

**Міністерство освіти і науки України
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Факультет соціо-психологічної діяльності, реабілітації
та професійної освіти**

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ: ОСВІТА І НАУКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ТА ОСВІТНЬО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал «Соціальна робота та психологія: освіта і наука» засновано в 2023 році.

Виходить 2 рази на рік.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-03947

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут» (вул. Годованця, буд. 13,

м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл., 32300, kr-peti@ukr.net, тел. (068) 176-96-17)

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН № 1721 від 10.12.2024 р.

(Додаток 3) – спеціальність І10 Соціальна робота та консультування

Мова видання: українська, англійська, польська.

Рекомендовано Вченою радою НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
(протокол № 8 від 28.05.2025 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Федорчук В. М. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Заступник головного редактора:

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Члени редакційної колегії:

Бриндіков Ю. Л. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет

Василенко О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Хмельницький національний університет

Гейко Є. В. – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Коляденко С. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедрою соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кравчина Т. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет

Кутішенко В. П. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Кучеров Г. Г. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Музика О. О. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Платаш Л. Б. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Попелюшко Р. П. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Романовська Л. І. – доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Савчин М. В. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Сорока О. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Столяренко О. Б. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Hanssen Natallia, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим.

Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.net.

ЗМІСТ

Baldyniuk O. D., Roenko S. O. FEATURES OF A SOCIAL WORKER'S COMMUNICATION WITH WAR VETERANS AND DEMOBILIZED PERSONS: ETHICAL ASPECT.....	5
Бриндіков Ю. Л., Місінкевич О. М. ДЕТЕРМІНАНТИ БУЛІНГУ, ЙОГО НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	10
Вакуленко С. М. ЗАСТОСУВАННЯ ТРАВМОІНФОРМОВАНОГО ПІДХОДУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	17
Захаріна Т. І. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД.....	23
Лехолетова М. М., Дуля А. В., Спіріна В. Є. ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ.....	30
Масюк О. П., Маловічко О. В., Бутченко Т. І. СОЦІАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ.....	37
Матрос О. О., Балдинюк О. Д. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ.....	43
Матрос О. О. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ОСОБИ.....	48
Михайлик А. О. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАЛІНЩИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	53
Моргай Л. А. ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДАХ.....	60
Павлик Н. П., Літцяга І. В. СПІЛЬНОЧИТАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ.....	64
Підвальна Ю. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	70
Ridkodubaska H. A. SOCIO-PEDAGOGICAL DETERMINANTS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT.....	75
Стасюк В. В., Вуколов О. В. УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ: СТРЕСОСТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО КОНФЛІКТУ.....	81
Тюльпа Т. М. ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	87
Чайка І. Ю., Цокур Є. Г. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ МОЖЛИВОСТЕЙ НЕДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ПРОЄКТНИЙ ПІДХІД.....	92
Шевчук О. В. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ В ЕРУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	98
Гудзь Т. О. КОНФЛІКТИ У СІМ'Ї: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	102

CONTENTS

Baldyniuk O.D., Roenko S.O. FEATURES OF A SOCIAL WORKER'S COMMUNICATION WITH WAR VETERANS AND DEMOBILIZED PERSONS: ETHICAL ASPECT.....	5
Bryndikov Yu.L., Misinkevych O.M. DETERMINANTS OF BULLYING, ITS CONSEQUENCES, AND PATHS OF LOCALIZATION: SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT.....	10
Vakulenko S.M. APPLICATION OF A TRAUMA-INFORMED APPROACH IN SOCIAL WORK WITH CHILDREN DURING WAR.....	17
Zakharina T.I. SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP AS A MECHANISM OF SOCIAL REHABILITATION OF VETERANS: A THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACH.....	23
Lekholetova M.M., Dulia A.V., Spirina V.Ye. INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INTO HOST COMMUNITIES.....	30
Masiuk O.P., Malovichko O.V., Butchenko T.I. SOCIAL PROJECTING AS A MECHANISM FOR ADAPTING INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SOCIAL WORK IN UKRAINE.....	37
Matros O.O., Baldyniuk O.D. SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF WAR VETERANS AND THEIR FAMILY MEMBERS.....	43
Matros O.O. HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL PROTECTION OF SOCIAL AND POLITICAL RIGHTS OF THE PERSON.....	48
Mykhailyk A.O. SOCIAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STALINISM IN SOVIET UKRAINE: HISTORICAL ASPECT.....	53
Morgai L.A. ACTIVITIES OF SOCIAL WORKERS IN REHABILITATION INSTITUTIONS.....	60
Pavlyk N.P., Lityaga I.V. SHARED READING AS A SOCIAL TECHNOLOGY.....	64
Pidvalna Yu.V. FEATURES OF THE PROCESS OF SOCIAL ADAPTATION OF YOUTH WITH DISABILITIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	70
Ridkodubaska H.A. SOCIO-PEDAGOGICAL DETERMINANTS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT.....	75
Stasiuk V.V., Vukolov O.V. IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE LAND FORCES PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE TO PERFORM COMBAT TASKS: STRESS RESISTANCE IN PROLONGED CONFLICT CONDITIONS.....	81
Tyulpa T.M. MAIN TRENDS IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIONOMIC SPECIALTIES.....	87
Chaika I.Yu., Tsokur Ye.H. INTERNAL AUDIT OF THE CAPABILITIES OF A NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION OF THE SOCIAL SPHERE: A PROJECT APPROACH.....	92
Shevchuk O.V. THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF YOUTH: SOCIAL WORK WITH ADOLESCENTS IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGIES.....	98
Gudz T.O. FAMILY CONFLICTS: PSYCHOLOGICAL CAUSES, CONSEQUENCES AND METHODS OF RESOLUTION.....	102

УДК 364-4:[355.1-057.36-057.75+355.291.1-05]:366.632-021.321]:17](045)
DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-1>

Baldyniuk Olena Dmytrivna

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
lenabaldyniuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4276-7819
Scopus ID: 57221474708

Roenko Svitlana Oleksandrivna

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
svet.roenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1250-6458
Scopus ID: 57226763938

FEATURES OF A SOCIAL WORKER'S COMMUNICATION WITH WAR VETERANS AND DEMOBILIZED PERSONS: ETHICAL ASPECT

Introduction. After completing their military duty, veterans return to their family, community, and the community they defended. Quite often, the process of adapting a person who has returned from the front to the conditions of civilian life is difficult and stressful. The mental health of defenders returning home from the front depends not only on the level of rehabilitation centers, but also on how they are treated in society. Since the inappropriate attitude towards veterans by society traumatizes them again. That is why creating a supportive, friendly, and understanding environment is one of the main challenges and tasks for Ukrainian society today.

The **purpose** of the study is to reveal the peculiarities of a social worker's communication with war veterans and demobilized persons.

In the process of research, the authors used the method of analysis of psychological and pedagogical sources on the problem under study, methods of comparison and generalization. Different approaches to defining the concept of «communication» in the works of scientists were considered; the components of communication (communicative, interactive, perceptual) were investigated.

A number of regulatory and legal documents were analyzed: the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection"; Code of Ethics for Social Work Specialists of Ukraine, The International Declaration of Ethical Principles of Social Work, the International Ethical Standards for Social Workers, and other legislative acts that relate to the work of a social worker and regulate the provision of assistance to veterans and support for their adaptation to civilian life.

Conclusions. The main communication skills that a specialist must possess when working with war veterans and demobilized persons are described. The main requirements for a social worker are identified and recommendations for working with war veterans and demobilized persons are formulated.

Key words: social worker, war veteran, communication, ethics of communication with a veteran, code of ethics of a social worker.

Балдинюк Олена Дмитрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Росенко Світлана Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ ТА ДЕМОБІЛІЗОВАНИМИ ОСОБАМИ: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Після виконання військового обов'язку ветерани повертаються до своєї сім'ї, громади та спільноти, яку вони захищали. Досить часто процес адаптації людини, що повернулася з фронту, до умов цивільного життя є нелегким та стресовим. Психічне здоров'я захисників і захисниць, які повертаються з фронту додому, залежить не лише від рівня реабілітаційних центрів, а й від того, як до них ставляться в суспільстві, оскільки неналежне ставлення до ветеранів від суспільства травмує їх повторно. Саме тому створення підтримувального, дружнього та сприйнятливих середовища є одним з головних викликів і завдань для українського суспільства сьогодні.

Мета дослідження – розкрити особливості спілкування соціального працівника з ветеранами війни та демобілізованими особами.

У процесі дослідження автори використали метод аналізу психолого-педагогічних джерел із досліджуваної проблеми, методи порівняння та узагальнення. Розглянуто різні підходи до визначення поняття «спілкування» в працях науковців; досліджено складники спілкування (комунікативний, інтерактивний, перцептивний).

Проаналізовано низку нормативно-правових документів: Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, Міжнародну Декларацію етичних принципів

соціальної роботи, Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників, інші акти законодавства, які стосуються роботи соціального працівника й регулюють надання допомоги ветеранам та підтримку їх адаптації до цивільного життя.

Висновки. Схарактеризовано основні комунікативні вміння, якими повинен володіти фахівець, працюючи з ветеранами війни та демобілізованими особами. Виокремлено основні вимоги до соціального працівника та сформульовано рекомендації для роботи з ветеранами війни й демобілізованими особами.

Ключові слова: соціальний працівник, ветеран війни, спілкування, етика спілкування з ветераном, етичний кодекс соціального працівника.

Relevance of the problem. The return of veterans to civilian life is a complex and long-term process. Therefore, one of the main tasks of society is the reintegration of veterans through their adaptation to psychological and social changes.

Based on the Law of Ukraine «On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection», war veterans are “persons who participated in the defense of the Motherland or in hostilities on the territory of other states, which include: participants in hostilities, persons with disabilities as a result of war, and participants in war” [11].

Communicating with veterans is not only a social interaction, but also a specific ethical process that requires a deep understanding of the psychosocial, emotional, and psychological aspects of these individuals’ experiences.

Analysis of previous research and publications. The issue of communication with veterans as a research problem is relevant in the scientific works of Ukrainian scientists. In particular, the issue of how to organize communication with those who are not nearby is covered in the work of A. Semenov, I. Symonovsky and others. “How are you, beloved?” [21]. The rules for conducting a conversation with people who have had a traumatic experience: how to establish contact, how and what to talk about, how to react are found in the work “How are you, brother? How are you, sister?” [19]. Ways to facilitate veterans’ adaptation to civilian life are revealed in the collective work “How are you, veteran?”, which highlights the issues of “how to restore contact, start friendly communication, and restore a sense of belonging and unity in relations with veterans” [20].

How to avoid escalating conflicts, the need for sensitive communication with veterans, understanding and skills listen is presented in the work of A. Dyakovich, O. Fitkal [3].

The purpose of the article: to highlight the features of ethical communication between social workers and war veterans.

Presentation of the main material. The ability to establish relationships with people and find an individual approach is the key to the life and professional success of every person. Effective communication involves not only understanding the information conveyed by the interlocutor, but also the ability to perceive his emotions.

Let us consider in more detail how the concept of “communication” is viewed in the scientific literature.

Communication (from Latin communication – message, transmission) acts as “a complex, multifaceted process of establishing and developing contacts between people, which is generated by the needs for joint activity; it includes the exchange of information, the development of a single strategy of interaction, the perception and understanding of the partner in communication” [13, p. 127].

V. Moskalenko considers communication as “a communicative type of activity that expresses the practical activity of the subject” [10].

S. Goncharenko understands “sociability” as “a personality trait, its ability to communicate with other people, sociability..., is not innate, but is formed in the process of a person’s life and activity in a social group” [2, p. 174].

In the philosophical dictionary, communication is “...processes of exchanging activities, their products, information, experience, and skills” [17].

Communication includes three components: communicative (information exchange); interactive (interaction of communication partners); and perceptual (understanding of a person by a person, reflection in communication). [16].

In their professional activities, social workers are guided by the “Ethical Code of Social Work Professionals”, namely: “demonstrate respect and a friendly attitude towards all people and respect the beliefs of their clients, their values, culture, goals, needs, preferences, relationships and connections with other people; protect and support their dignity, take into account individuality, interests and social needs on the basis of building tolerant relationships with them; guarantee clients direct participation in the decision-making process on the basis of providing full information about a specific client in a specific situation; guarantee protection for their clients for the purpose of their safety, as well as the safety of their social environment” [5].

The list of professional and personal qualities of a social worker is recorded in fundamental documents, namely: the International Declaration of Ethical Principles of Social Work, the International Ethical Standards of Social Workers, the Code of Ethics of the National Association of Social Workers of the USA, and the Code of Ethics of Social Work Specialists of Ukraine.

If we talk about the main important communication skills, then a specialist must be able to:

- “organize and manage the communication process in any form acceptable to the client;
- formulate your thoughts using speech etiquette;
- practice non-verbal communication, constantly providing feedback;
- master the technique of speech, be able to use rhetorical techniques and figures;
- be able to analyze conflicts, crisis situations, confrontations and resolve them;
- understand the client, his needs, feelings and thoughts based on knowledge of the patterns of the social group to which he belongs;
- be able to use speech to carry out psychotherapy in communication, relieve stress, adapt the client to

appropriate conditions, and correct his behavior and assessments” [1, p. 404].

The character traits, dynamics and specificity of interpersonal relationships between a veteran and a social worker, as well as the personal traits of a social worker, are crucial for the effectiveness and efficiency of socio-psychological assistance. A key point in the process of interaction between a veteran and a specialist is the establishment of contact and trust through communication.

We agree with V. Malimon’s opinion that the communicative culture of a specialist should be “characterized by the level of mastery of professional communication, which is determined by the professional orientation, system of professional knowledge, skills and professionally significant personal qualities” [8].

When communicating with veterans, the following points should be observed: 1) a human-centered approach; 2) dignity and respect for the person; 3) observance of personal boundaries during communication [4].

Constructive communication with veterans requires certain special knowledge. In order for communication with a veteran not to cause discomfort, anxiety or negative emotions in the social worker, it is important to know about ethical communication, to understand the rules of interaction with a person who has combat experience. When providing services, the specialist must take into account the following points:

- “what feelings and needs may veterans have when returning to civilian life;
- what questions and topics should not be initiated;
- how to create conditions favorable for reintegration in the family;
- the importance of adhering to the rules of business communication with veterans for employees of institutions” [9].

If we talk about the first conversation with veterans, the specialist needs to:

- speak without judgment;
- call things by their proper names;
- maintain confidentiality;
- respect the client’s personal boundaries;
- use “I – communication” [22].

In order to overcome communication barriers, it is advisable for a specialist to use effective listening techniques (attention, reflective, non-reflective and non-verbal listening, memory) [6].

In his work, a social worker should take into account the following recommendations:

- “listen actively when veterans talk about their experiences related to the military or other things in their lives;
- be open and honest if you are not familiar with all the military professions, job descriptions, and acronyms. If veterans use jargon, ask them to explain.
- paraphrase and repeat what someone said to make sure you understood correctly;
- maintain a moderate level of voice volume. Avoid an angry, threatening, or derogatory tone of voice;
- avoid judgments or insults;

- be consistent. Don’t pressure the person to share their experiences or ask them to tell you what they experienced” [14].

Veterans may have a strong reaction to minimal disappointments in everyday life, to conflicts or manifestations of unfriendliness. They may find it difficult to concentrate and remember new things. They may also feel awkward and uncomfortable in communication. Therefore, you should not create additional tension – communicate with veterans in a familiar way, be friendly. Also, the social worker should remember that there are a number of topics that are sensitive for the veteran (politics, war, issues of justice-injustice, feelings of guilt, etc.). Therefore, discussions on such topics should be avoided. Safe topics for communication will be issues related to food, hobbies, everyday life, the past before the war [15].

A specialist should not use the phrase “I understand you” if he or she has not had combat experience. It is better to use sentences that indicate the importance of the problem (for example, “I am very sorry to hear that”, “This is a really difficult situation” etc.).

Traumatic memories can also trigger phrases related to memories of death (“Have you killed anyone? What did you feel when you killed?”, “How many people have you killed?”, “Did any of your loved ones die?”, etc.) [7].

To improve communication with a veteran, it is necessary to be an active party in the conversation, to show initiative when the interlocutor is having difficulty; to focus on how the veteran is coping now and how he will cope in the future. To this end, the social worker should use phrases such as: “I am here and I am ready to support”, “Do I understand correctly that...?”, “I want to understand what is happening to you and how to help you” [18].

Also, a specialist who provides social services needs to understand certain features of communication not only with war veterans, but also with their family members. For these people, it is important to regularly feel support from the outside, from loved ones, they “need attention, are sensitive to disrespect, and can find it difficult even in simple situations that no one would call exceptional in peacetime” [18]. In this regard, the social worker must provide services that will be focused on the veteran’s family.

In accordance with the order of the Cabinet of Ministers “On approval of methodological recommendations for the provision of administrative services to war veterans and persons subject to the Law of Ukraine “On the status of war veterans, guarantees of their social protection””, A social worker can provide services to veterans’ family members through counseling, information support, conducting information and communication campaigns, etc. [12].

Conclusions and prospects for further research.

A social worker who communicates with veterans must take into account several important aspects to ensure effective and sensitive interaction. Namely: understanding the war veteran’s experience; an individual approach to each case when working with a

veteran; the ability to show empathy and support; active listening to understand the needs of the individual. Also an important point in communicating with veterans is maintaining confidentiality.

We agree with Oleksandr Chamorsov's thesis that a specialist "in order to communicate with others, one must be ready to accept their pain, suffering, and the injustice they face. This requires resources and internal support. This is also the result of working on oneself" [18].

For this purpose, a social worker must undergo special training, training programs and obtain appropriate knowledge and skills that will relate to psychological support, adaptation, assistance to veterans with post-traumatic stress disorder, etc. The specialist

must be familiar with the legal aspects that concern veterans, in particular regarding social guarantees, medical care, pensions and compensations, access to rehabilitation and social services. The social worker must also be familiar with veterans' support programs and help them find the necessary resources (medical services, legal advice, financial assistance, etc.). Thus, this will make it possible not to communicate under the influence of myths and stereotypes about veterans, avoid sensitive topics and not ask incorrect questions. And for veterans, communication with specialists who have such knowledge significantly reduces the stress of the situation, contributes to obtaining a positive experience of reintegration into society.

Bibliography:

1. Васютинська Є. А. Формування комунікативних навичок майбутнього фахівця. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Випуск 213. С. 401–405.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / за ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Дякович А., Фітькало О. Особливості в спілкуванні із ветеранами. Методичні рекомендації. Львів. 2024. 17 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1wDf6RvivYX0cOi9CyxSDunFE1c9QKmjR/view>
4. Етика спілкування з ветеранами: поради експертки. *Армія INFORM* 2023. 15 червня. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/15/etyka-spilkuvannya-z-veteranamy-porady-ekspertky/>
5. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України : Наказ Мінмолодьспорту від 09.09.2005 № 1965. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text>
6. Козирев М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 201–211.
7. Культура спілкування: що не варто говорити ветеранам. URL: <https://moz.gov.ua/uk/kultura-spilkuvannja-scho-ne-varto-govoriti-veteranam>
8. Малімон В. Особливості спілкування з військовослужбовцями та ветеранами. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2024. С. 860–865.
9. Методичні рекомендації «Комунікація з ветеранами» / Український ветеранський фонд 2024. 13 с. URL: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/03/Komunikatsiia-z-veteranamy-druk.pdf>
10. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
11. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <https://surl.lu/snj saz>
12. Про схвалення методичних рекомендацій щодо надання адміністративних послуг ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Розпорядження Кабінету Міністрів від 27.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2024-p#Text>
13. Соціальна робота у сфері дозвілля: Словник-довідник / укладач Олена Балдинюк. Умань : РВЦ «Софія», 2008. 146 с.
14. Способи покращення комунікації з ветеранами. URL: <https://marta.mva.gov.ua/articles/sposobi-pokrashchennia-komunikatsiyi-z-veteranami>
15. Тільки не відвертайтеся: 9 правил спілкування з ветеранами, які повернулись із війська. URL: <https://osvitoria.media/experience/tilky-ne-vidvertajtes-9-pravyl-spilkuvannya-z-veteranamy-yaki-povernulys-iz-vijska/>
16. Толкачова А. Спілкування – комунікація – комунікативна діяльність: спільне та особливе. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Збірник наукових праць*. 2013. № 19. С. 91–94.
17. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 741 с.
18. Чаморсов Олександр. Як спілкуватися з родинами ветеранів та ветеранок, захисників та захисниць. Главком. 2024. 20 квітня. URL: https://glavcom.ua/columns/oleksandr_chamorsov/jak-spilkuvatisja-z-rodinami-veteraniv-ta-veteranok-zakhisnikov-ta-zakhisnits-996967.html
19. Як ти, брате? Як ти, сестро?: травматичний досвід та як про нього розмовляти : посібник з психологічної допомоги / А. Семенов, І. Симоновський, О. Кучерук та ін. [Б. м.] : [б. в.], 2023. 36 с. URL: <https://yakty.com.ua/brate>
20. Як ти, ветеране?: як розмовляти з тим, хто намагається повернутися до цивільного життя : посібник з психологічної допомоги / А. Семенов, І. Симоновський, О. Кучерук та ін. [Б. м.] : [б. в.], 2023. 44 с. URL: <https://yakty.com.ua/veteran>
21. Як ти, кохана(ий)? : як розмовляти, якщо ви на відстані : посібник з психологічної допомоги / А. Семенов, І. Симоновський, О. Кучерук та ін. [Б. м.] : [б. в.], 2023. 38 с. URL: <https://yakty.com.ua/kohana>
22. Veteran Hub. URL: <https://veteranhub.com.ua/persha-vzaemodiiia-z-veteranamy-vyznachennia-aktualnoho-zapytu/>

References:

1. Vasiutynska, Ye. A. (2024). Formuvannia komunikatyvnykh navychok maibutnoho fakhivtsia. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky* [Formation of communicative skills of the future specialist. *Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*]. Vol. (213). S. 401–405. [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary] / Hol. red. S. Holovko. Kyiv : Lybid. 376 s. [in Ukrainian].
3. Diakovych, A., & Fitkalo, O. (2024). Osoblyvosti v spilkuванні iz veteranamy. Metodichni rekomendatsii [Peculiarities of communication with veterans. Methodological recommendations]. Lviv. 17 s. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1wDf6RviiYX0cOi9CyXSDunFE1c9QKmJR/view> [in Ukrainian].
4. Etyka spilkuвання z veteranamy: porady ekspertky (2023). *Armii INFORM* [Ethics of communication with veterans: expert advice. *Army INFORM*]. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2023/06/15/etyka-spilkuвання-z-veteranamy-porady-ekspertky/> [in Ukrainian].
5. Etychnyi kodeks spetsialistiv iz sotsialnoi roboty Ukrainy (2005). [Code of Ethics for Social Work Specialists of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text> [in Ukrainian].
6. Kozyriev M. P. (2014). Komunikatyvni bariery spilkuвання ta shliakhy yikh podolannia [Communicative barriers of communication and ways to overcome them. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 201–211. [in Ukrainian].
7. Kultura spilkuвання: shcho ne varto hovoryty veteranam (2024). [Communication culture: what not to say to veterans]. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/uk/kultura-spilkuвання-scho-ne-varto-govoriti-veteranam> [in Ukrainian].
8. Malimon V. (2024). Osoblyvosti spilkuвання z viiskovosluzhbovtsiamy ta veteranamy [Peculiarities of communication with military personnel and veterans]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v Ukraini: yevrointehratsiyni postup: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu*. Ivano-Frankivsk : IFNTUNH, 2024. S. 860–865. [in Ukrainian].
9. Metodichni rekomendatsii “Komunikatsiia z veteranamy” (2024). [Methodological recommendations “Communication with veterans”] / Ukrainskyi veteranskyi fond. 13 s. Retrieved from: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/03/Komunikatsiia-z-veteranamy-druk.pdf> [in Ukrainian].
10. Moskalenko, V. V. (2005). *Sotsialna psykholohiia : pidruchnyk* [Social psychology : textbook]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. 624 s. [in Ukrainian].
11. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy [On the status of war veterans, guarantees of their social protection: Law of Ukraine] vid 22 zhovtnia 1993 r. № 3551-XII. Retrieved from: <https://surl.lu/snjsaz> [in Ukrainian].
12. Pro skhvalennia metodichnykh rekomendatsii shchodo nadannia administratyvnykh posluh veteranam viiny ta osobam, na yakykh poshyriuietsia chynnist Zakonu Ukrainy “Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu”: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv [On approval of methodological recommendations for the provision of administrative services to war veterans and persons subject to the Law of Ukraine «On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection»: Resolution of the Cabinet of Ministers] vid 27.02.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2024-p#Text> [in Ukrainian].
13. Baldyniuk Olena (2008). *Sotsialna robota u sferi dozvillia: Slovnyk-dovidnyk* [Social work in the field of leisure: Dictionary-reference]. Uman : RVTs “Sofia”. 146 s. [in Ukrainian].
14. Sposoby pokrashchennia komunikatsii z veteranamy (2023). [Ways to improve communication with veterans]. Retrieved from: <https://marta.mva.gov.ua/articles/sposobi-pokrashchennia-komunikatsiyi-z-veteranami> [in Ukrainian].
15. Tilky ne vidvertaites: 9 pravyl spilkuвання z veteranamy, yaki povernulys iz viiska (2025). [Just don't turn away: 9 rules for communicating with veterans who have returned from the military]. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/tilky-ne-vidvertaites-9-pravyl-spilkuвання-z-veteranamy-yaki-povernulys-iz-vijska/> [in Ukrainian].
16. Tolkachova A. (2013). Spilkuвання – komunikatsiia – komunikatyvna diialnist: spilne ta osoblyve. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Zbirnyk naukovykh prats* [Communication – communicative activity: common and special. *Pedagogical education: Theory and practice. Collection of scientific works*]. № 19. S. 91–94. [in Ukrainian].
17. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* (2002). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv : Abrys. 741 s. [in Ukrainian].
18. Chamorsov Oleksandr (2024). Yak spilkuvatysia z rodynami veteraniv ta veteranok, zakhysnykiv ta zakhysnyts [How to communicate with families of veterans, defenders]. *Hlavkom*. Retrieved from: https://glavkom.ua/columns/oleksandr_chamorsov/jak-spilkuvatysia-z-rodinami-veteraniv-ta-veteranok-zakhisnykiv-ta-zakhisnyts-996967.html [in Ukrainian].
19. Semenov A., Symonovskiy I., Kucheruk O. (2023). Yak ty, brate? Yak ty, sestro? [How are you, brother? How are you, sister? : traumatic experiences and how to talk about them]: posibnyk z psykholohichnoi dopomohy. [B. m.] : [b. v.] 36 s. Retrieved from: <https://yakty.com.ua/brate> [in Ukrainian].
20. Semenov A., Symonovskiy I., Kucheruk O. (2023). Yak ty, veterane? : yak rozmovliaty z tym, khto namahaietsia povernutysia do tsyvilnoho zhyttia [How are you, veteran? : how to talk to someone who is trying to return to civilian life]: posibnyk z psykholohichnoi dopomohy. [B. m.] : [b. v.] 44 s. Retrieved from: <https://yakty.com.ua/veteran> [in Ukrainian].
21. Semenov A., Symonovskiy I., Kucheruk O. (2023). Yak ty, kokhana(yi)? : yak rozmovliaty, yakshcho vy na vidstani [How are you, my love? : how to talk when you are at a distance]: posibnyk z psykholohichnoi dopomohy. [B. m.] : [b. v.] 38 s. Retrieved from: <https://yakty.com.ua/kohana> [in Ukrainian].
22. Veteran Hub. Retrieved from: <https://veteranhub.com.ua/persha-vzaiemodiia-z-veteranamy-vyznachennia-aktualnoho-zapytu/> [in Ukrainian].

УДК 37:[316.613.434-052:159.9-048.25]

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-2>

Бриндіков Юрій Леонідович

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Хмельницький національний університет
bryndikovyu@khmnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5621-2112

Місінкевич Олеся Михайлівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик суспільно-гуманітарних дисциплін,
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка
olesiamis@ukr.net

ДЕТЕРМІНАНТИ БУЛІНГУ, ЙОГО НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Наукове дослідження зумовлене існуванням надзвичайно гострої проблеми насильницьких та агресивних поведінкових проявів в підлітковому (учнівському) середовищі підлітків. У процесі соціалізації беруть до уваги певні морально-етичні норми взаємодії підлітків з іншими учасниками соціальної групи, де цькування та насильство займають провідне місце.

Наукова новизна. Розглянуто першопричини формування та шляхи локалізації насилля серед дітей. Висвітлено головні чинники, з-поміж яких вирізняються сім'я, педагоги та референтні групи, що можуть слугувати головною передумовою зародження насильницької політики в дитячому / підлітковому середовищі. Вказано соціологічні дані щодо булінгу в учнівському середовищі. Публікація містить результати практичних напрацювань з вивчення рівня агресивності школярів, що є передумовою скоєння насилля одними учнями над іншими.

Мета статті полягає у виокремленні булінгу як однієї з ключових соціально-психоло-педагогічних проблем сучасного українського суспільства.

Результати. В ході наукових розвідок щодо булінгу як соціального явища нами встановлено його можливі складові – нетолерантність та нетерпимість до інших дітей, серед яких першими жертвами стають особи з фізичними вадами, поведінковими особливостями, особливостями зовнішності, поганими соціальними навиками, хворобами, затримкою розумового розвитку, труднощами у навчанні тощо.

Запропоновано низку рекомендацій, що слугуватимуть дієвим соціально-педагогічним інструментом щодо профілактики та локалізації підліткового булінгу (негайна реакція на прояви насильства в освітньому середовищі та поза ним, систематична просвітницька робота щодо ознак та його наслідків, вивчення динаміки булінгу, його аналіз, висвітлення чіткого механізму повідомлення учнями про факти насильства з забезпеченням конфіденційності).

Надано рекомендації щодо активізації командної роботи науковців та педагогів, батьків, осіб, дотичних до становлення підлітків з метою превенції та локалізації досліджуваного явища. Педагогам запропоновано підвищувати власний компетентнісний рівень шляхом участі у тренінгах та програмах; інтенсифікувати інформаційно-просвітницьку роботу з батьками щодо проявів булінгу та шляхів його локалізації.

Ключові слова: *насильство, референтні групи, агресія, булінг, підлітки, сім'я, педагоги, соціально-педагогічна профілактика та локалізація булінгу.*

Bryndikov Yuriy Leonidovych

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy,
Khmelnitskyi National University

Misinkevych Olesya Mykhailivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Social and Humanitarian Disciplines
Khmelnitskyi Regional Postgraduate Institute of Pedagogical Education named after Anatoly Nazarenko

DETERMINANTS OF BULLYING, ITS CONSEQUENCES, AND PATHS OF LOCALIZATION: SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT

Introduction. The scientific research is due to the existence of an acute problem of violent and aggressive behavioral manifestations among adolescents, who, in the process of socialization, take into account certain moral and ethical norms of interaction with other members of a social group, where bullying and violence can occupy a prominent place.

Scientific novelty. The determinants of the origin and ways of localization of violence among children are considered. Three main factors (family, teachers, reference groups) that can form or prevent violent policies in children are highlighted. Sociological data on bullying in the student environment are indicated. Practical aspects of studying the level of aggressiveness of schoolchildren, which is a prerequisite for the commission of violence by some students against others, are included.

The **purpose** of the article is to identify bullying as one of the key socio-psychological and pedagogical problems of modern Ukrainian society.

Results. In the course of scientific research on bullying as a social phenomenon, we have established that its possible components may be intolerance and intolerance towards other children, among whom the first victims are individuals with physical disabilities, behavioral characteristics, appearance features, poor social skills, illnesses, mental retardation, learning difficulties, etc.

Several recommendations have been proposed that can become an effective socio-pedagogical tool for the prevention of adolescent bullying, in particular, intolerance of any manifestations of violence in the educational environment and beyond, active educational work on the signs of bullying and its consequences, analytical work with each individual case of violence and harassment, the creation of a clear and understandable mechanism for students to report facts of violence with confidentiality.

It is recommended that the scientific and pedagogical community, parents, and individuals involved in forming adolescents should intensify teamwork to prevent bullying in their environment. Educators are invited to increase their level of competence by participating in trainings and programs and to intensify information and educational work with parents regarding the manifestations of bullying and ways to localize it.

Key words: *violence, reference groups, aggression, bullying, adolescents, family, teachers, socio-pedagogical prevention and localization of bullying.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Насильство та агресивні міжособистісні взаємини у підлітковому середовищі залишаються нагальними проблемами сьогодення. Класифікація булінгу надає можливість зрозуміти масштабність цього соціального явища, яке виявляється у нових формах. Нагальність проблеми полягає в тому, що підлітки є найбільш вразливими категоріями населення, адже соціалізуючись, опираються на нормативно-правові та морально-етичні норми взаємодії з іншими членами соціальної групи і можуть брати до уваги певні моделі поведінки, які застосовуватимуть у подальшому житті, де цькування та насильство займатимуть чинне місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Булінг став предметом досліджень плеяди вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Карпенко, Є. Зеленський, О. Собкін, М. Нечаєва (визначення феномену булінгу), П. Хайнеман (розробка концепції булінгу).

Перші наукові розвідки щодо окресленого соціального явища були здійснені такими зарубіжними науковцями як Д. Ольвеус, А. Пікассо, Е. Роланд. Правові аспекти булінгу досліджувались А. Ведерніковою, Ю. Градовою, Н. Прібитковою, К. Янішевською, Н. Лесько, О. Мельничук. Соціально-педагогічні та психологічні складові булінгу у своїх наукових працях висвітлили О. Костюк, О. Кравчук, Л. Лушпай, І. Сидорук, С. Стельмах та Н. Макаренко (Корнійченко, 2020; Єфремова, 2017).

Наукові розвідки дослідників проблеми (Ковальський Робін М., Лімбер Робін М., Лімбер Сюзан П., Агатсон Патрісія В., 2008) дали змогу виокремити певні підходи щодо вивчення досліджуваного явища, зокрема, диспозиційний (полягає в концентрації уваги на суб'єктах утиску, їх індивідуальних особливостях, першопричинах, завдяки яким особа стає кривдником або жертвою), темпоральний (відбувається акцентуація уваги на етапах життя, де існує ризик стати жертвою або булером), контекстуальний (увагу зосереджено на середовищі, в якому соціалізується людина, стосунках з оточенням, де панує владна нерівність).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова робота передбачає зосередження уваги на різносторонньому вивченні булінгу як соціального феномену, поінформованості громадянського суспільства та органів державної влади щодо реальної ситуації.

Науковий доробок передбачає висвітлення певних технологій превенції та локалізації булінгу в підлітковому та молодіжному середовищі. Робота щодо заявленої теми сприятиме вирішенню соціальних проблем постраждалих осіб, налаштуванню освітніх закладів та установ соціального спрямування щодо локалізації проблемних аспектів окресленої проблеми.

Мета статті полягає у виокремленні булінгу як однієї з ключових соціально-психоло-педагогічних проблем сучасного українського суспільства. Завдання полягає у висвітленні першопричин булінгу, його соціально-психологічних наслідків, демонстрації дієвого соціально-педагогічного інструментарію щодо профілактики та локалізації булінгу у підлітковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Булінг не є новим соціальним явищем для українського соціуму, дітей та підлітків, зокрема. Насильницькі дії у вигляді цькувань, насмішок, псування речей та побиття в учнівському середовищі були задовго до появи терміну «булінг» у вжитку та науковій літературі. Масовість та щоденне зростання випадків скоєння насильства одними учнями над іншими змусили фахівців соціально-педагогічної та психологічної сфер поглиблено вивчити детермінанти зародження даного явища, суспільні наслідки, шляхи локалізації або його превенції в середовищі учнівської молоді.

Булінг пояснюється дослідниками як образлива поведінка, пов'язана з дисбалансом влади, авторитету або сили. Прояв булінгу може відбуватись в наступних формах: вербальна у вигляді словесних образ, висловів; фізична – через посередництво скоєння побиття, нанесення тілесних ушкоджень; соціальна, що пояснюється як дотримання норм та правил поведінки булера; кіберзалякування – через технічні засоби подачі / отримання інформації негативного характеру (рисунок 1).

Чимала кількість різновидів булінгу, негативна динаміка його спалахів в українських школах спонукають фахівців глибоко вивчати детермінанти цього явища.

Визначальними причинами булінгу можемо назвати наступні: сім'я, педагоги, референтні групи. Проаналізуємо кожну з них детально. Сім'я, наприклад, відіграє надзвичайну роль у соціалізації дитини. Батьки, як перші соціальні агенти, навчають морально-етичним, законодавчим нормам та прави-

Рис. 1. Різновиди булінгу

лам поведінки у їхній соціальній групі, суспільстві, взаємодії з іншими його членами без завдання їм шкоди. Подальше становлення дитини відбувається під супровід таких інституцій як дитячий садок, школа, коледж, університет, професійний заклад, але фундаментальні основи комунікації з оточуючими закладається саме сім'єю.

Добрі сімейні стосунки батьків, відмінне виконання їх соціальних ролей проектується на поведінку чада, що забезпечує гарантії їх успішного життя та гарної взаємодії з іншими членами даної соціальної групи. І навпаки, жорстоке поводження одних членів сім'ї стосовно інших, соціальні патології (алкоголізм, наркоманія) продукують агресію і нерідко сприймаються дитиною як норма життя. У такий спосіб правила поведінки асоціальних осіб стають закономірними та впроваджуються у подальшому житті.

Варто зауважити на діяльності та бездіяльності (якщо остання призводить до насильницьких дій, летальних випадків) педагогів, що слугує передумовою зародження булінгу. Жорстоке поводження з дітьми в школі з боку вчителів (приниження, постановка в кут; побиття; роздягання дитини перед іншими як спосіб покарання; нагадування при класному колективі про недоліки дитини, особливості сім'ї, сімейні події, про які вчителю стало відомо; необгрунтована оцінка; ігнорування фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету); існування «улюбленців»; авторитаризм, вимогах без пояснень; недоцільних вимогах до зовнішнього вигляду дитини (зачіски, форми); обговорення проблем дитини та її сім'ї у класному колективі, серед батьків, що травмує психіку дитини) є різновидом булінгу.

Варто зосередити на референтних групах, які, як нам відомо, є прямими (у разі безпосереднього спілкування) або непрямыми об'єктами для порівняння, зразками для наслідування в процесі формування поглядів чи поведінки окремої людини. Бажання

належати до такої соціальної групи, яка часто може характеризуватись деструктивною субкультурою, належністю до кримінального середовища, штовхає дитину до незаконних дій, зокрема, скоєння насильницьких дій. Нерідко делінквентна поведінка особи дитини стає причиною потрапляння до закладів пенітенціарної системи, з подальшим позбавлення волі, погіршення соціально-психологічного здоров'я.

З-поміж чималого переліку причин (таблиця 1) булінгу дослідники вирізняють відмінності в людей, що полягають в різних когнітивних та фізичних можливостях, соціальному статусі, матеріальному становищі, етнічних та гендерних ознаках (Освіта України, 2019).

Таблиця 1

Чинники формування агресивної поведінки у підлітків

Назва	Причини формування
Персональні	Занижена самооцінка, погане виховання, адиктивна поведінка
Поведінкові	Низькі показники успішності у школі, ранні сексуальні контакти, делінквентна поведінка
Внутрішньосімейні	Поява молодших членів сім'ї, напружені стосунки батьків (розлучення), відсутність критичного ставлення батьків до здібностей дитини в навчанні
Особисті	Невдоволеність зовнішністю, існування комунікаційних бар'єрів при взаємодії з дорослими, статеве дозрівання та психофізіологічні проблеми, пов'язані з ним
Соціальні	Популяризація насилля через посередництво засобів масової інформації, насильство у сім'ї, напруга в стосунках з батьками, поведінка друзів, що відхиляється від норми

Жертвами негативного ставлення стають діти та молодь, які характеризуються певними фізичними вадами (слухові та зорові проблеми, порушення координації рухів), поведінковими особливостями (замкненість, пасивність, сором'язливість, покірність, надмірна відкритість, імпульсивність). Незвична зовнішність підлітка (руде волосся, нерівні ноги, вага тіла) теж може формувати передумови цькування. Погані соціальні навички стають на заваді протистояння кривднику, оскільки підліток, не маючи досвіду спілкування, не здатен самоактуалізуватись, продемонструвати свою громадянську позицію, думку, не може протистояти фізичному та психологічному тиску булера. Страх перед школою – одна з першопричин знущань над дитиною / підлітком: такі особи заздалегідь готуються до поганих оцінок, негативного ставлення педагогів та однокласників. Подібна ситуація породжує підліткову невпевненість, підвищує його віктимність. Внаслідок тривалого перебування під шквалом знущань підліток з одного боку може замкнутись і стати жертвою, з іншого – спробувати самореалізуватись шляхом фізичного впливу на оточення (Берзіня, 2018; Кіричевська, 2010).

Фахівці обласного навчально-методичного центру психологічної служби Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти провели моніторингове дослідження з питань забезпечення профілактичної роботи в закладах освіти, де участь прийняли учні 9–11-х класів (10 966 осіб).

За результатами соціологічного дослідження було з'ясовано обставини, що стали головною передумовою потрапляння учнів до категорії жертв насильства (табл. 2).

Взявши до уваги вражаючі результати соціологічних досліджень, науково-педагогічні працівники кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки провели семінари з учнями 8 класів, де пояснювались причини зародження насилля (зокрема булінгу) та шляхи його подолання.

В ході семінарського дослідження було анонімно тестовано 28 учнів на рівень їх агресивності. З цією метою було адаптовано тест А.Асингера, який включав наступні питання. За результатами тестування було виявлено, що з усієї кількості респондентів лише двоє характеризувались помірною агресивністю, що вказує на невтішну ситуацію в молодіжному середовищі.

На запобігання насиллю спрямована чимала кількість заходів. Серед них інноваційні заходи проведення планомірної та систематичної роботи щодо ознайомлення здобувачів освіти зі своїми правами, для уникнення ситуацій їх порушення, для можли-

вості захисту, відновлення порушених прав, поваги прав інших людей, сприяння формуванню високого рівня правової культури: тренінги (подібні заняття, на думку спеціалістів, сприяють синтезу навчальних та психокорекційних методів, головне завдання яких полягає в розвитку навичок саморегуляції, міжособистісної взаємодії, професійних та комунікативних навичок (Васильєва, Бондар, 2018); заняття можуть проводитись в атмосфері невимушеності та доброти, допомагатиме в розвитку міжособистісних взаємин та розв'язанню існуючих проблем), форуми театри, дискусії, дебати, відеолекторії, флешмоби, воркшопи, круглі столи, виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків, тематичні просвітницькі тижні, освітні програми «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», «Вирішуємо конфлікти та будуємо мир навколо себе», акції за темами: «Стоп жорстокому поводженню з дітьми», «Насилля в сім'ї – актуальна проблема сучасного суспільства», «Торгівля людьми – як уберегтись від небезпеки», «Захисти дітей від насильства та жорстокого поводження», «Попередження насильства в сім'ї», «Стоп насиллю в сім'ї», «Я – підліток», «Гендерна нерівність та протидія насильству», «Насильство над жінкою в світовій класиці», «Світ без насильства», «Жертва», «Якщо я не повернусь», «Домашнє насильство», «Про права людини та правозахисну діяльність в Україні», «Чи знаєш ти права людини?», «Що таке насилля?», «Толерантність», «Відповідальне батьківство», «Мій дім – моя фортеця», «Яку поведінку вважати насильницькою?», «Домашнє насильство – це як?».

Подолання або запобігання булінгу потребує залучення компетентних педагогів, чий зусилля мають бути спрямовані на підтримку та допомогу постраждалим учням, а також на встановлення довірчих і конструктивних стосунків із ними. Важливо, щоб педагог міг виявляти сильні сторони дитини, які слугують ключем до вирішення проблем у її житті. Педагогічна діяльність має стати базовою платформою для профілактики та мінімізації проявів булінгу. Втім, існує безліч чинників, які ускладнюють своєчасне виявлення й попередження цього явища. Серед них – хибне уявлення про булінг як про один із способів виховання чи прояв специфіки поведінки дитини. Деякі люди переконані, що булінг може виникати будь-де і вирішуватися завдяки одноразовим заходам, таким як лекції, бесіди чи збори з батьками. Більше того, багато навчальних закладів прагнуть уникнути розголосу щодо присутності булінгу у своїх стінах, замовчують проблему та іноді навіть виправдовують дії кривдників.

Таблиця 2

Передумови статусу стримайника

Клас	Конфлікт вдома (домашнє насильство)	Конфлікт у школі з учнями	Конфлікт у школі з учителями	Відносини на вулиці	Таких випадків не було
9	6,1 %	17,4 %	3,8 %	11,9 %	60,8 %
10	8,0 %	16,0 %	5,0 %	12,6 %	58,5 %
11	5,6 %	12,9 %	6,4 %	14,8 %	60,3 %

Таблиця 3

Принципи профілактики булінгу

№ п/п	Назва принципу	Зміст принципу
1.	Принцип взаємодії	Командна робота фахівців щодо профілактичної діяльності
2.	Принцип попередження	Полягає в реалізації превентивних заходів стосовно цькувань у шкільному середовищі
3.	Принцип системності	Полягає у послідовних систематичних діях, націлених на збір інформації, розробку програми підтримки й супроводу підлітків, дотичних до булінгу
4.	Принцип лангитюдності	Систематичний моніторинг динаміки булінгу, оцінка ефективності проведеної роботи

Попри існуючі недоліки в протистоянні окресленому явищу, існують певні здобутки у законодавстві. На захист дітей від насильницьких дій спрямовані Закони України «Про охорону дитинства», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)», 2024); Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини (Конвенція ООН «Про права дитини», 2024).

Досягнення у сфері запобігання булінгу серед підлітків демонструють низка європейських країн. Наприклад, уряд Норвегії ухвалив маніфест щодо боротьби з насильством, а у Фінляндії розробили і впровадили програму, спрямовану на профілактику булінгу. Ця програма наголошує на важливості володіння педагогами ефективними методиками та технологіями для запобігання цьому негативному явищу. Актуальність проблеми спонукала багатьох вітчизняних науковців зосередити зусилля на створенні програм із профілактики булінгу. Сьогодні вже є можливість ознайомитися з деякими розробками у цій сфері. Аналіз досліджень показує, що серед науковців існують різні погляди на булінг як суспільний феномен. Водночас панує спільна думка, що це явище притаманне будь-якому суспільству і потребує запобіжних заходів, спрямованих на формування соціально та психологічно здорових особистостей. Експерти підкреслюють, що в освітньому середовищі діти нерідко стикаються з проявами агресії у взаєминах з однолітками. Це пов'язано з тим, що саме в цей період у них формується характер, виникає прагнення виділитися і самоактуалізуватися, що безпосередньо впливає на характер їхніх стосунків. Така ситуація вимагає від педагогів створення умов, які сприятимуть успішній соціалізації дітей і попереджатимуть прояви агресії в освітньому середовищі.

На жаль, технології, націлені на профілактику булінгу, нерідко бувають застарілими й вимагають оновлення, застосування спеціальних технологій, покликаних покращити якість життя учня, його поведінки шляхом зміни особистих орієнтирів (Москаленко, 2013).

Головним спрямуванням профілактичної роботи є оптимізація соціального самопочуття дітей; превенція соціально небезпечних, травмуючих ситуацій; зміна уявлень учнівської молоді про власну особистість та стосунки з оточенням; розвиток вмінь володіти собою у нестандартних ситуаціях.

Норвезький дослідник Ден Олвеус вперше запровадив програму, положення якої досі складають основу багатьох сучасних програм профілактики окресленого явища в шкільному середовищі, де передбачалась робота з кризою, втручання та профілактика. Ефективність профілактичної діяльності забезпечуватиме дотримання принципів, зображених у таблиці 3.

Профілактика булінгу – це багатогранна діяльність, спрямована на проведення просвітницьких заходів, таких як тренінги, лекції, бесіди, а також функціонування консультативних пунктів. Ці заходи

орієнтовані на учнівську молодь з метою запобігання агресивній поведінці та асоціальним проявам. Важливе місце займає інформування шкільної спільноти про динаміку та тенденції поширення булінгу серед підлітків, його форми та можливі наслідки. Крім того, значна увага приділяється створенню сприятливих умов для повноцінної соціалізації підлітків і формуванню у них обізнаності щодо булінгу та його проявів (Цюпак, Бойчук, 2018).

Експерти наголошують, що тренінговий формат роботи є одним із найефективніших підходів для профілактики булінгу.

Профілактичні заходи в освітньому закладі мають ґрунтуватися на кількох важливих принципах:

- Не ігнорувати проблему, зводячи її до звичайних дитячих пустощів; активно залучати до обговорення питання підлітків, їхніх батьків, адміністрацію закладу та педагогів.
- Розмежовувати профілактичні заходи на систематичні та екстрені, при цьому регулярно працювати над покращенням психологічного клімату в школі чи класі.
- Здійснювати профілактику на ранніх етапах, запобігаючи появі булінгу та встановленню жорсткої ієрархії у шкільному колективі.
- Розробляти чіткий план дій, який передбачає використання адміністративних ресурсів і впровадження кращих шкільних практик.
- Фахівці, які займаються профілактикою булінгу, повинні обов'язково співпрацювати з батьками. Останні мають звертати увагу на будь-які незвичні поведінкові прояви у дитини та сприяти їх корекції.

У наукових дослідженнях виокремлюють три рівні профілактики булінгу серед підлітків: первинну, вторинну та третинну. На етапі первинної профілактики заходи спрямовані на зміцнення превентивної ролі виховання, підвищення правової культури та формування більш усвідомленої підліткової поведінки. Важливу увагу приділяють запобіганню агресивних проявів у дитячому середовищі, сприянню згуртованості серед дитячих колективів і розвитку таких якостей, як взаємна повага, розуміння та готовність прийти на допомогу. Вторинна

профілактика має на меті виявлення потенційних агресорів і їх можливих жертв. У цьому контексті застосовуються індивідуальні й групові програми профілактики, спрямовані на роботу з особами, які схильні вирішувати конфлікти через силу чи тиск. Крім того, забезпечується підтримка з боку соціальних педагогів, психологів, фахівців служби медіації та сімей. Особливу роль відіграє співпраця адміністрації навчальних закладів і спеціалістів соціальної сфери для ефективної профілактичної діяльності.

Третинна профілактика спрямована на своєчасне реагування на умови, що можуть спричинити насильство, а також на швидке втручання педагогів та практичних психологів, аби запобігти негативним наслідкам булінгу. Вона включає психолого-педагогічний супровід усіх учасників конфлікту, забезпечення конструктивної взаємодії між підлітками, учнями й педагогами, а також між дітьми й батьками. Окрім цього, передбачено співпрацю з установами, основною діяльністю яких є профілактика підліткових правопорушень. Профілактична робота проходить кілька етапів. Перший із них – діагностичний, що має на меті виявлення агресивної поведінки підлітків за допомогою спостереження, аналізу, опитувань і анкетування. Ці методи дають змогу сформулювати діагноз. Другий етап передбачає прийняття проблеми, усвідомлення потреби її вирішення та вибір ефективних підходів до подолання труднощів, наприклад, самоприйняття чи моделювання власної особистості.

Діяльнісний етап передбачає включення учнів до активної роботи задля профілактики булінгу, побудови гарних стосунків з оточенням. На даному етапі спеціаліст проводить з дітьми виховну роботу, звертає увагу на осіб, схильних до насильницьких дій, прищеплює високу мораль, толерантність та гуманізм. Жертвам створюються комфортні умови для зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки.

Кінцевий етап (рефлексивний) характеризується проведенням діагностичної роботи та порівнянням результатів. Подальша робота передбачає побудову перспективних шляхів, вироблення нової мети. Фахівці використовують в роботі метод рефлексивного щоденника: діти, які можуть перебувати в ролі булера або жертви, використовують в роботі метод самоспостереження, самоаналізу та самозвіту.

Профілактика націлена на викорінення у підлітків схильності щодо скоєння асоціальних, протиправних дій. Дана робота покликана мінімізувати

кількість насильницьких ситуацій у підлітковому середовищі.

Висновки. Вважаємо за доцільне надати рекомендації дітям та педагогам стосовно поведінки, якщо вони все ж таки стали жертвою або свідком булінгу. Отже, якщо дитина стала свідком булінгу в закладі освіти, передусім вона може розказати про це батькам, вчителю, психологу або безпосередньо директору; може звернутись на гарячу лінію ГО «Ла Страда – Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей; до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді; Національної поліції України; Центру надання безоплатної правової допомоги.

Педагоги повинні здійснювати приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми; терміново (протягом однієї доби) передавати повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення; ужити заходів для виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах; шкільна спільнота повинна проявити нетерпимість до будь-яких проявів насилля; вироблені чіткі та зрозумілі правила поведінки у шкільному середовищі можуть попереджати будь-які форми дискримінації; поінформувати учасників освітнього процесу про ознаки булінгу та його наслідки; необхідно систематично здійснювати просвітницьку роботу щодо активного реагування учнів на насильницькі дії кривдників (Берзіня, 2018; Фразер, Гардінер, Курвін, 2015).

Отже, показники насилля в учнівському середовищі повідомляють нам про нагальність посилення нормативно-правового регулювання проблемних аспектів, вжиття необхідних заходів щодо виявлення дітей, які потребують соціально-педагогічної та психологічної допомоги, створення сприятливого соціально-психологічного клімату співчуття та співпраці в класних колективах, закладах освіти. Необхідно приділити особливу увагу учням із вразливих сімей, сімей, що перебувають у СЖО; протидіяти булінгу. Акцентувати увагу на заходах, що сприятимуть адаптації дітей-переселенців в нових умовах тощо.

Необхідно оптимізувати роботу органів державної влади, установ та закладів усіх форм власності, громадських організацій та усього громадянського суспільства у боротьбі з таким ганебним явищем XXI століття як насилля у дитячому середовищі.

Список літератури:

1. Корнійченко А. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. Вісник АПСВТ. 2020. № 3-4. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf (дата звернення: 09.01.2025).
2. Берзіня О.О. Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я*. 2018. № 7. С. 2–8.
3. Булінг у початковій школі. Освіта України. 2019. Вип. 21. С. 5.2. Єфремова Г.Л. Шкільний булінг: специфіка та особливості прояву. *Педагогічна майстерня*. 2017. Вип. 8 (80). С. 14–19.
4. Васильєва Н., Бондар К. Як захистити учнів від небезпеки? Кінолекторій профілактики правопорушень. *Школа*. 2018. № 6. С. 42–52.
5. Дженіфер Фразер, Ен Марі Гардінер, Річард Курвін. Булінг: звичайне явище, що руйнує психіку. *Науково-методичний журнал*. 2015. Вип. 11 (59). С. 18–23.

6. Кіричевська Є. В. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання. *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. Вип. 8. С. 4–10.
7. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20.11.1989. Ратифікована постановою ВР України 27.02.1991. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428> (дата звернення: 15.01.2025).
8. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. К. : Фенікс, 2013. 540 с.
9. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. 2018. С. 22.
10. Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2008. P. 218.
11. Olweus D. Bullying at school: what we know and what we can do. Cambridge, MA : Blackwell. 1993. P. 215.

References:

1. Korniiichenko, A. Definitivna kharakterystyka bulinhu yak yurydychnoi katehorii administratyvnoho prava [Definitive characteristics of bullying as a legal category of administrative law]. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf
2. Berzinia, O. O. (2018). Profilaktyka vynyknennia ta podolannia vyjaviv bulinhu v dytiachomu seredovyschi [Prevention of overcoming and overcoming the manifestations of bullying in children]. *Health Basics*. Iss. 7. P. 2–8. [in Ukrainian].
3. Bulinh u pochatkovii shkoli [Bullying in elementary school]. (2019). *Education of Ukraine*. Issue 21. P. 5. [in Ukrainian].
4. Vasylieva, N., & Bondar, K. (2018). Yak zakhystyty uchniv vid nebezpeky? Kinolektorii profilaktyky pravoporushen [How to protect students from danger? Crime prevention film lecture]. *Shkola. № 6 – School. № 6*. 42–52. [in Ukrainian].
5. Dzhennifer Frazer, En Mari Hardiner, Richard Kurvin. (2015). Bulinh: zvychaine yavyshche, shcho ruiniue psikhiku [Bullying: a common phenomenon that destroys the psyche]. *Scientifical and methodical journal Issue*, 11(59). P. 18–23. [in Ukrainian].
6. Kyrchevska, Ye. V. (2010). Nasylstvo v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: strathii podolannia [Violence in secondary schools: coping strategies]. *Practical psychology and social work*. Iss. 8. P. 4–10. [in Ukrainian].
7. Konventsiia OON “Pro prava dytyny” vid 20.11.1989. Ratyfikovana postanovoio VR Ukrainy 27.02.1991. [UN Convention “On the Rights of the Child” dated November 20, 1989. Ratified by the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on February 27, 1991]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428>
8. Moskalenko, V. V. (2013). Sotsializatsiia osobystosti. [Socialization of personality]. Monohrafiia – Monograph. Kyiv, 540 p. [in Ukrainian].
9. Tsiuman, T. P., & Boichuk, N. I. (2018). Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha [Code of a safe educational environment]. *Metodychnyi posibnyk – Methodical guide*. 22 p. [in Ukrainian].
10. Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W. (2008). Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford : Blackwell Publishing Ltd, P. 218.
11. Olweus, D. (1993). Bullying at school: what we know and what we can do. Cambridge, MA : Blackwell. P. 215.

УДК 364-7-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-3>**Вакуленко Світлана Миколаївна**кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
s.vaculenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-3293-1670

ЗАСТОСУВАННЯ ТРАВМОІНФОРМОВАНОГО ПІДХОДУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Вступ. Російсько-українська війна спричинила нові масштабні виклики, що постали перед українським суспільством. Непередбачувані й стрімкі події докорінно змінюють життя не лише суспільства загалом, а й окремих його громадян, які у власному повсякденному житті регулярно стикаються з такими явищами, як втрата життя, здоров'я, постійний стрес, тяжкі емоційні переживання, наслідком чого є значний рівень індивідуальної та колективної психологічної травматизації, який неможливо ігнорувати. Тож надання якісної і доступної психологічної допомоги всім, хто її потребує, постає як важливий пріоритет суспільства, що може бути реалізований, зокрема, фахівцями із соціальної роботи, які могли би запропонувати таку підтримку своїм клієнтам, що пережили травматичні події, як дорослим, так і дітям, спираючись на травмоінформований підхід.

Мета та завдання статті – обґрунтувати можливість застосування травмоінформованого підходу в практичній діяльності фахівців із соціальної роботи, які надають допомогу дітям.

Результати. У публікації наведено результати дослідження, проведеного в межах міжнародного проєкту «Травмоінформовані підходи в покращенні догляду та медіації», під час якого інформантами були фахівці із соціальної роботи та психологи, що представляють соціальні служби м. Харкова й п'яти територіальних громад Харківської області. Дослідження продемонструвало, що більшість фахівців-практиків не стикалася у власній професійній діяльності з таким терміном, як «травмоінформований підхід», і нічого не змогли про нього сказати. При цьому вони мають певний досвід, як працювати з психологічними травмами, але він був пов'язаний із застосуванням інших підходів, технік, прийомів. Автор доходить висновку про важливість поширення серед фахівців, які працюють із дітьми в соціальних службах, по-перше, хоча б загальних уявлень про травмоінформований підхід, а по-друге, навичок його застосування в практичних ситуаціях.

Ключові слова: травматичні події, психологічна травма, соціальна робота, психологічна допомога, травмоінформований підхід.

Vakulenko Svitlana MykolaivnaPhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sociology of Management and Social Work,
V.N. Karazin Kharkiv National University

APPLICATION OF A TRAUMA-INFORMED APPROACH IN SOCIAL WORK WITH CHILDREN DURING WAR

Introduction. The Russian-Ukrainian war has brought new, large-scale challenges for Ukrainian society. Unpredictable and rapid events are radically changing the lives of not only society as a whole, but also its separate citizens, who regularly face phenomena such as the usual life and health loss, constant stress, and severe emotional experiences in their daily lives. All this results in a significant level of individual and collective psychological traumatization that cannot be ignored. Therefore, providing quality and accessible psychological assistance to all those who need it is an important priority for society, which can be realized, in particular, by social work professionals. They could offer to clients who have experienced traumatic events, both adults and children, such support based on a trauma-informed approach.

Purpose and objectives of the paper are to substantiate the possibility of applying a trauma-informed approach in the practice of social work professionals who provide assistance to children.

Results. The publication presents the results of a study conducted as part of the international project “Trauma-informed approaches to improved care and mediation”, during which the informants were social work specialists and psychologists representing social services in Kharkiv and five territorial communities of the Kharkiv region. The study showed that most practitioners had not encountered the term “trauma-informed approach” in their professional activities and could not say anything about it. At the same time, they have some experience in working with psychological trauma, but it was associated with the use of other approaches, techniques, and methods. The author concludes that it is important to disseminate at least general ideas about the trauma-informed approach among professionals working with children in social services, and secondly, the skills of its application in practical situations.

Key words: traumatic events, psychological trauma, social work, psychological assistance, trauma-informed approach

Вступ. Унаслідок російсько-української війни, що триває вже дванадцятий рік, перед українським суспільством постали нові масштабні виклики. Серед таких викликів варто відзначити гуманітарну кризу, спричинену масовою вимушеною міграцією населення, а також те, що тривала повномасштабна фаза війни вже безповоротно позначилася на стані

публічного простору всіх населених пунктів країни, особливо східних і південних її регіонів. Вони зазнали й продовжують зазнавати значних руйнувань і пошкоджень, особливо житла, цивільної інфраструктури, зокрема медичних установ, освітніх закладів, інших об'єктів соціальної сфери, мережі закладів культури. Як зазначають фахівці Національ-

ного інституту стратегічних досліджень, здійснюючи постійні, системні атаки на українські міста, ворог застосовує стратегію урбіциду, тобто знищення міст чи насильства щодо них. Урбіцид можна визначити як навмисне винищення життєво важливої цивільної інфраструктури. Тож об'єктом насильства під час урбіциду є не стільки територія міста та його забудова, скільки сам урбаністичний спосіб життя громади загалом, оскільки залежність від інфраструктури – це необхідний атрибут міського способу життя [1, с. 37].

Непередбачувані й стрімкі події докорінно змінюють життя не лише суспільства загалом, а й окремих його громадян, які у власному повсякденному житті регулярно стикаються з такими явищами, як втрата життя, здоров'я, перманентний стрес, тяжкі емоційні переживання, наслідком чого є значний рівень індивідуальної та колективної психологічної травматизації, який неможливо ігнорувати. Кожен, кого зачепила війна, має свої переживання та реакції у відповідь на загрозову ситуацію. Лише за попередніми прогнозами через вплив війни, психологічної підтримки різного ступеня інтенсивності потребуватимуть близько 15 млн людей, серед яких: 1,8 млн військових і ветеранів, 7 млн людей старшого віку, близько 4 млн дітей і підлітків. За оцінками ВООЗ, у районах, постраждалих від війни, уже зараз кожна п'ята людина живе з певною формою розладу психіки. В електронній системі охорони здоров'я протягом останніх років зафіксовано значне збільшення пацієнтів з установленим діагнозом «посттравматичний стресовий розлад». За даними ЕСОЗ, у 2023 р. кількість пацієнтів із ПТСР зросла майже вчетверо порівняно з 2021 р., а за перші два місяці 2024 р. діагноз встановлено фактично такій самій кількості пацієнтів, як за весь 2021 р. [2, с. 2].

ПТСР – це розлад психічного здоров'я, який може розвинути після переживання або спостереження стресової, страшною або небезпечною для життя ситуації. До таких ситуацій належать бойові дії, теракти, стихійні лиха, нещасні випадки, ДТП, фізичне або сексуальне насильство, полон і катування, погрози, психологічне знущання або будь-яка подія, яку людина вважає травматичною [3].

Колективна травма – це психічна травма, яку отримала група людей будь-якого розміру, аж до цілого суспільства, унаслідок соціальної, техногенної чи екологічної катастрофи або злочинних дій політичних чи інших соціальних суб'єктів [4, с. 30].

Тож надання якісної і доступної психологічної допомоги всім, хто її потребує, постає як важливий пріоритет суспільства, що може бути реалізований, зокрема, фахівцями із соціальної роботи, які могли би запропонувати таку підтримку своїм клієнтам. Надання психологічної допомоги людям, які пережили травматичні події, як дорослим, так і дітям, соціальні працівники можуть здійснювати, спираючись на травмоорієнтований підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки було опубліковано низку наукових праць, у яких були представлені дослідження різ-

них аспектів психотравми й розглядалися питання надання психологічної допомоги дітям, які пережили психотравму, та їхнім сім'ям. Зокрема, Л.Паливода розглядала основні наукові підходи до визначення понять «психічна травма», «психологічна травма», «травма втрати», феномен психотравми, її зміст, структуру, вплив на фізичний і психічний стани здоров'я особистості [5]. Порівняльний аналіз психотравми як стану й психотравми як ситуації, типології травмувальних ситуацій були представлені в роботах Л.Царенко [6]. О.Гірченко приділила увагу соціальним чинникам, що впливають на психічну травматизацію населення, аналізувала особливості переживання психотравми різними категоріями населення, роль психотравм у виникненні ПТСР [7]. Методи протистояння психотравмам в умовах війни узагальнені Н.Пилипенко [8]. Вплив психотравми на стосунки особистості з її найближчим соціальним оточенням, зокрема членами сім'ї, висвітлювався в роботах Н.Заболотної, С.Ісаєвич, В.Омелянської, 2023 [9], а вплив на процес соціалізації та формування психологічного самопочуття дітей – у публікаціях М.Оксютювич і В.Сабадухи [10]. Питання надання підтримки й допомоги дітям, які зазнали впливу психотравмувальних чинників, у подоланні травмувального досвіду, розглядалися М.Оксютювич, В.Сабадухою [10], М.Краснокутським і Я.Овсянніковою [11]. Наслідки впливу війни на травматизацію психіки дітей і підлітків проаналізовані О.Яциною [12]. Можливості застосування групових форм роботи з психотравмою в осіб, що постраждали внаслідок бойових дій, представлені в публікації Ю.Гопкало, 2020 [13]. Автори монографії «Діти і війна» схарактеризували психологічні реакції дітей під час війни, зокрема ПТСР, реакції горювання й травматичної втрати; визначили ключові напрями організації психологічної підтримки дітей під час війни [14]. У зазначених публікаціях детально представлено результати досліджень різних аспектів психотравми й надання психологічної допомоги дітям, які отримали психотравму. Водночас поза увагою дослідників залишилися питання використання в соціальній роботі з особами, які пережили травматичні події, насамперед дітьми, травмоінформованого підходу. Однією з перших спроб проаналізувати ключові аспекти реалізації травмоінформованих втручань у соціальній роботі в умовах війни є публікація Т.Семигіної та О.Столярик [15]. Тож вважаємо за необхідне зосередитися на дослідженні можливостей реалізації в практиці вітчизняної соціальної роботи травмоінформованого підходу для надання допомоги дітям.

Мета та завдання статті – обґрунтувати можливість застосування травмоінформованого підходу в практичній діяльності фахівців із соціальної роботи, які надають допомогу дітям.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковцями Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна за участі автора в серпні 2024 року в межах міжнародного проєкту «Травмоінформовані підходи в покращенні догляду та медіа-

ція» проведено три фокусовані групові інтерв'ю з фахівцями із соціальної роботи Центрів соціальних служб, психологами Центрів соціальних служб, спеціалістами Служби у справах дітей м. Харкова та п'яти територіальних громад Харківської області (Балаклійської, Валківської, Кегичівської, Пісочинської та Чугуївської).

Серед іншого, дослідники ставили собі такі завдання: виявити думку інформантів щодо потреб у допомозі дітей і сімей, з якими вони працюють; з'ясувати, чи обізнані вони з травмоінформованим підходом, чи використовують його у своїй практичній діяльності; чи мають потребу використовувати зазначений підхід у власній практичній діяльності; чи мають потребу в проходженні відповідних теоретичних курсів / тренінгів / курсів підвищення кваліфікації.

Одне із завдань дослідження – з'ясувати, як самі фахівці соціальних служб, які працюють із дітьми, оцінюють власний рівень знань і навичок, що необхідно не просто для роботи з дітьми, а саме для надання допомоги дітям, які пережили травматичні події. І якщо інформанти вважають, що їх не вистачає, які саме це мають бути знання й навички.

Інформанти зазначали, що фахівці, які працюють із дітьми, постійно стикаються з новими різновидами травм. Відповідно, нагальною видається потреба здобувати нові знання, постійно підвищуючи рівень власної обізнаності. Узагальнюючи висловлені думки, можна зупинитися на двох, які, на наш погляд, є найбільш вичерпними.

Валерія, психолог ЦСС: *«Знань їх ніколи не буває забагато. Її оскільки з'являються й нові техніки для роботи, для цілення, так і з часом з'являються й нові травми. Наприклад, коли це була робота з дітьми до війни і зараз, у період війни, травми зовсім різні й по-різному з ними треба працювати... Тому, якщо є, то я завжди готова ці знання здобувати, і я вважаю, що свою скарбничку завжди треба чимось поповнювати».*

Анастасія, фахівець із соціальної роботи ЦСС: *«Немає перешкод, щоб учити щось нове, здобувати знання, якісь навички. І тому постійно потрібно нам, як фахівцям соціальної роботи, оскільки ми є інструментом нашої роботи. Тому наш інструмент потрібно з кожним роком удосконалювати, покращувати, шукати щось для себе нове. І це завжди класно, коли ти щось вивчаєш нове й допомагаєш. Для мене, можливо, було б цікаво вивчити першу психологічну допомогу, яку ти можеш надати в кризових ситуаціях. Це перша медична допомога. Це ніколи не буде зайвим. Знову ж таки скажу, що ми живемо в дуже таких важких умовах і не знаємо, що нас чекає через годину. Тому для мене це було б зараз актуально».*

Що стосується того, яких саме знань і навичок бракує, учасники акцентували на такому феномені, як самоушкоджувальна поведінка, яка, на їхню думку, стала особливо поширеною останнім часом. Також ішлося про необхідність удосконалювати навички з вирішення сімейних конфліктів, надання

психологічної допомоги в кризових ситуаціях, першої медичної допомоги.

Ірина, психолог ЦСС: *«І я би хотіла, навіть дуже хотіла, я вже не один раз про це говорила, навчання по самоушкоджувальній поведінці. Можливо, це наша громада так виділяється, дуже багато запитів, то діти себе ріжуть усіма гострими предметами, не тому, що це суїцидальні якісь наміри, а просто як звичка, як гризти нігті. Ріжуть собі руки, ріжуть собі ноги, тушать сірники об свої руки. Я не знаю чому, але якщо узагальнити, то за чотири місяці таких було підлітків до десяти чоловік...».*

Анастасія, фахівець із соціальної роботи ЦСС: *«Для мене, можливо, було б цікаво вивчити першу психологічну допомогу, яку ти можеш надати в кризових якихось ситуаціях. Це перша медична допомога. Це ніколи не буде зайвим. Знову ж таки скажу, що ми живемо в дуже таких важких умовах і не знаємо, що нас чекає через годину. Тому для мене це було б зараз актуально».*

Дослідники намагалися з'ясувати, чи обізнані фахівці соціальних служб, як діяти в тих ситуаціях, коли вони не можуть самостійно надати допомогу дитині, зокрема через нестачу наявних знань і навичок. Загалом така практика є досить поширеною. Наприклад, психологи, які працюють у соціальних службах, спрямовують таких дітей або до психіатрів, або до інклюзивно-ресурсних Центрів (у їхній роботі задіяні фахівці різного профілю – психологи, дефектологи, логопеди тощо).

Ірина, психолог ЦСС: *«Саме я і стикалася, коли йшлося про самоушкоджувальну поведінку, то тут уже йшлося про психіатра, тут було перенаправлення, повідомляли в Денний центр соціального догляду, у службу в справах дітей також повідомляли, це те що було в моєму досвіді. Надавали контакти конкретних психіатрів, куди давали рекомендації батькам звернутися, і там уже батьки далі діяли».*

Ілона, психолог ЦСС: *«І також було перенаправлення ІРЦ. Це сім'я була ВПО, вони просто навіть не знали, що в нас воно є, і вони прийшли до нас на відкриття в перший день, і ми їм порадили і виписали перенаправлення до ІРЦ. Оце в нас такі були рекомендації і перенаправлення».*

Соціальні ж працівники зазвичай переспрамовують своїх клієнтів до психологів, причому цими психологами є їхні ж колеги, які працюють з ними в соціальній службі. Також бувають випадки, коли залучають інші установи (Служби в справах дітей, Центри надання адміністративних послуг).

Аналізуючи матеріали всіх трьох фокус-групових дискусій, можна дійти висновку, що більшість інформантів не стикалася у власній професійній діяльності з таким терміном, як «травмоінформований підхід», і, відповідно, вони нічого не змогли про нього сказати. Лише одна особа зазначила, що в неї був досвід навчання, пов'язаного з травмоінформованим підходом.

Ірина, психолог ЦСС: *«У мене було таке навчання, був такий досвід. Проводила організація*

Go Global. Це був каскадний проєкт із саме травмоінформованого підходу. Це було у вигляді вичитування лекцій. Як говорити з дітьми про втрату, як допомогти дитині пережити горе. Ми це доносили до педагогів. Я на той час працювала в Центрі професійного розвитку педагогічних працівників. Ми були такими свого роду тренерами. Дуже багато корисних знань я здобула на цьому навчанні. Навчила цього інших, нам давали сертифікат тренера. Таке навчання було мегакорисним. Дякую, що дали тоді можливість взяти в цьому участь. Нині також воно потрібне в моєй роботі.

З усього навчання, яке я проходила з травмоінформованого підходу, за основу бралось те, що стабілізувати дитину можна через стабільного дорослого... Коли ми підтримуємо дорослих, коли пояснюємо дорослим, що ви можете бути корисними дитині тільки тоді, коли ви самі себе стабілізуєте; повідомляти про смерть, про втрату дорослий може тільки в стабільному стані. Для того щоб працювати з дитиною, необхідно все ж звернути увагу на дорослого, який перебуває поруч біля дитини, у полі довіри. Це те, що найбільше запам'яталося з навчання і те, що є неоціненним досвідом.

Цей факт, безумовно, підводить нас до висновку про важливість поширення серед фахівців, які працюють з дітьми в соціальних службах, по-перше, хоча б загальних теоретичних знань про травмоінформований підхід, а по-друге, навичок його застосування в практичних ситуаціях.

В інших інформантів також був певний досвід, як працювати з психологічними травмами, але він був пов'язаний із застосуванням інших підходів, технік, прийомів.

Жанна, психолог ЦСС: *«У мене були загальні семінари на ментальне здоров'я, на підтримку психологічного стану. Це навчання не сертифіковане. Присилають, вебінари або семінари, підтримка життєстійкості. Таке за останній час сертифіковане було – це Київ Самодопомога +. Я не дуже вражена цією технікою.*

...У мене більше самоосвіти. Я щось підчитаю, щось подивилася, щось підчитала. Я широко використовую у своїй роботі й наразі, коли з нами зустрічаються фахівці, вони майже про це й говорять. Це кольорова терапія, це музикотерапія, це рухова терапія. Тобто де людина може свій стан випустити. Використовують різноманітні арт-терапевтичні техніки, щоб людина свій стан випустила. Ось основна така діяльність. Та ж сама лялька Кібукі, яку нам презентували як ізра-

ільський метод, і таке інше. Вони в нас були, але вони трошечки... ці ляльки використовувалися. У нас була лялкотерапія. Ось я, розкажи про себе ляльці й таке інше... пісочна терапія».

Глона, психолог ЦСС: *«У мене також такого навчання не було, але на попередні запитання хочу сказати, що найбільше таке інформативне навчання було це "Діти і війна", навчання технік зцілення. Це було дуже цікаво. Два посібники дали, картки. В нас вони є в центрі. Я не знала, до чого їх застосовувати. А вже після цього навчання зрозуміла. Це було дуже цікаво. І також від Червоного Хреста ще було навчання по роботі з військовослужбовцями та їхніми сім'ями. Сертифікатів нам не давали, але там було дуже багато по факту, що можна говорити, які слова можна вживати, які не можна вживати, як почути людину, як говорити з друзинами, з дітьми, як пояснювати, що там також було дуже цікаво».*

Інна, спеціаліст служби у справах дітей: *«За останній час ми проходили тренінги щодо жорстокого поводження з дітьми, сексуального насильства, торгівлі людьми, допомоги дітям родин загиблих... У нас був тренінг, як надати першу психологічну допомогу дітям у кризових ситуаціях. Навіть якщо ти не маєш освіти психологічної, але ти можеш надати хоча б першу, необхідну для дитини допомогу».*

Вікторія, спеціаліст служби у справах дітей: *«Так, у нас були тренінги по роботі з прийомними сім'ями, ДБСТ, опіка, патронатні родини, альтернативні підходи до сімейних форм виховання, було емоційне вигорання».*

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, можемо констатувати, що в умовах масового поширення психологічних травм, особливо серед дітей, фахівці із соціальної роботи мають опановувати нові підходи в роботі зі своїми клієнтами. Одним з найбільш перспективних нам видається саме травмоінформований підхід. Фахівці із соціальної роботи, психологи Центрів соціальних служб, спеціалісти служб у справах дітей, щоби успішно надавати допомогу дітям, мають бути обізнані щодо того, як травма може вплинути на стан їхнього фізичного, психічного здоров'я, на поведінку й стосунки з найближчим соціальним оточенням. Фахівці, які працюють із дітьми, мають набути компетентностей, необхідних для використання травмоінформованого підходу, зокрема, розпізнавати ознаки травми, застосовувати відповідні техніки й прийоми втручання. Із цією метою їм можна запропонувати пройти відповідні теоретичні курси, зокрема дистанційні, семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації.

Список літератури:

1. Суспільство, трансформоване війною : аналітична доповідь / В.Потапенко та ін. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2025. 79 с.
2. Бойко С. Щодо поліпшення психологічного стану населення в умовах довготривалої війни. *Національний інститут стратегічних досліджень* : вебсайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/polipshennya-psykholohichnoho-stanu-naselennya-v-umovakh> (дата звернення 30.03.2025).
3. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад. *Міністерство охорони здоров'я України* : вебсайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad> (дата звернення 30.03.2025).

4. Методичні рекомендації щодо надання соціальних послуг дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Національна соціальна сервісна служба України* : вебсайт. URL: <https://nssu.gov.ua/dotrymannia-prav-ditei/metodychni-materialy> (дата звернення 30.03.2025).
5. Паливода Л. І. Проблема визначення понять «психічна травма», «психологічна травма» і «травма втрати» в психологічних проєкціях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Психологія*. 2021. № 6. Т. 32(71). С. 68–72. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.6/11>
6. Царенко Л. Г. Особливості переживання психотравми під час воєнного конфлікту. *Психологія: теорія і практика*. 2019. № 1(3). С. 158–170. DOI: [10.31339/2617-9598-2019-1\(3\)-158-170](https://doi.org/10.31339/2617-9598-2019-1(3)-158-170)
7. Гірченко О. Попередження психотравм при різних реакціях на вплив психогенних чинників. *Науковий журнал «Психологічні тревелогі»*. 2023. № 1. С. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-7>
8. Пилипенко Н. М. Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник національного університету оборони України*. 2022. № 6(70). С. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148>
9. Заболотна Н. М., Ісаєвич С. І., Омелянська В. І. Трансформації прихильності під впливом психотравми. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2023. Вип. 52. С. 71–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.12>
10. Оксютів М. О., Сабадуха В. О. Психотравмуючий досвід дитини та особливості соціалізації при цьому. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Психологія*. 2023. № 5. Т. 34(78). С. 58–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.5/11>
11. Краснокутський М. І., Овсяннікова Я. О. Психотравмуючий досвід дітей: основні етапи надання психологічної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 56–61.
12. Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)
13. Гопкало Ю. Узагальнення групових форм роботи з психотравмою в осіб, які постраждали внаслідок бойових дій. *Наука і освіта*. 2020. № 3. 73–78. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2020-3-10>
14. Діти і війна : монографія / В. Зликов та ін. Київ – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с.
15. Семігіна Т., Столярник О. Соціальна робота в умовах травматизації населення внаслідок війни: практика та освіта. *Проблеми та перспективи економіки та менеджменту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Конференції, м. Черкаси, 15 серпня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 59–63.

References:

1. Potapenko, V., Pavlenko I., Tyshchenko Yu., Yizhak O., Kaplan Yu., Valiushko I. et al. (2025) *Suspilstvo, transformovane viinoiu [Society transformed by war]*. Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
2. Boiko, S. Shchodo polipshennia psykhologichnoho stanu naselennia v umovakh dovrotrivaloi viiny [Regarding the improvement of the psychological state of the population in conditions of a long-term war]. Sait Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen [Site of the National institute for strategic studies]. <https://niss.gov.ua>. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/polipshennia-psykhologichnoho-stanu-naselennia-v-umovakh> [in Ukrainian].
3. Shcho treba znaty pro posttravmatychnyi stresovyi rozlad [What you need to know about post-traumatic stress disorder]. Sait Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy [Site of the Ministry of Health of Ukraine]. <https://moz.gov.ua>. Retrieved from <https://moz.gov.ua/uk/scho-treba-znati-pro-posttravmatychnij-stresovij-rozlad> [in Ukrainian].
4. Metodichni rekomendatsii shchodo nadання sotsialnykh posluh ditiam, yaki postrazhdaly vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv [Methodological recommendations for the provision of social services to children affected by hostilities and armed conflicts]. Sait Natsionalnoi sotsialnoi sluzhby Ukrainy [Site of the National Social Service of Ukraine]. <https://nssu.gov.ua>. Retrieved from <https://nssu.gov.ua/dotrymannia-prav-ditei/metodychni-materialy> [in Ukrainian].
5. Palyvoda, L. I. (2021). Problema vyznachennia poniat “psykhichna travma”, “psykhologichna travma” i “travma vtraty” v psykhologichnykh proektsiakh [The problem of defining mental trauma, psychological trauma and loss trauma in psychological protections]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya Psykholohiia – Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrida national university. Psychology series*, 6(32), 68–72. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.6/11> [in Ukrainian].
6. Tsarenko, L. G. (2019). Osoblyvosti perezhivannia psykhotravy pid chas voiennoho konfliktu [Peculiarities of the experience of psychotrauma in a military conflict]. *Psykholohiia: teoriia i praktyka – Psychology: theory and practice*, 1(3), 158–170. [10.31339/2617-9598-2019-1\(3\)-158-170](https://doi.org/10.31339/2617-9598-2019-1(3)-158-170) [in Ukrainian].
7. Girchenko, O. (2023). Poperedzhennia psykhotravy pry riznykh reaktsiakh na vplyv psykhohennykh chynnykiv [Prevention of psychotrauma in different reactions to the influence of psychogenic factors]. *Naukovyi zhurnal “Psykhologichni travelohy” – Scientific Journal “Psychology Travelogs”*, 1, 64–76. <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-7> [in Ukrainian].
8. Pylypenko, N. (2022). Psykhologichna dopomoha ta pidtrymka postrazhdalym vnaslidok viiny v Ukraini [Psychological assistance and support to victims as a result of the war in Ukraine]. *Visnyk natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 6(70), 142–148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148> [in Ukrainian].
9. Zabolotna, N. M., Isaievych, S. I., & Omelianska, V. I. (2023). Transformatsii prykhylnosti pid vplyvom psykhotravy [Attachment transformations under the psychotrauma influence]. *Habitus: naukovyi zhurnal z sotsiologii ta psykholohii – Habitus: scientific journal of sociology and psychology*, 52, 71–75. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.12> [in Ukrainian].

10. Oksiutovych, M. O., & Sabadukha, V. O. (2023). Psykhotravmuiuchy dosvid dytyny ta osoblyvosti sotsializatsii pry tsomu [Psycho-traumatic experience of the child and the peculiarities of socialization]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia Psykholohiia – Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrida national university. Psychology series*, 5(34), 58–65. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.5/11> [in Ukrainian].
11. Krasnokutskyi, M. I., & Ovsiannikova, Ya. O. (2018). Psykhotravmuiuchy dosvid ditei: osnovni etapy nadannia psykholohichnoi dopomohy [Traumatic experiences of children: the main stages of providing psychological assistance]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences Series*, 1(2), 56–61 [in Ukrainian].
12. Yatsyna, O. F. (2022). Vplyv viiny na psykhične zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhiky ditei ta pidlitkiv [Impact of war on mental health: signs of psychological trauma of children and adolescents]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 7(25). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567) [in Ukrainian].
13. Hopkalo, Yu. (2020). Uzahalnennia hrupovykh form roboty z psykotravmoiu v osib, yaki postrazhdaly vnaslidok boiovykh dii [Group work activities with traumatized people who were affected by military actions]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 3, <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2020-3-10.73-78> [in Ukrainian].
14. Zlyvkov, V., Lukomska, S., Yevdokymova, N., & Lipinska, S. (2023). *Dity i viina [Children and War]*. Kyiv-Nizhyn : Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
15. Semigina, T., & Stoliaryk, O. (2024). Sotsialna robota v umovakh travmatyzatsii naseleння vnaslidok viiny: praktyka ta osvita [Social work in conditions of traumatized populations as a result of war: practice and education]. Proceedings of the Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta menedzhmentu” – *International scientific and practical conference “Problems and prospects of economics and management”* (pp. 59–63). Cherkasy. [in Ukrainian].

УДК 316.6:334.722]:364-78:355.1-057.36-057.75

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-4>

Захаріна Тетяна Іванівна

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
t.zakharina@knu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0357-7457

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Вступ. Статтю присвячено дослідженню соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів, а саме вивченню теоретико-методологічного підґрунтя досліджуваної теми. Обґрунтовано актуальність дослідження проблеми та зацентовано увагу на важливості соціальної реабілітації ветеранів шляхом здійснення підприємницької діяльності. У роботі розглядаються базові поняття дослідження «соціальна реабілітація» та «підприємництво», визначено соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів, виявлено методологічні принципи (комплексність, індивідуалізація, адаптація і мотивація) та методологічні підходи (психоаналітичний, когнітивно-біхевіоральний і системно-екологічний) досліджуваної проблеми.

Мета статті – виявити соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів шляхом визначення методологічних підходів та принципів досліджуваної проблеми.

Здійснений теоретико-методологічний аналіз дав змогу виявити соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів: стресостійкість, саморегуляція, мотивація, схильність до ризику, підтримка родини, спільноти ветеранів, державних та громадських інституцій. Визначено методологічні принципи та підходи, що надає цілісне уявлення соціально-психологічних аспектів підприємницької діяльності як механізму соціальної реабілітації ветеранів. Це й визначає новизну проведеного дослідження.

Висновки. Підприємницький потенціал ветеранів значною мірою залежить від соціальної реабілітації та підтримки на соціальному рівні. Рекомендовано розробити програми підтримки, які б ураховували специфіку психологічних і соціальних потреб ветеранів для успішної реалізації їхнього бізнес-потенціалу.

Ключові слова: підприємництво, ветеран, соціально-психологічні аспекти підприємництва, підприємництво як механізм реабілітації, соціальна реабілітація, методологічні підходи, методологічні принципи.

Zakharina Tetiana Ivanivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department Social Rehabilitation and Social Pedagogy
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP AS A MECHANISM OF SOCIAL REHABILITATION OF VETERANS: A THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACH

Introduction. The article is devoted to the study of the socio-psychological aspects of entrepreneurship as a mechanism for the social rehabilitation of veterans, namely, the study of the theoretical and methodological basis of the topic under study. The relevance of the study of the problem is substantiated and attention is focused on the importance of the social rehabilitation of veterans through entrepreneurial activity. The paper examines the basic concepts of the study of “social rehabilitation” and “entrepreneurship”, defines the socio-psychological aspects of entrepreneurship as a mechanism for the social reintegration of veterans, identifies methodological principles (complexity, individualization, adaptation and motivation) and methodological approaches (psychoanalytic, cognitive-behavioral and systemic-ecological) of the problem under study. The purpose of the article is to identify the socio-psychological aspects of entrepreneurship as a mechanism for the social rehabilitation of veterans by determining the methodological approaches and principles of the problem under study.

The theoretical and methodological analysis carried out allowed us to identify the socio-psychological aspects of entrepreneurship as a mechanism for the social rehabilitation of veterans – stress resistance, self-regulation, motivation, risk-taking, support from the family, the veteran community, state and public institutions. Methodological principles and approaches have been identified, which provides a holistic view of the factors, factors, conditions that determine the socio-psychological aspects of entrepreneurship as a mechanism for the social rehabilitation of veterans.

Conclusions. The entrepreneurial potential of veterans largely depends on social rehabilitation and support at the social level. It is recommended to develop support programs that would take into account the specifics of the psychological and social needs of veterans for the successful realization of their business potential.

Key words: entrepreneurship, veteran, socio-psychological aspects of entrepreneurship, entrepreneurship as a rehabilitation mechanism, social rehabilitation, methodological approaches, methodological principles.

Вступ. В умовах повномасштабного вторгнення, коли відбувають трансформаційні зміни у всіх сферах життєдіяльності особистості, перед суспільством постають виклики, які потребують нагаль-

ного вирішення як у практичній, так і у теоретичній площині. До значущих викликів належить проблема повернення ветеранів у невоєнний соціум. Перед науковцями й практиками постало питання пошуку

ефективних механізмів повернення ветеранів, яке утруднюється наявністю досвіду участі ветеранів у бойових діях, оскільки зазначений досвід впливає на всі сфери їх життєдіяльності. Особливо важливим є питання соціальної реабілітації ветеранів, оскільки наявні проблеми ветеранів (психологічні, соціальні, правові та економічні) можуть спричинити соціальну ізоляцію, втрату сенсу життя, втрату роботи та інше. Розуміння сутності соціальної реабілітації та її механізмів через підприємницьку діяльність є важливим у контексті соціального й психологічного відновлення ветеранів. Підприємництво як механізм соціальної реабілітації сприяє відновленню соціального статусу в суспільстві, формуванню економічного благополуччя у ветеранів, економічної стабільності та фінансової незалежності ветеранів. Соціальна реабілітація в умовах російсько-української війни є важливим інструментом підтримки ветеранів шляхом розроблення механізмів, які впливають на процес їх відновлення та соціальної реінтеграції.

Актуальність дослідження соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів зумовлена відсутністю комплексного підходу до вирішення зазначеної проблеми. Зокрема, є значна кількість програм підтримки ветеранів, але вони часто не враховують соціально-психологічні особливості підприємницької діяльності саме ветеранів, що ускладнює процес започаткування й ведення бізнесу відповідно до поставлених завдань цих програм. Ефективність ведення підприємницької діяльності зумовлена такими психологічними характеристиками ветеранів, як стресостійкість, саморегуляція, мотивація, схильність до ризику та готовність до нього, що впливають на здатність ветеранів долати труднощі, що виникають у процесі підприємницької діяльності, ухвалювати обґрунтовані раціональні рішення в умовах стресових ситуацій, які є невід'ємною частиною підприємництва. Хоча проблема психологічних аспектів підприємництва серед ветеранів активно досліджують закордонні вчені, у вітчизняній психологічній науці ця тема залишається недостатньо вивченою, що й визначає актуальність порушеної нами проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження механізмів соціальної реабілітації ветеранів викликає науковий інтерес у вчених, які здійснюють науковий пошук у площині соціальної роботи, соціальної педагогіки, психології. Науковець І. Шапошникова досліджує методи та підходи до соціальної реабілітації, враховуючи досвід різних країн, з метою подолання наслідків воєнних дій на індивідуальному та колективному рівнях [21]. Учена Н. Онищенко у своїй науковій праці «Psychosocial support in the process of social rehabilitation: prospects for recovery and reintegration» проблему соціальної реабілітації розглядає з позиції комплексного підходу та визначає важливість психосоціальної підтримки та професійної реабілітації [23]. Вивченням проблеми соціальної реабілітації через призму розширення видів соціальних послуг займалася Ю. Сергеева [18]. Досліджен-

ням проблеми соціальної реабілітації військовослужбовців займалися І. Горелов та Я. Чернецька. Науковці обґрунтовують важливість комплексного підходу (медичного, фізичного, соціального, психологічного) до проблеми соціальної реабілітації ветеранів [19]. Науковиця О. Чуйко досліджувала зміст поняття «соціальна реабілітація» як технологію клінічної та соціальної практики та визначала структурні компоненти цього поняття [20].

Аналіз згаданих досліджень дає змогу стверджувати, що проблема соціальної реабілітації досліджується вченими досить розрізнено. Маловивченим залишається питання дослідження соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів.

Мета дослідження – виявити соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів шляхом визначення методологічних підходів та принципів досліджуваної проблеми.

Методи дослідження. Для досягнення цілей дослідження та виконання поставлених у роботі завдань застосовано теоретичні методи, зокрема: аналіз наукових джерел, системний підхід, синтез й узагальнення наявних наукових підходів, класифікацію та конкретизацію, що визначають соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів. Інформаційну базу наукового пошуку становили наукові публікації учених, інформаційні матеріали, а також особисті наукові дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на виняткову важливість та необхідність глибокого дослідження проблеми соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів, ми здійснили теоретичний аналіз понятійної бази та детально розкриємо сутність ключових понять, пов'язаних із досліджуваною темою. У процесі дослідження ми здійснюємо науковий пошук, спрямований на здобуття нових знань і розкриття змістовного наповнення основних понять, які визначають цю наукову проблему: «соціальна реабілітація», «підприємництво».

Розуміння соціальної реабілітації «як одного з різновидів загальної реабілітації населення від відповідних наслідків, які містять заходи з відновлення соціальних навичок та соціальної адаптації до життя після війни» пропонує науковець І. Шапошникова [21]. Учена зазначає, що «соціальна реабілітація внаслідок війни є мультидисциплінарним підходом, який охоплює різноманітні аспекти життя людини, від фізичного здоров'я до психологічного благополуччя, соціальної інтеграції та професійної адаптації» [21]. Науковець В. Лесков зазначає, що реабілітація (психологічна, соціальна, клінічна, медична, соціально-психологічна) спрямована на відновлення ресурсів особистості, що сприяє ефективному процесу входження її в суспільство [12, с. 16]. Науковець під соціально-психологічною реабілітацією розумів «систему психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на

відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців, які брали участь у бойових діях у районах військових конфліктів) [12]. Учені Н. Агаєв та О. Кокун досліджували медико-соціальну реабілітацію і визначали її як «зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі посттравматичних стресових синдромів та хронічних психопатологічних змін особистості ветерана» [1; 10]. Досліджуючи професійну реабілітацію, науковець О. Назаренко зазначив, що це «комплекс заходів, спрямованих на відновлення професійних навичок або перенавчання військовослужбовців, вирішення питань їх працевлаштування» [14, с. 74]. Науковець С. Базарний, вивчаючи соціальну реабілітацію, зазначив, що «це комплекс державних, суспільних та військових заходів, спрямованих на створення й забезпечення умов для соціальної інтеграції військовослужбовця з інвалідністю або будь-якою психічною травмою в суспільство та військовий колектив, відновлення його соціального та військового статусу й здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності та подальшого проходження військової служби шляхом орієнтації в соціальному та військовому середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу й соціального та військового обслуговування» [2].

Тож проаналізувавши наукові праці щодо уточнення поняття «соціальна реабілітація» через призму її видів, ми визначили, що соціальна реабілітація – це комплекс заходів, які спрямовані на допомогу і підтримку ветеранів у процесі відновлення соціальних, психологічних, економічних ролей у суспільстві.

Наступне базове поняття, яке потребує дослідження, – «підприємництво». Вивчення поняття «підприємництво» широко представлено в працях зарубіжних науковців, водночас у вітчизняній науці воно перебуває на етапі уточнення свого дефінітивного значення. Зокрема, науковець З. Живко трактує підприємництво як «особливу діяльність, спрямовану на створення підприємства та подальше отримання прибутку» [7]. В. Пилипенко, який досліджував атрибути підприємництва, зазначає, що до них належать «мотиви дії особистості, що виявляються в прагненні до збагачення; механізми, пов'язані з процесом інвестування; ризики, які виникають через невпевненість в ухваленні рішень» [15].

Відповідно до Закону України «Про підприємництво», підприємництво – це «самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яку здійснюють фізичні та юридичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності згідно з чинним законодавством» [16].

Науковець З. Варналій трактує підприємництво як «самостійну (за рахунок власних коштів) систематичну інноваційну діяльність громадян-підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою отримання підприємницького доходу (над-

прибутку)» [3]. У дисертаційній роботі С. Вінника здійснено детальний аналіз наукових праць, які розглядають змістовне наповнення поняття «підприємництво» [4]. На нашу думку, найбільш доцільними в контексті нашого дослідження є праці В. Боброва, С. Дзюбика та О. Ривака, які трактують підприємництво як «самостійну, ініціативну, постійну діяльність у сфері виробництва, надання послуг і товарів, що здійснюється на власний страх і ризик з метою отримання прибутку» [5].

Здійснений нами аналіз змістовного наповнення поняття «підприємництво» дає змогу зробити узагальнений висновок, що зазначене поняття є багатоаспектним. З огляду на це, учені в процесі дослідження варіюють між абстрактним трактуванням підприємництва як типу виробничих відносин і його розумінням через призму загальноекономічної ефективності виробництва. Важливим у контексті нашого дослідження, є аналіз соціально-психологічних характеристик підприємництва як механізму соціальної реабілітації. Психологічні ознаки підприємництва досліджувала С. Яновська. Учена у своїх дослідженнях виокремлює основні характеристики, що визнають підприємництво: інновативність, автономність, ризик і контроль [22]. Соціально-психологічні аспекти мотивації до ведення підприємницької діяльності вивчала В. Лугова. Дослідниця у своїх працях визначає специфічні особливості особистих потреб підприємців, аналізує групи мотивів підприємницької діяльності, досліджує психологічні властивості особистості підприємця, обґрунтовує роль позитивної Я-концепції в забезпеченні мотивації підприємницької діяльності [13].

Важливим, на наше переконання, є обґрунтування підприємництва як механізму соціальної реабілітації, оскільки відбувається вплив підприємницької діяльності на психологічні та соціальні процеси, які сприяють адаптації і відновленню ветеранів у сучасному соціумі. Здійснений аналіз наукових праць учених переконує, що соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації сприяють:

- відновленню суспільних зв'язків та виробленню почуття корисності соціуму й можливості впливу на суспільні процеси в громаді;
- розширення кола соціальних контактів та відновлення соціальних зв'язків;
- подоланню стресу, депресії, тривоги, оскільки у ветерана формується відчуття контролю над власним життям і самостійності в ухваленні рішень;
- стимулюванню розвитку психологічної стійкості, сприяючи відновленню віри у власні сили й здатності досягати поставленої мети шляхом подолання труднощів;
- формуванню навичок, пов'язаних з управлінням ризиками, ухваленням рішень, що сприяє підвищенню самооцінки та психологічної впевненості у власних силах;
- формуванню відчуття емоційної стабільності;
- розвитку комунікативних і переговорних навичок, навичок працювати в команді.

Тож соціально-психологічні аспекти підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів полягають у тому, що підприємництво надає ветерану можливість не лише досягнути економічної самостійності, а й відновити психологічну та соціальну рівновагу шляхом розвитку самоповаги, створення нових соціальних зв'язків, відновлення емоційної стабільності та стимулювання розвитку психологічної стійкості й здатності досягти поставленої мети.

На основі теоретичного аналізу наукових праць, присвячених вивченню змістовного наповнення поняття «підприємництво», ми здійснили спробу сформулювати авторське визначення цього поняття, зважаючи на професійну сферу, у якій проводиться наше дослідження.

Отже, *підприємництво як механізм соціальної реабілітації ветеранів ми розглядаємо як складний соціально-психологічний процес, що містить внутрішні мотиваційні, емоційні, регуляційні та когнітивні механізми, які взаємодіють із зовнішніми умовами та ризиками, сприяючи розвитку нових бізнес-ініціатив, досягненню фінансового успіху ветераном, а також відновленню суспільних зв'язків, розширенню кола соціальних контактів, подоланню стресу, депресії, тривоги, стимулюванню розвитку психологічної стійкості, сприяючи відновленню віри у власні сили й здатності досягати поставленої мети шляхом подолання труднощів.*

Здійснений теоретичний аналіз основних понять досліджуваної проблеми дає змогу визначити методологічні засади, що сприяють виявленню методологічних принципів та підходів. Розглянемо наукові праці, що визначають методологічні принципи підприємництва серед ветеранів як механізму соціальної реабілітації з метою обґрунтування методологічних підходів проблеми, що досліджується.

Методологічними принципами досліджували такі вчені, як О. Безпалько, І. Бех, Д. Корольов, А. Ревко, Н. Сейко, А. Фурман, Н. Халявко та інші. Методологічні принципи вивчення соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів визначають основні напрями та підходи до дослідження, що дають змогу глибоко й об'єктивно аналізувати вплив підприємництва на процес соціальної реабілітації ветеранів. Ми визначили методологічні принципи соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів: комплексність, індивідуалізація, адаптація і мотивація.

Принцип комплексності став предметом вивчення таких учених: М. Баскова, М. Бутко, Д. Васильківського та інших. У межах цього принципу ми розглядаємо ветеранів як специфічну групу, яка має досвід участі в бойових діях і, досліджуючи підприємництво як механізм соціальної реабілітації, досліджуємо його через призму їх підприємницького потенціалу, «враховуючи різні аспекти їх життєдіяльності – соціальний, психологічний, культурний та економічний» [8], що сприяє відновленню суспільних зв'язків, подоланню стресу, депресії шляхом формування від-

чуття контролю над власним життям, стимулювання розвитку психологічної стійкості та формуванню нових навичок. Принцип комплексності сприяє розгляду досліджуваної проблеми з різних аспектів, визначаючи її міждисциплінарність та окреслюючи фактори й умови, які впливають на ветеранів у процесі ведення підприємницької діяльності [11].

Наступний – *принцип індивідуалізації*, який став предметом дослідження таких вчених, як С. Алексєєва, Н. Бедій, Д. Пилипенко, Д. Тараджук та інші. У межах цього принципу ми розглядаємо ветерана як особистість, яка має унікальний досвід, потреби, проблеми, що впливають на його життєдіяльність, поведінку, міжособистісні зв'язки, тим самим визначаючи психологічні аспекти соціальної реабілітації через підприємництво – це мотивація, психологічний стан, стресостійкість, стратегічне мислення, поведінка в бізнес-середовищі, рівень тривожності, стимулюванню розвитку психологічної стійкості, сприяючи відновленню віри у власні сили й здатності досягати поставленої мети шляхом подолання труднощів та інші. Саме тому, визначаючи підприємництво як механізм соціальної реабілітації, важливо враховувати соціально-психологічні особливості кожного ветерана через призму індивідуального підходу.

Важливим у контексті досліджуваної проблеми є *принцип адаптації*. Його вивчали М. Кудінов, О. Фурс, Л. Фесік та інші. У межах принципу ми розглядаємо ветерана як особистість, яка має високий рівень стресостійкості та розвинуті механізми адаптації до кризових ситуацій. Принцип адаптації дає змогу дослідити, як рівень стресостійкості впливає на підприємницьку діяльність ветеранів. Варто зазначити, що ветерани мають «ефективні стратегії подолання стресу. Вони можуть бути недостатніми для успішного ведення бізнесу» [17]. У межах цього принципу ми можемо досліджувати, як розвинуті навички стресостійкості допомагають ветеранам ухвалювати рішення в процесі підприємницької діяльності [8].

У дослідженні підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів важливим є *принцип мотивації*. Його досліджували В. Богдор, В. Данюк, Ю. Котова та інші. Науковці переконують, що дослідження підприємництва як механізму соціальної реабілітації важливе через призму мотивації ветеранів, що спонукає їх відкрити власну справу й розуміти їх вибір у веденні підприємницької діяльності. Мотивація є фактором, який задовольняє потребу в незалежності, бажанні використовувати навички в підприємницькій діяльності, самореалізації, пошуку нового сенсу життя після повернення із зони бойових дій. У межах принципу важливим є вивчення мотивації ветеранів до ведення підприємницької діяльності шляхом дослідження факторів, які впливають на цей процес.

Відповідно до принципів, що визначають методологічне підґрунтя досліджуваної проблеми, ми виокремили методологічні підходи, що дають змогу глибше зрозуміти соціально-психологічні аспекти підприємництва серед ветеранів: психоаналітичний, когнітивно-біхевіоральний та системно-екологічний.

Психоаналітичний підхід, представниками якого є А.Адлер, В.Василенко, А.Галушко, К.Хорні, К.Юнг, Е.Фромм та інші, сприяє дослідженню глибоких, несвідомих механізмів, які можуть впливати на процес соціальної реабілітації ветеранів через призму ведення підприємницької діяльності, оскільки ветерани пережили психологічні травми, зокрема посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР), які можуть впливати на їхню здатність адаптуватися та ухвалювати рішення в бізнесі [9]. У межах психоаналітичного підходу підприємництво як механізм соціальної реабілітації ветеранів, розглядається через призму виявлення прихованих емоційних бар'єрів, страхів і захисних механізмів, що можуть обмежувати їх або, навпаки, спонукати до прийняття ризиків у бізнес-середовищі. Використання зазначеного підходу сприяє розгляду підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів шляхом вивчення психоемоційних реакцій на стресові ситуації, що виникають у бізнесі, а також через аналіз несвідомих страхів, пов'язаних із невдачею або потребою в контролі.

Наступний підхід – *когнітивно-біхевіоральний*. Представниками є А.Бек, В.Глассер, А.Елліс та інші. Цей підхід сприяє дослідженню кореляційних зв'язків між думками, емоціями та поведінкою ветерана. У ньому психологічні аспекти підприємництва серед ветеранів розглядаються через позитивні чи негативні переконання, що впливають на здатність ухвалювати рішення в бізнесі.

Підхід *системно-екологічний*, представниками якого С.Берзіка, І.Бурдакова, Н.Кабаченко та інші, дає змогу розглядати ветерана як особистість, що є не ізольованою, а частиною більшої соціальної та економічної системи. Проводячи підприємницьку діяльність, що є механізмом соціальної реабілітації, важливим є зовнішнє середовище життєдіяльності (підтримка рідних, друзів, наявність державних та міжнародних програм підтримки та економічна ситуація в країні). Системно-екологічний підхід дає змогу оцінити, як соціальні фактори, як-от підтримка спільноти ветеранів, доступ до фінансування чи бізнес-партнерських мереж, впливають на розвиток підприємництва ветеранів і, як наслідок, на процес їх соціальної реабілітації. У межах цього підходу ми розглядаємо підприємництво ветеранів через призму взаємозв'язку з різними соціальними системами (сім'я, громада, держава), які можуть як сприяти, так і перешкоджати їх соціальній реабілітації.

Визначені нами методологічні підходи дають змогу комплексно підійти до дослідження проблеми соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів шляхом урахування різноманітних чинників, що впли-

вають на їхню здатність адаптуватися, приймати ризики, самореалізуватися та успішно вести бізнес.

Висновки. У процесі теоретико-методологічного аналізу соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів виявлено кілька ключових проблем та особливостей, що визначають підприємницьку діяльність ветеранів як механізм соціальної реабілітації – їх унікальний життєвий досвід, процес психологічної адаптації до цивільного життя після участі в бойових діях, здатність приймати ризики та розвивати стратегії самореалізації в нових умовах.

Здійснений аналіз переконує, що до соціально-психологічних аспектів підприємництва як механізму соціальної реабілітації ветеранів належить стресостійкість, саморегуляція, мотивація, схильність до ризику, підтримка родини, спільноти ветеранів, державних та громадських інституцій, що значною мірою визначають успішність підприємницької діяльності ветеранів. Окреслені психоаналітичний, когнітивно-біхевіоральний та системно-екологічний підходи надають цілісне уявлення про фактори, які визначають соціально-психологічні аспекти підприємницької діяльності як механізму соціальної реабілітації ветеранів.

З огляду на результати дослідження, можна зробити кілька важливих висновків: ветерани мають унікальний потенціал для ведення підприємницької діяльності, що сприяє їхній соціальній реабілітації, однак для успішного бізнесу необхідно враховувати специфіку психологічного стану та адаптаційних процесів. Психологічні травми, як-от ПТСР, травматичний досвід, можуть впливати на здатність ветеранів ухвалювати бізнес-рішення, однак за наявності правильної підтримки та ресурсів ці бар'єри можна подолати. Соціальна підтримка та адаптація ветеранів до цивільного життя є важливими факторами для розвитку підприємницького потенціалу. Особлива увага має бути приділена як державним, так і громадським ініціативам, що допомагають ветеранам інтегруватися в бізнес-середовище. Використання мультидисциплінарних підходів, як-от психоаналітичний, когнітивно-біхевіоральний та системно-екологічний, дає змогу більш глибоко зрозуміти психологічні та соціальні фактори, що впливають на підприємницький процес серед ветеранів.

Отже, подальші дослідження повинні спрямовуватися на розвиток комплексних програм підтримки ветеранів, які прагнуть проводити підприємницьку діяльність з урахуванням не лише психологічних потреб, а й соціальних та економічних умов. Важливим кроком є також розробка ефективних моделей соціальної реабілітації та підтримки ветеранів на різних етапах підприємницької діяльності.

Список літератури:

1. Агаєв Н. Характерні ознаки основних негативних психічних станів військовослужбовців під час ведення бойових дій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*, 2016. № 4, 46–53.
2. Базарний С. Соціальна реабілітація військовослужбовців. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2013. № 5, 2. С. 152–157.
3. Варналії З. С. Основи підприємництва. Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Знання – Прес, 2003. 285 с.

4. Віннік С. О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю та нагляду за підприємницькою діяльністю : дис.... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07, 2020. 213 с.
5. Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теорії. Нав. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 423 с.
6. Дороніна М. С., Сасіна Л. О., Лугова В. М., Надьон, Г. О. Механізм мотивації управлінського персоналу. *Наукове видання*. Харків : АдВА тм, 2010. 240 с.
7. Живко З. Підходи до тлумачення понять «підприємництво» та «підприємницька діяльність» через призму функцій економічної системи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 2012. № 9. С. 31–34.
8. Захаріна Т. Теоретико-методичні засади соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти : дис. д-ра пед. Наук : 13.00.05. Київ, 2024. 672 с.
9. Кокоріна Ю. Глибинна психологія (в короткому викладі). *Навчально-методичний посібник*. Одеса : Астро-принт, 2021. 120.
10. Кокур О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Герасименко М. В., Ткаченко В. В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу. *Методичний посібник*. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.
11. Коленіченко Т. І. Методологічні принципи соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 17 (173). Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК. 2022. С. 43–48 (Серія: Педагогічні науки).
12. Лесков В. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2008. 20 с.
13. Лугова В. М., Ермоленко О. А. Соціально-психологічні аспекти мотивації підприємницької діяльності. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 4. С. 296–301.
14. Назаренко О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2018. № 1(22), 73–76.
15. Пилипенко В., Шевель І. Соціологія підприємництва. Київ : Стило, 1997. 104 с.
16. Про підприємство в Україні : Закон України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. № 24. 1991, ст. 272.
17. Ришко Г. Основні методологічні теорії та підходи вивчення стресостійкості особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II(10), Issue: 20, 2014. С. 139–142.
18. Сергєєва А. Сучасні наукові уявлення про генезис та становлення інтегральної ідентичності особистості. *Наука і освіта*, 2014. № 9. С. 80–84.
19. Чернецька Ю. І., Горелов І. Ю. Реабілітація військовослужбовців, схильних до адиктивної поведінки. *Соціальна педагогіка. Теорія та практика*, 2023. № 2. С. 58–76.
20. Чуйко О. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4(29). С. 152–158.
21. Шапошникова І. В. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. № 12. 2024.
22. Яновська С. Соціально-економічні та психологічні ознаки підприємництва. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2013. № 21. С. 799–809.
23. Onishchenko N., Pereyagina L., Nazarov O., Karikov S., Riabinina O., Gontarenko L. (2023). Psychosocial support in the process of social rehabilitation: prospects for recovery and reintegration. *Revista de Gestão e Secretariado (Management and Administrative Professional Review)*, 2023. Vol 14, Issue 10, p. 17050–17071.

References:

1. Agaiev, N. (2016). Kharkterni ozhnyky osnovnykh nehatorykh psykhnichnykh staniv viys'kovosluzhbovtiv pid chas vvedennya boyovykh dii [Characteristics of the main negative psychological states of military personnel during combat operations]. *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Psychology"*, 2016, No. 4, 46–53. [in Ukrainian].
2. Bazarnyi, S. (2023). Sotsial'na rehabilitatsiya viys'kovosluzhbovtiv [Social rehabilitation of military personnel]. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 5, 2, 152–157. [in Ukrainian].
3. Varnaliy, Z. (2003). *Osnovy pidpryemnytstva* [Basics of Entrepreneurship]. Educational Manual (3rd ed., rev. and added). Kyiv: Znannya–Pres. [in Ukrainian].
4. Vinnik, S. (2020). *Administrativno-pravovi zasady zdiysnennya kontrolyu ta nahlyadu za pidpryemnyts'koiu diial'nistiu* [Administrative and legal foundations of control and supervision over entrepreneurial activity]. PhD Dissertation, Open International University of Human Development «Ukraine» and Sumy State University. [in Ukrainian].
5. Dziubyk, S., & Ryvak, O. (2014). *Osnovy ekonomichnoi teoryi* [Foundations of Economic Theory]. Kyiv : Znannya. [in Ukrainian].
6. Doronina, M. S., Sasina, L. O., Luhova, V. M., & Nadyon, H. O. (2010). *Mekhanizm motyvatsii upravlins'koho personalu* [The mechanism of motivation of managerial personnel]. Kharkiv : AdvA tm. [in Ukrainian].
7. Zhyvko, Z. (2012). *Pidkhody do tлумachennya poniat "pidpryemnytstvo" ta "pidpryemnyts'ka diial'nist'" cherez pryzmy funktsii ekonomichnoi systemy* [Approaches to the interpretation of the concepts of "entrepreneurship" and "entrepreneurial activity" through the prism of the functions of the economic system]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 9, 31–34. [in Ukrainian].

8. Zakharyna, T. (2024). *Teoretyko-metodychni zasady sotsial'noi reihntegratsii veteraniv rosiisko-ukrains'koi viiny u zakladakh vyshchoi osvity* [Theoretical and methodological principles of social reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war in higher education institutions]. Doctoral Dissertation, Institute of Educational Problems, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Repository of the Institute of Educational Problems. [in Ukrainian].
9. Kokorina, Yu. (2021). *Hlybynnna psykholohiya (v korotkomu vykladi)* [Depth Psychology (in brief)]. Odesa : Astro-print. [in Ukrainian].
10. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Kopanytsia, O. V., Herasymenko, M. V., & Tkachenko, V. V. (2012). *Zbirnyk metodyk diahnostyky lider's'kykh yakosti kursants'koho, serzhants'koho ta ofiterskoho skladu* [Collection of techniques for diagnosing leadership qualities of cadet, sergeant, and officer personnel]. *Methodical manual*. Kyiv : NDC GP ZSU. [in Ukrainian].
11. Kolenichenko, T. I. (2022). *Metodolohichni pryntsypy sotsial'noi reihntegratsii veteraniv hibrydnoi viiny* [Methodological principles of social reintegration of veterans of the hybrid war]. *Bulletin of the National University "Chernihiv Collegium" named after T. G. Shevchenko*, 17(173), 43–48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7080168> [in Ukrainian].
12. Leskov, V. (2008). *Sotsial'no-psykhologichna rehabilitatsiya viys'kovosluzhbovtziv iz raioniv viiskovykh konfliktyv* [Social-psychological rehabilitation of military personnel from areas of military conflicts]. Unpublished PhD Dissertation, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky. [in Ukrainian].
13. Luhova, V., & Yermolenok, A. (2017). *Sotsial'no-psykhologichni aspekty motyvatsii pidpryyemnyts'koi diial'nosti* [Social-psychological aspects of motivation in entrepreneurial activity]. *Economic problems*, No. 4, 296–301. [in Ukrainian].
14. Nazarenko, O. (2018). *Sotsial'no-psykhologichna rehabilitatsiya viys'kovosluzhbovtziv* [Social-psychological rehabilitation of military personnel]. *Precarpathian Legal Bulletin*, 1(22), 73–76. [in Ukrainian].
15. Pylypenko, V., & Shevel, I. (1997). *Sotsiologiya pidpryyemnytstva* [Sociology of entrepreneurship]. Kyiv : Stylos. [in Ukrainian].
16. *Zakon "Pro pidpryyemstvo v Ukraini"* (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, No. 24, 272. [Law "On Enterprise in Ukraine" (1991). *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*, No. 24, 272.] [in Ukrainian].
17. Ryshko, H. (2014). *Osnovni metodolohichni teoriyi ta pidkhody vyvchennya stresostiikosti ososobystosti* [Main methodological theories and approaches to studying the stress resistance of personality]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II(10), Issue: 20, 2014, 139–142. [in Ukrainian].
18. Serheeva, A. (2014). *Suchasni naukovi uiavlennya pro henezys ta stanovlennia intehral'noi identychnosti ososobystosti* [Modern scientific ideas about the genesis and formation of the integral identity of the personality]. *Science and education*, 2014, No. 9, 80–84. [in Ukrainian].
19. Chernets'ka, Yu. I., & Horyelov, I. Yu. (2023). *Reabilitatsiya viys'kovosluzhbovtziv, skhyl'nykh do adyktivnoi povedinky* [Rehabilitation of military personnel prone to addictive behavior]. *Social pedagogy. Theory and practice*, No. 2, 58–76. [in Ukrainian].
20. Chuyko, O. (2015). *Sotsial'na rehabilitatsiya: pidkhody do zmistovykh kharakterystyk protsesu* [Social rehabilitation: approaches to the content characteristics of the process]. *Current problems of sociology, psychology, pedagogy*, No. 4(29), 152–158. [in Ukrainian].
21. Shaposhnykova, I. V. (2024). *Sotsial'na rehabilitatsiya v umovakh viyny: svitovyi dosvid ta problemy Ukrainy* [Social rehabilitation in the conditions of war: global experience and the problems of Ukraine]. *Problems of modern transformations. Series: economics and management*, No. 12. [in Ukrainian].
22. Yanovska, S. (2013). *Sotsial'no-ekonomichni ta psykholohichni ozhnyky pidpryyemnytstva* [Socio-economic and psychological characteristics of entrepreneurship]. *Problems of modern psychology*, 2013, No. 21, 799–809. [in Ukrainian].
23. Onishchenko, N., Pereyhina, L., Nazarov, O., Karikov, S., Riabinina, O., & Gontarenko, L. (2023). *Psychosocial support in the process of social rehabilitation: prospects for recovery and reintegration*. *Revista de Gestão e Secretariado (Management and Administrative Professional Review)*. DOI: <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2879>. [in English].

УДК 364.4-054.73-787.26:316.4.063.3

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5>

Лехолетова Марина Миколаївна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
m.lekholetova@kubg.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4055-991X

Scopus ID: 57950249300

Researcher ID: AFB-5369-2022

Дуля Аліна Володимирівна

доктор філософії за спеціальністю «Соціальна робота»,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
a.dulia@kubg.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9067-4820

Scopus ID: 57208213486

Researcher ID: AFJ-4766-2022

Спіріна Валерія Євгенівна

студент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
vyspirina.fpsrso24m@kubg.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-1326-4913

ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ

Вступ. Аналіз нормативних документів та сучасних досліджень щодо сприяння інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади дав змогу виокремити види інтеграції внутрішньо переміщених осіб (економічну, правову, психологічну, соціокультурну, освітню) та розкрити їх ключові аспекти. Проаналізовано досвід діяльності недержавних організацій у сприянні інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади (на прикладі Хмельницької районної громадської організації «Право», Благодійної організації «Благодійний фонд «Відновлення України», Громадської організації «Джерело підтримки») та встановлено охоплення виокремлених видів інтеграції.

Мета статті – дослідити особливості процесу інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.

Висновки. Визначено, що інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади буде успішною за умов: налагодження інформаційно-комунікаційного компонента між усіма зацікавленими сторонами та сформованості принципів толерантності; подолання соціокультурних конфліктів між внутрішньо переміщеними особами та членами приймаючих громад; залучення внутрішньо переміщених осіб до ухвалення рішень у приймаючих громадах (участь у консультативно-дорадчих органах з питань внутрішньо переміщених осіб); здійснення психологічного супроводу внутрішньо переміщених осіб; надання безоплатної правової допомоги та/або соціальної послуги представництва інтересів; створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб та підтримки соціального підприємництва; організації програм підвищення кваліфікації та/або перекваліфікації внутрішньо переміщених осіб; створення рівного доступу до освіти та можливостей для відпочинку; налагодження командної взаємодії через спільну волонтерську діяльність; розвиток соціальної згуртованості громади; включення внутрішньо переміщених осіб з дітьми в соціально-виховне середовище приймаючих громад; самоорганізації життєдіяльності.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, економічна інтеграція, правова інтеграція, психологічна інтеграція, соціокультурна інтеграція, освітня інтеграція, громада, соціальна згуртованість громади, недержавні організації.

Lekholetova Maryna Mykolaivna

PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Dulia Alina Volodymyrivna

Doctor of Philosophy specialty Social work,
Senior Lecturer of the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Spirina Valeria Yevhenivna

Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INTO HOST COMMUNITIES

Introduction. Analysis of regulatory documents and modern research on promoting the integration of internally displaced persons into host communities allowed us to identify the types of integration of internally displaced persons (economic, legal, psychological, socio-cultural, educational) and reveal their key aspects. The experience of non-governmental organizations in promoting the integration

of internally displaced persons into host communities was analyzed (using the example of the Khmilnytsia district public organization "Pravo", the charitable organization "Charitable Fund "Recovery of Ukraine"", the public organization "Source of Support") and the coverage of the identified types of integration was established.

The purpose of the article is to study the features of the process of integration of internally displaced persons into host communities.

Results. It has been determined that the integration of internally displaced persons into host communities will be successful under the following conditions: establishing an information and communication component between all stakeholders and the formation of the principles of tolerance; overcoming socio-cultural conflicts between internally displaced persons and members of host communities; involving internally displaced persons in decision-making in host communities (participation in advisory and consultative bodies on issues of internally displaced persons); providing psychological support to internally displaced persons; providing free legal assistance and/or social services of representing interests; creating jobs for internally displaced persons and supporting social entrepreneurship; organizing programs for improving skills and/or retraining of internally displaced persons; creating equal access to education and opportunities for recreation; establishing team interaction through joint volunteer activities; developing social cohesion of the community; including internally displaced persons with children in the social and educational environment of host communities; self-organization of life activities.

Key words: *internally displaced persons, economic integration, legal integration, psychological integration, socio-cultural integration, educational integration, community, social cohesion of the community, non-governmental organizations.*

Вступ. Відповідно до операційного плану заходів з реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення у 2023–2025 роках, пріоритетним напрямом державної політики України щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) є «...ухвалення коротко- та середньострокових рішень, спрямованих на впровадження ефективних механізмів задоволення базових потреб людини та забезпечення доступу до послуг, посилення здатності громад сприяти адаптації внутрішньо переміщених осіб та ефективно реагувати на нові виклики, раціональне використання ресурсів громад і бюджетів усіх рівнів, а також підтримка осіб, які мають намір повернутися до покинутого місця проживання» [18]. У сучасній ситуації воєнного стану особливої актуальності ці напрями набувають, коли йдеться про сільську громаду. Територіальна ізоляваність, нестача соціальних агенцій, неможливість надання якісних соціальних послуг, недосконале або й відсутнє налагодження логістики гуманітарної допомоги ускладнює процес інтеграції ВПО та й підтримку жителів громад загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень щодо інтеграції ВПО в приймаючі громади показує охоплення різних аспектів цього питання науковцями. О. Котух вивчала зміни психологічного стану ВПО та особливості інтеграції; К. Бондарева, Д. Кроватко, Л. Чвертко досліджували процес економічного залучення ВПО в приймаючі громади (розв'язання проблем зайнятості та підтримку підприємницьких ініціатив); А. Дуля, В. Лютий, Є. Мінакова, Л. Наливайко, І. Скларова у своїх дослідженнях зосередили увагу на проблемах забезпечення прав і свобод ВПО, особливостях представництва інтересів ВПО недержавними організаціями; О. Карпенко, Є. Ковтун, В. Лютий, Т. Лях, Ж. Петрочко, Т. Спіріна визначили особливості розвитку соціальної активності в громадах, через волонтерську діяльність, а також соціальної згуртованості членів громади; О. Касперович та О. Панькова окреслили напрями й механізми участі громадських організацій та об'єднань у створенні захищеного простору для ВПО; О. Газізова проаналізувала шляхи подолання соціокультурних конфліктів у приймаючих громадах та зосередила увагу на розгляді ВПО як потужного ресурсу розвитку громади.

І. Скларова, розкриваючи проблему інтеграції ВПО в приймаючі громади, визначає, що актуальними для ВПО залишаються матеріальні потреби та потреби в консультаційних послугах (юридичних, психологічних, медичних, евакуаційних) [19]. Науковці М. Гордон, Н. Оленцевич, Н. Павлик дослідили ставлення жителів приймаючих громад до ВПО та задоволеність ВПО рівнем підтримки з боку держави, зокрема, встановлено, що ВПО не готові до інтеграції в громаду через сприйняття ними нового місця проживання як тимчасового, наявність особистих мотивів і переживань, негативного досвіду отримання рівня підтримки з боку органів влади, державних закладів і соціальних інституцій [13, с. 77]. Дослідники О. Діброва і Т. Лях проаналізували виклики та обмеження в готовності ВПО, які повертаються на деокуповані території, брати активну участь у суспільному житті (низький рівень довіри до влади, психологічні травми, страх за безпеку та невпевненість у майбутньому, зруйнована інфраструктура та високий рівень безробіття, розкол у суспільстві через інформаційну війну та поширення пропаганди тощо) [5].

Мета й завдання статті. Дослідити особливості процесу інтеграції ВПО в приймаючі громади. Для досягнення мети виконували завдання: 1) виокремити види інтеграції ВПО та розкрити ключові аспекти; 2) проаналізувати досвід діяльності недержавних організацій у сприянні інтеграції ВПО; 3) визначити умови, за яких інтеграція ВПО в приймаючі громади буде успішною.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція на рівні громади розглядається як «процес, у межах якого певна спільнота забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда – члена цієї громади» [7, с. 56]. Так, спрямування зусиль на налагодження партнерства для розвитку громади, співпраці між соціальними інституціями, залучення потенціалу громади сприятиме інтеграції ВПО в приймаючі громади та досягненню спільних цілей мешканців.

Серед ключових показників результативності Стратегічної цілі 4 щодо сприяння інтеграції ВПО шляхом створення умов для розвитку потенціалу, посилення спроможності приймаючих громад (відповідно до Стратегії державної політики щодо вну-

трішнього переміщення) є: зменшення кількості безробітних ВПО; забезпечення ВПО житлом з фондів житла для тимчасового проживання; створення та функціонування консультативно-дорадчих органів з питань ВПО на місцевому рівні; забезпечення рівного доступу до можливостей якісного дозвілля й забезпечення культурних прав ВПО, посилення соціальної згуртованості та повноцінної інтеграції ВПО та ін. [18]. Так, процес інтеграції ВПО в приймаючі громади повинен бути спрямований на подолання проблем та забезпечення потреб ВПО з дотриманням їхніх прав, свобод і законних інтересів, а також організаційних та правових засад надання соціальних послуг, серед яких соціальна інтеграція і реінтеграція, які визначені та гарантовані законодавством України [16; 17]. Характер проблем та потреб ВПО залежать від обставин їх вимушеного переселення, а також необхідності пристосовуватися до нових умов життя й браку ресурсів.

Вітчизняні науковці, практики соціальної роботи, серед проблем ВПО виокремлюють такі: соціально-економічні, матеріально-побутові, особистісні, соціально-правові, проблема психологічної дезадаптації [1]. У багатьох випадках ВПО, сім'ям та/або сім'ям з дітьми вдається подолати труднощі та налагодити життя, побут у приймаючій громаді. Але є й такі, які потрапили в складні життєві обставини й не можуть самостійно впоратися з труднощами.

Дослідження потреб ВПО та стратегій опанування складними обставинами сімей та/або сімей з дітьми ВПО дало змогу науковцям В. Лютому та А. Дулі виокремити споріднені проблеми, які можуть виникнути через спільні причини або бути причиною одна одної: матеріально-побутові (скрутне матеріальне становище, відсутність придатного житла, безробіття, відмова в соціальній допомозі та ін.); психологічні (пригнічений стан, агресія з боку інших, наявність залежностей та ін.); втрати (втрата житла, заощаджень, документів, травми й захворювання та ін.) [10].

Як зазначає у своєму дослідженні І.Склярова, інтеграція ВПО у приймаючі громади має нечітку тенденцію. Зокрема, є частина ВПО, у яких процес інтеграції проходить добре, вони долучаються до життєдіяльності приймаючих громад, спільними зусиллями в них поліпшуються умови проживання, вони шукають / знаходять роботу на підприємствах приймаючих громад. Однак більшість ВПО (переважно жінки з дітьми або люди похилого віку), на жаль, не мають можливості чи бажання бути соціально активними, брати участь у житті громад, займатися пошуком роботи тощо [19, с. 62]. Однозначної відповіді на питання про те, чому так відбувається, немає. Це може бути пов'язано з тим, що ВПО перебувають у вразливому стані через пережитий негативний досвід, їм потрібно більше часу на: усвідомлення й прийняття нових реалій життя, знаходження сил для відновлення психоемоційного стану, поліпшення економічного складника своєї сім'ї (працевлаштування, розвиток професійних навичок, перекваліфікація та ін.), влаштуванням

дітей в освітні заклади приймаючих громад тощо.

Успішна інтеграція ВПО в приймаючі громади, на нашу думку, можлива шляхом взаємодії всіх зацікавлених сторін та їхньої комплексної роботи в забезпеченні економічної, правової, психологічної, соціокультурної, освітньої інтеграції (рис. 1). Кожна з них має особливе значення та свої особливості.

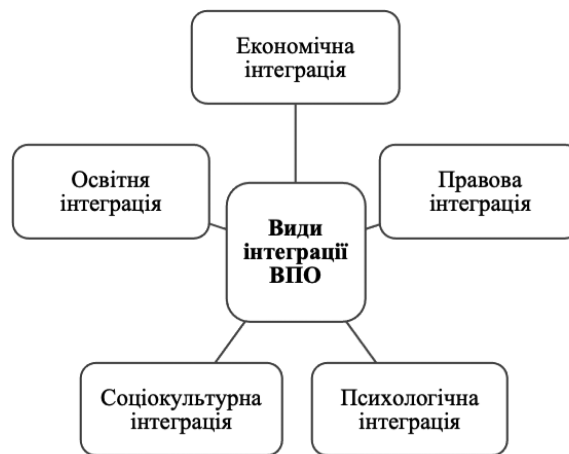

Рис. 1. Види інтеграції ВПО в приймаючі громади

Розкриємо детальніше ключові аспекти визначених видів інтеграції за результатами проведеного аналізу.

Економічний розвиток громад, розв'язання проблем зайнятості та підтримка підприємницьких ініціатив, сприяння економічній інтеграції ВПО здійснюється на регіональному рівні, зокрема в приймаючих громадах. Для виконання цих завдань на місцях проводять заходи щодо: створення можливостей для поліпшення матеріального доходу (співпраця місцевих центрів зайнятості, створення спільних чатів у соціальних мережах для роботодавців та ВПО та ін.), доступ до якісної освіти (проведення тренінгів та курсів для опанування нової професії або підвищення кваліфікації ВПО), розвиток підприємництва (проведення заходів із популяризації підприємництва, навчання бізнесу та маркетингу, написання бізнес-планів тощо), створення умов для започаткування власної справи (надання стартових грантів для переселенців-фрилансерів, допомога в переїзді бізнесу разом з працівниками до приймаючої громади) [20]. Важливим у підтримці економічної інтеграції ВПО у приймаючі громади є також створення нових робочих місць та можливостей доступу до ринку праці.

Правова інтеграція ВПО в приймаючі громади, дотримання їхніх прав і свобод після залишення тимчасово окупованих територій та/або небезпечних для життя територій і внутрішнє переміщення на нове місце проживання, створення умов для добровільного повернення таких осіб на деокуповані території регулюється законодавством України.

Як зазначають науковці Л.Наливайко та Є.Мінакова, попри наявну правову базу та покладені зобов'язання на всі органи публічної влади щодо вживання заходів для забезпечення прав і свобод ВПО, все ж вони віддають перевагу системі надання

безоплатної правової допомоги. Недовіра ВПО виникає через низьку мотивацію та ініціативність органів місцевого самоврядування приймаючих громад вживати заходів для посилення інтеграції ВПО, відсутність стабільної комунікації між усіма зацікавленими сторонами, потребу в посиленні фінансової та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо інтеграції ВПО в приймаючі громади [12]. Переважно потреба в юридичних послугах виникає у випадках, коли необхідна допомога в оформленні статусу ВПО, відновленні втрачених документів, оформленні державної та/або міжнародної фінансової допомоги тощо [19]. Коли відбувається переселення дітей ВПО без батьків, актуально є потреба в юридичній допомозі з оформлення опікунства над такими дітьми.

Також Законом України «Про соціальні послуги» передбачено право громадян (осіб / сімей, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах) на соціальну послугу представництва інтересів [17]. Зміст представництва інтересів ВПО залежить від індивідуальних потреб ВПО та передбачає: встановлення зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами; звернення до установ та організацій та ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; допомогу в оформленні або відновленні документів; допомогу в розшуку рідних та близьких, відновленні родинних і соціальних зв'язків; сприяння в забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем перебування тощо [6]. Так, успіх правової інтеграції ВПО у приймаючі громади, зокрема, їх упевненість у можливості вирішення проблем, пов'язаних з порушенням прав, багато в чому залежить від кваліфікованої допомоги фахівців соціальної сфери, до напрямів діяльності яких входить представництво інтересів, захист прав вразливих категорій населення в організаціях різного рівня, а також взаємодія з приватними особами від імені отримувачів послуг.

Психологічна інтеграція ВПО в приймаючі громади також має свої специфічні особливості.

Науковці К. Бондарєва, Д. Кроватко, Л. Чвертко важливим фактором, який гальмує інтеграцію, називають загальний емоційний стан самих ВПО, більшість з яких сприймають потребу в переїзді як тимчасову необхідність і чекають скорішого повернення додому, до попереднього усталеного життя. Це призводить до свідомого ігнорування та супротиву можливостям інтеграції в приймаючі громади [20]. Такий внутрішній протест ВПО щодо інтеграції потребує психологічного супроводу фахівцями, які працюють з ВПО в громадах.

Програма психологічного супроводу ВПО, за результатами наукових пошуків О. Котух, повинна бути спрямована на вирішення таких проблем: підвищення рівня адаптації; тривоги або страху щодо майбутнього; переживання втрати або горя; занепокоєння та нав'язливих думок; порушення сну або нічні кошмари; покращення емоційної регуляції; подолання депресивних станів, почуття самотності;

зниження рівня особистих або сімейних конфліктів і труднощів у стосунках батьків і дітей [9]. Ураховання психоемоційного стану та досвіду ВПО, порівняно зі станом і досвідом постійних мешканців приймаючих громад сприятиме психологічній інтеграції та налагодженню комунікації.

Крім налагодження комунікації, важливим є подолання соціокультурних конфліктів між ВПО та членами приймаючих громад. Подібні конфлікти виникають на підґрунті розходження поглядів, цінностей, правил співіснування, збільшення навантаження на ресурси медичних закладів та закладів освіти приймаючих громад, спричинене внутрішнім переміщенням тощо.

Підтримуємо думку В.Панькової та О.Касперович, що для інтеграції ВПО в нове середовище, важливими є інформаційно-комунікативний (взаємовигідне співробітництво на основі залучення ресурсних можливостей ВПО) та соціально-самоорганізаційний складник (установлення продуктивної комунікації, накопичення соціального капіталу в приймаючих громадах) [14, с. 63].

Аналіз досліджень науковців (О.Газізової, О.Діброви, О.Карпенко, Є.Ковтуна, В.Лютого, Т.Лях, Ж.Петрочко, Т.Спіріної) дав змогу виокремити шляхи подолання соціокультурних конфліктів між ВПО та членами приймаючих громад, а саме: сприйняття органами місцевого самоврядування і самими мешканцями, ВПО (серед яких багато фахівців, бізнесменів, перспективної молоді) як потужного ресурсу розвитку громади; розвиток партнерських відносин та формування спільних цінностей; залучення ВПО до громадських проєктів; налагодження командної взаємодії через спільну волонтерську діяльність, яка є індикатором готовності людей надавати допомогу одне одному та вирішувати спільні проблеми; розвиток соціальної згуртованості громади (забезпечення соціальної справедливості, різноманітності та залученості, солідарності та підтримки, спільні інтереси й діяльність, спільні цінності та цілі, стабільність і тривалість, участь в ухваленні рішень); створення безпечних умов для навчання та відпочинку; організації спільної дозвілєвої діяльності [3; 5; 11; 15]. Уважаємо, що подолання соціокультурних конфліктів посилить соціокультурну інтеграцію ВПО в приймаючі громади.

Внутрішнє переміщення, спричинене воєнним конфліктом, актуалізувало необхідність освітньої інтеграції сімей ВПО з дітьми, а також дітей, які вимушено переселилися без батьків у приймаючі громади.

Воєнний конфлікт уніс свої корективи й у процес організації роботи закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти. Основними проблемами в цьому контексті є: руйнування садочків та шкіл, через обстріли; онлайн-навчання, до якого не всі можуть долучитися, через відсутність відповідного технічного супроводу; відсутні бомбосховища або необлаштовані належним чином наявні; освітні прогалини, через часті повітряні тривоги й потребу переходити у укриття; знеструмлення, через пошко-

дження критичної інфраструктури; необхідність поновлення втрачених документів ВПО тощо.

Для покращення роботи закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти, організації освітнього процесу, зокрема для сімей ВПО з дітьми, необхідно здійснювати комплекс заходів, які сприятимуть успішній інтеграції дітей ВПО в освітнє середовище та їх гармонійному розвитку в приймаючих громадах, а саме: створити рівний доступ до освіти (забезпечення учнів технічними засобами для дистанційного навчання); створення безпечних умов навчання (облаштування бомбосховищ); відновлення пошкоджених закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти; допомога ВПО у відновленні втрачених документів; організація додаткових курсів та занять з метою подолання освітніх прогалин; розробка й упровадження програм соціальної адаптації дітей ВПО в освітньому середовищі, програм толерантного ставлення до дітей ВПО, програм психологічної підтримки дітей, які пережили травматичний досвід.

Важливу роль для інтеграції ВПО у приймаючі громади відіграють недержавні організації шляхом створення умов для безпечного й стабільного середовища, допомоги та підтримки, сприяння соціальній згуртованості всіх членів громади.

Екстремальні умови, спричинені повномасштабним вторгненням, призвели до необхідності визначення пріоритетних цілей у діяльності більшості організацій, зокрема, ідеться про транспортування, організацію безпечного місця тимчасового перепопинку (з урахуванням гігієнічних умов) та надання прихистку, забезпечення їжею [19, с. 60]. Важливо, що організації постійно переглядали пріоритетні цілі та їх коригували відповідно до потреб ВПО та їхніх запитів.

Основним напрямом роботи Хмельницької районної громадської організації «Право» є інтеграція ВПО, зокрема, зосереджена увага на покращенні якості життя задля допомоги в самореалізації та подоланні соціальної ізоляції ВПО. Для виконання цього завдання працівники організації використовують системний підхід, який передбачає: підтримку в межах діяльності ресурсного центру «Мурашник»; проведення досліджень потреб і проблем ВПО; роботу «Банку речей»; роздачу гуманітарної допомоги; допомогу з пошуком житла; надання психоемоційної підтримки жінкам і дітям; організацію неформальних освітніх заходів; проведення різноманітних гуртків для дітей ВПО; організацію суспільно корисних робіт для ВПО та місцевих жителів громади; налагодження ефективної комунікації між ВПО та місцевими жителями й покращення розуміння та прийняття ВПО в приймаючу громаду (проведення спільних інформаційних, навчальних, розважальних заходів та велопоходжень); надання безоплатної правової допомоги; розробку нормативно-правових актів для місцевого самоврядування [8].

Успішний досвід надання всебічної підтримки ВПО та сприяння в їхній інтеграції має Благодійна організація «Благодійний фонд “Відновлення України”».

Діяльність Фонду передбачає: забезпечення тимчасовим (прихистки) та довготривалим (центри тривалого розміщення на термін від 5 років) житлом; створення та реалізацію спеціальних програм з адаптації в новому місці; допомогу в соціальній адаптації дітей (виїзні активності, літні табори, розважальні свята, спортивні та навчальні програми, творчі майстеркласи, психологічні ігри зі спеціалістами); допомогу з навчанням та працевлаштуванням; фінансування проєктів і підтримку бізнесу; допомогу з медичним обстеженням; надання гуманітарної допомоги [2].

Громадська організація «Джерело підтримки» спрямовує свою діяльність на створення умов для самореалізації, соціалізації, інтеграції ВПО, шляхом створення інфраструктури на базі якісного соціального житла. Діяльність громадської організації щодо інтеграції ВПО передбачає: надання допомоги в професійній адаптації та перекваліфікації; створення умов для організації бізнесу та соціального підприємництва; сприяння в соціалізації на новому місці (психологічна адаптація через залучення до культурних активностей, юридична допомога, соціальні послуги); допомогу у вирішенні першочергових проблем (забезпечення житлом, життєво важливими матеріальними засобами, комунально-побутовими послугами, покращення добробуту та умов проживання в Центрі довгострокового перебування сімейного типу, функціонування безоплатних їдалень); функціонування сервісної картки ВПО м. Дніпро (платформа знижок на товари та послуги для ВПО); надання підтримки в межах діяльності Центру інтеграції та дозвілля ВПО; організацію і проведення заходів, які сприяють інтеграції ВПО в громаду (виїзні кінотеатри, екскурсії та театральні вистави); реалізація політики запобігання дискримінації (забезпечення рівності та поваги до кожного члена громади); функціонування майданчика «Майстерні рішень для ГО і ВПО» (платформа, яка об'єднує волонтерські організації, громадських активістів та ВПО задля підтримки вразливих груп населення) [4].

Висновки й пропозиції. Аналіз нормативних документів та сучасних досліджень, щодо сприяння інтеграції ВПО в приймаючі громади, дав змогу виокремити види інтеграції ВПО (економічну, правову, психологічну, соціокультурну, освітню). Ми встановили, що у своїй діяльності недержавні організації, які працюють з ВПО, охоплюють так чи інакше виокремлені види інтеграції ВПО в приймаючі громади. Так, велика частина роботи зосереджена на: забезпеченні житлом та гуманітарній допомозі; допомозі в самореалізації та подоланні соціальної ізоляції; створенні й реалізації програм соціокультурного спрямування для дітей та дорослих; допомозі з навчанням, перекваліфікації та працевлаштуванні; створенні можливостей для підтримки бізнесу та розвитку соціального підприємництва; реалізації політики забезпечення прав і свобод ВПО, а також запобіганні дискримінації ВПО.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що інтеграція ВПО в приймаючі громади буде успішною за умов: налагодження інформаційно-комунікаційного

компонента між усіма зацікавленими сторонами та сформованості принципів толерантності; подолання соціокультурних конфліктів між ВПО й членами приймаючих громад; залучення ВПО до ухвалення рішень у приймаючих громадах (участь у консультативно-дорадчих органах з питань ВПО); здійснення психологічного супроводу ВПО; надання безоплатної правової допомоги та/або соціальної послуги представництва інтересів; створення робочих місць

для ВПО та підтримки соціального підприємництва; організації програм підвищення кваліфікації та/або перекваліфікації ВПО; створення рівного доступу до освіти й можливостей для відпочинку; налагодження командної взаємодії через спільну волонтерську діяльність; розвиток соціальної згуртованості громади; включення ВПО з дітьми в соціально-виховне середовище приймаючих громад; самоорганізації життєдіяльності.

Список літератури:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навчальний посібник / О. Денисюк та ін. ; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/> (дата звернення: 27.03.2025).
2. Благодійний Фонд Відновлення України. *Відновлення України*. URL: <https://bfvu.org/> (дата звернення: 21.03.2025).
3. Газізова О. Шляхи подолання соціокультурних конфліктів у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові територіальні громади. *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 25. С. 44–48. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.7>
4. Джерело підтримки – Про нас. *Джерело підтримки – Про нас*. URL: <https://wellspring.dp.ua/> (дата звернення: 27.03.2025).
5. Діброва О. В., Лях Т. Л. Громадянська активність і соціальна згуртованість як рушії відновлення й розвитку деокупованих територій. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 4. С. 70–76. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-70-76>
6. Дуля А., Лютий В. Досвід представництва інтересів внутрішньо переміщених осіб недержавними організаціями. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 3. С. 15–22. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.3>
7. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
8. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб. *Ми – громадська організація Право*. URL: <https://pravongo.org/direction-work/intehratiya-vnutrishno-peremishchenykh-osib> (дата звернення: 23.03.2025).
9. Котух О. В. Психологічне благополуччя внутрішньо переміщеної особи: адаптація та інтеграція в нову громаду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2023. № 1. С. 56–61. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-7>
10. Лютий В., Дуля А. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 49–58. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>
11. Лях Т., Спіріна Т., Ковтун Є. Розвиток соціальної згуртованості територіальної громади. *Vvichlyvist. Humanitas*. 2023. № 3. С. 41–48. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7>
12. Наливайко Л. Р., Мінакова Є. В. Проблеми забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та напрями їх вирішення. *Правнича освіта та юридична клінічна практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 08.12.2021)*. 2021. С. 90–92.
13. Павлик Н. П., Гордон М. В., Оленцевич Н. В. Соціальна інтеграція людей зі статусом ВПО у приймаючих громадах: результати опитування. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 2. С. 73–79.
14. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український соціум*. 2018. № 4(67). С. 53–69.
15. Петрович Ж. В., Карпенко О. Г., Лютий В. П. Соціальна активність особистості у територіальній громаді. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 2. С. 80–86.
16. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (редакція від 05.03.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 27.03.2025).
17. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII (редакція від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 27.03.2025).
18. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>
19. Складарова І. Потреби ВПО у воєнний час: досвід громадського сектора України на прикладі ініціативи Shelter Ukraine. *Соціологічні студії*. 2022. № 2(21). С. 57–67. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-57-67>
20. Чвертко Л. А., Кроватко Д. О., Бондарева К. І. Напрями сприяння економічному включенню вимушено переміщених осіб в Україні. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції 1–2 березня 2024 року : збірник наукових праць. Вінниця : ВНТУ2024. С. 67–69.

References:

1. Denysiuik, O., Dulia, A., Vainola, R., Epel, O., Zhukov, V., Karpenko, O., Klishevych, N., Kotelevets, A., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Ostrolutska, L., Petrochko, Zh., Sapiha, S., Sylantjeva, I., Spirina, T., Sulitskyi, V., Faidiuk, O., & Shved, O. (2023). *Current Issues in Social Work: A Study Guide*. Editors: O. V. Epel, T. L. Liakh, I. V. Sylantjeva. Uzhhorod: RIK-U, 420. Retrieved from <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/> (application date: 27.03.2025) [in Ukrainian].

2. Blahodiinyi Fond Vidnovlennia Ukrainy. [Charitable Foundation for the Restoration of Ukraine]. *Restoration of Ukraine*. Retrieved from <https://bfvu.org/> [in Ukrainian].
3. Hazizova, O. (2019). Shliakhy podolannia sotsiokulturnykh konfliktiv u protsesi intehtatsii vnutrishno peremishchenykh osib u novi terytorialni hromady. [Ways of overcoming of socio-cultural conflicts in the process of integrating of internally displaced persons into new Territorial communities]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 25, 44–48. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.7> [in Ukrainian].
4. Dzherelo pidtrymky. [Source of support – About us]. *Source of support – About us*. Retrieved from: <https://wellspring.dp.ua/> [in Ukrainian].
5. Dibrova, O. V., & Liakh, T. L. (2024). Hromadianska aktyvnist i sotsialna zghurtovanist yak rushii vidnovlennia y rozvytku deokupovanykh terytorii. [Civic engagement and social cohesion as drivers of recovery and development in de-occupied territories]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, (4), 70–76. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-70-76> [in Ukrainian].
6. Dulia, A., & Liutyi, V. (2023). Experience of representation of the interests of internally displaced persons by non-governmental organizations. *Vvichlyvist. Humanitas*, (3), 15–22. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.3> [in Ukrainian].
7. Zvereva, I. D. (2012). Encyclopedia for specialists in the social sphere. Kyiv, Simferopol. Universum, 536 [in Ukrainian].
8. Intehtatsiia vnutrishno peremishchenykh osib. [Integration of internally displaced persons]. *We are a public organization Pravo*. Retrieved from: <https://pravongo.org/direction-work/intehtatsiya-vnutrishno-peremishchenykh-osib> [in Ukrainian].
9. Kotukh, O. V. (2023). Psykholohichne blahopoluchchia vnutrishno peremishchenoi osoby: adaptatsiia ta intehtatsiia v novu hromadu. [Psychological well-being of an internally displaced person: adaptation and integration into a new community]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia "Psykholohichni nauky"*, (1), 56–61. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-7> [in Ukrainian].
10. Liutyi, V., & Dulia, A. (2023). Simi vnutrishno peremishchenykh osib z ditmy: potreby ta stratehii opanuvannia skladnymy obstavynamy. [Families of internally displaced persons with children: needs and strategies for mastering difficult circumstances]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (1), 49–58. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7> [in Ukrainian].
11. Liakh, T., Spirina, T., & Kovtun, Ye. (2023). Rozvytok sotsialnoi zghurtovanosti terytorialnoi hromady [Development of social cohesion in the territorial community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (3), 41–48. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7> [in Ukrainian].
12. Nalyvaiko, L. R., & Minakova, Ye. V. (2021). Problemy zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib ta napriamy yikh vyrishennia. [Problems of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons and directions for their solution]. *Pravnycha osvita ta yurydychna klinichna praktyka: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (DDUVS, 08.12.2021)*, 90–92 [in Ukrainian].
13. Pavlyk, N. P., Gordon, M. V., & Olentsevych, N. V. (2024). Sotsialna intehtatsiia liudei zi statusom VPO u prymaiuchykh hromadakh: rezultaty opytuvannia. [Social integration of IDPs (internally displaced people) in host communities: results of the survey]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, (2), 73–79 [in Ukrainian].
14. Pankova, O., & Kasperovych, O. (2018). Napriamy ta mekhanizmy uchasti instytutiv hromadyans'koho suspil'stva u stvorenni zakhyshchenoho prostoru vnutrishn'o peremishchenykh osib v Ukraini [Ways and means used by civil soaety institutions for creation of protected of Internally Displaced Persons in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium (Ukrainian Society)*, 4(67), pp. 53–69. [in Ukrainian].
15. Petrochko, Z. V., Karpenko, O. H., & Liutyi, V. P. (2024). Sotsialna aktyvnist osobystosti u terytorialnii hromadi. [Social activity of the personality in the territorial community]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, (2), 80–86. [in Ukrainian].
16. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 roku No 1706-VII. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. Law of Ukraine dated October 20, 2014 No. 1706-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (application date: 27.03.2025) [in Ukrainian].
17. Pro sotsialni posluhy. Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII. [About social services : Law of Ukraine of 17.01.2019 № 2671-VIII]. (edition of 15.11.2024). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (application date: 27.03.2025) [in Ukrainian].
18. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky shchodo vnutrishnoho peremishchennia na period do 2025 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2023–2025 rokakh: rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 312-r. [On approval of the State Policy Strategy on Internal Displacement for the period until 2025 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2023–2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 7, 2023 No. 312-r.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text> (application date: 27.03.2025) [in Ukrainian].
19. Skliarova, I. (2022). Potreby VPO u voiennyi chas: dosvid hromadskoho sektoru Ukrainy na prykladi initsiatyvy Shelter Ukraine [The Needs of IDPs in Wartime: Experience of the Public Sector of Ukraine on the Example of Shelter Ukraine Initiative]. *Sotsiologichni studii – Sociological studies*, 2(21). <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-57-67> [in Ukrainian].
20. Chvertko, L. A., Krovatko, D. O., & Bondarieva, K. I. (2024). Napriamy spriannia ekonomichnomu vkluchenniu vymusheno peremishchenykh osib v Ukraini. [Directions for promoting the economic inclusion of Internally displaced persons in Ukraine]. *Modern trends in the development of financial and innovation-investment processes in Ukraine*. Materials of the VII International Scientific and Practical Conference March 1–2, 2024: a collection of scientific papers. Vinnytsia: VNTU, 67–69 [in Ukrainian].

УДК 304.4:005.8]:364-78(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-6>

Масюк Олег Петрович

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізький національний університет
masiukoleg@np.znu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3853-5863

Маловічко Олена Владиславівна

кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізький національний університет
elenamalovichko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4137-8953

Бутченко Тарас Іванович

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізький національний університет
tiberuus17@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0671-1500

СОЦІАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Вступ. У процесі реформування системи надання соціальних послуг актуалізується потреба у вивченні та імплементації відповідних міжнародних практик і стандартів. Проте механічне запозичення іноземних моделей без урахування українських реалій і локального контексту не завжди дає позитивний результат. З огляду на це, зростає значення соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного досвіду до національних умов.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного (насамперед європейського) досвіду соціальної роботи в Україні, а також уточнення його потенціалу, етапів, інструментів і механізмів реалізації в умовах українського соціального середовища. Завдання дослідження: 1) виявити ключові етапи, інструменти та механізми реалізації соціального проєктування в контексті адаптації міжнародного досвіду; 2) розробити практичні рекомендації щодо ефективного використання соціального проєктування в процесі модернізації соціальної роботи в Україні на основі європейських стандартів.

Результати. Розкрито ключові етапи реалізації соціального проєктування в цій сфері: ідентифікація соціальної проблеми, вивчення міжнародного досвіду, проєктування локального рішення, пілотування та масштабування результатів у систему соціальних послуг. Аналіз позитивного досвіду використання поетапної моделі соціального проєктування дає змогу підкреслити важливість міжсекторальної співпраці, інклюзивності та орієнтації на сталий розвиток. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка моделей соціального проєктування в соціальній роботі залежно від цільових груп, а також їх використання в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: соціальне проєктування, адаптація міжнародного досвіду, зелена соціальна робота, соціальна послуга, соціальна сфера, соціальний кооператив.

Masiuk Oleh Petrovych

Doctor of Philosophical Sciences, Assistant Professor,
Professor at the Department of Philosophy, Public Management and Social Work,
Zaporizhzhia National University

Malovichko Olena Vladyslavivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Public Management and Social Work,
Zaporizhzhia National University

Butchenko Taras Ivanovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Public Management and Social Work,
Zaporizhzhia National University

SOCIAL PROJECTING AS A MECHANISM FOR ADAPTING INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SOCIAL WORK IN UKRAINE

Introduction. As the social service delivery system is being reformed, the need to study and implement relevant international practices and standards has become increasingly pressing. However, the mechanical implementation of foreign models without taking into account Ukraine's specific realities and local context does not always yield positive outcomes. This highlights the growing importance of social project design as a mechanism for adapting international experience to national conditions.

Aim and objectives of the study. The study aims to analyze social projecting as a mechanism for adapting international (primarily European) experience in social work in Ukraine, as well as to clarify its potential, stages, tools, and mechanisms of implementation in the context of the Ukrainian social environment. The objectives of the study are: 1) to identify the key stages, tools, and mechanisms for implementing social projecting in the context of adapting international experience; 2) to develop practical recommendations for the effective use of social projecting in the process of modernizing social work in Ukraine based on European standards.

Results. The research team successfully identified the key stages of implementing social projecting in this field: identifying the social problem, studying international experience, designing a local solution, piloting, and scaling the results within the social services system. Analyzing the positive experience of using a step-by-step model of social projecting highlights the importance of intersectoral cooperation, inclusivity, and a focus on sustainable development. A promising direction for further research is the development of social projecting models in social work based on target groups, as well as their application in the long term.

Key words: *social projecting, adaptation of international experience, green social work, social service, social sphere, social cooperative.*

Вступ. У процесі реформування вітчизняних соціальних служб і системи надання соціальних послуг зростає актуальність вивчення та імплементації передового міжнародного досвіду, зокрема до практик і стандартів країн Європейського Союзу. Тим самим створюється можливість упровадження перевірених моделей соціальної підтримки, які вже довели свою ефективність у країнах із розвиненими системами соціального захисту. Крім того, імплементація найкращих практик сприяє модернізації українських соціальних служб, підвищенню їхньої якості та ефективності. І, нарешті, орієнтація на європейські стандарти забезпечує гармонізацію національної політики з підходами, що домінують у європейському соціальному просторі.

Водночас механічне, некритичне запозичення міжнародного досвіду пов'язане з певними ризиками та обмеженнями. Зокрема, моделі, які успішно функціонують у стабільному соціально-економічному середовищі Європейського Союзу, не завжди можуть бути ефективними в українських реаліях, що характеризуються обмеженістю фінансових ресурсів, нестабільністю інституцій та нерівномірним розвитком територіальних громад. Також є ризик ігнорування локальних особливостей, потреб цільових груп і культурного контексту, що може призвести до неефективності або навіть відторгнення нововведень на рівні практичної реалізації.

О. Коломієць і Т. Демиденко, на наш погляд, цілком правомірно констатують, що в сучасній Україні зовнішні інновації нерідко «...вносять у соціальні системи ззовні, зміни закріплюються на законодавчому рівні та мають директивний характер. Наприклад, реформування системи соціальних послуг в Україні» [5, с. 63]. Така практика часто-густо не забезпечує довготривалої ефективності без відповідної внутрішньої трансформації – як на рівні професійної свідомості соціальних працівників, так і в організаційній культурі соціальних служб. Інакше кажучи, інновації мають бути не лише імпортованими, а й інтегрованими, тобто такими, що проходять крізь призму локального досвіду, ураховують реальні потреби та активізують внутрішній потенціал соціальних суб'єктів. Так, актуалізується потреба в розробці методології конструювання соціальних змін, що дає змогу не просто копіювати зовнішні зразки, а гнучко адаптувати їх до національних умов. У цьому контексті особливої значущості набуває аналіз соціального проєктування як

механізму адаптації міжнародного досвіду до місцевих умов.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Така візія узгоджується з висновками провідних дослідників, які формували світоглядно-ціннісні та теоретико-методологічні засади соціального проєктування. Так, у працях Т. Семігіної, Л. Тюпті, Д. Пузікова, П. Матли соціальне проєктування розглядається як стратегічний інструмент трансформації соціальної політики, що здатний забезпечити ефективну адаптацію європейського досвіду до українських реалій [5; 7; 8]. Дослідження І. Коломієць, Т. Демиденко, Л. Романовської дають змогу окреслити практичні й управлінські аспекти соціального проєктування, акцентуючи на його ролі в удосконаленні системи соціальних послуг [2; 4].

Незважаючи на наявність фундаментальних напрацювань у цій сфері, комплексне дослідження етапів, інструментів і механізмів реалізації соціального проєктування залишається недостатньо розробленим. Особливо актуальним є вивчення цього процесу в контексті інтеграції міжнародного досвіду до практики соціальної роботи в Україні.

З огляду на викладене, **метою статті** є аналіз соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного (насамперед європейського) досвіду соціальної роботи в Україні, а також уточнення його потенціалу, етапів, інструментів і механізмів реалізації в умовах українського соціального середовища. Відповідно до поставленої мети, сформульовано такі **завдання статті**: 1) виявити ключові етапи, інструменти та механізми реалізації соціального проєктування в контексті адаптації міжнародного досвіду; 2) розробити практичні рекомендації щодо ефективного використання соціального проєктування в процесі модернізації соціальної роботи в Україні на основі європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найперше зазначимо, що в нашому аналізі виходимо з розуміння соціального проєктування як форми «конструювання завершених, здійснених, динамічно-діалогічних, конструктивно та функціонально цілісних ідеальних моделей нових форм суспільних відносин» [1, с. 10]. Таке трактування дає змогу розглядати соціальне проєктування не лише як технічний інструмент розв'язання соціальних проблем, а й як складний і багатовимірний процес, орієнтований на системну зміну соціальної реальності.

Наш підхід узгоджується з позицією Л. Романовської, яка підкреслює: «У контексті практики соціальної роботи проєктування можна розглядати як складник управління соціальних установ і, відповідно, менеджменту фахівців соціальної сфери; соціальну технологію, метою якої є прогнозування та програмно-цільова реалізація соціальних нововведень» [4, с. 105]. У цьому визначенні особливу увагу привертає подвійний акцент – на управлінський аспект проєктування в соціальній сфері, а також на його роль як інструменту реалізації нововведень, які мають не лише вирішувати наявні соціальні проблеми, а й створювати підґрунтя для запобігання майбутнім ризикам. Так, кінцева мета соціального проєктування полягає не лише в подоланні кризових явищ, а й у формуванні соціального профіциту.

Окремий напрям соціального проєктування пов'язаний з інтеграцією принципів сталого розвитку, що також впливає на зміст і завдання соціальної роботи. Спираючись на програмні документи ООН та ЄС, присвячені розширенню підходів до досягнення цілей сталого розвитку, Т. Семігіна розглядає так звану зелену соціальну роботу як інноваційний підхід до вирішення екологічно зумовлених соціальних проблем. На її думку, ці нововведення містять холистичний (цілісний) підхід, який визнає взаємозв'язок між людьми, іншими живими істотами, фізичним середовищем та екосистемою загалом. Так, соціальне проєктування повинне враховувати не лише соціальні, а й екологічні чинники, що розширює його горизонти та робить релевантним до сучасних глобальних викликів [5, с. 19].

Відповідно до наведених концептуальних підходів, роль соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного досвіду можна розкрити через низку послідовних етапів, на кожному з яких реалізуються специфічні функціональні завдання – від діагностики потреб й аналізу контексту до формування моделей, їх апробації, оцінювання ефективності та подальшої інституціоналізації. Така поетапна логіка дає змогу забезпечити цілісність і результативність процесу адаптації.

Першим етапом соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного досвіду є ідентифікація проблеми в українському контексті. Ідеться про аналіз соціальної ситуації на предмет виявлення конкретних потреб, викликів і прогалин у наданні соціальних послуг. Соціальні працівники, фахівці громадських організацій або представники місцевого самоврядування вивчають наявні дані, консультуються з представниками цільових груп, проводять фокус-групи та опитування для того, щоб максимально чітко сформулювати проблему. Такий аналіз дає змогу перейти від загальних суджень до конкретних запитів, на які проєкт має відповісти.

Наступним кроком є вивчення ідей, методів і моделей, що успішно працюють в інших країнах. На нашу думку, у цьому процесі варто аналізувати приклади найкращих практик, апробованих у країнах із високим рівнем розвитку соціальної роботи, як-от Німеччина, Швеція, Данія, Нідерланди, Польща.

При цьому особливу увагу, напевно, варто приділяти тим підходам, які демонструють сталу ефективність і мають потенціал до перенесення в інші соціокультурні середовища. Підкреслимо, що важливо вміти не просто копіювати європейські моделі, а критично осмислювати їх з урахуванням українських реалій – правового поля, фінансових можливостей, ментальних особливостей населення.

На основі здобутих знань здійснюється проєктування локалізованого рішення. Цей етап передбачає розробку адаптованої моделі соціального втручання, яка враховує як європейський досвід, так й український контекст. У межах певного проєкту визначаються цілі, завдання, цільова аудиторія, методи роботи, ресурси, партнери. Складається його логічна модель, у якій відображаються очікувані результати та критерії їх оцінки. Особливість цього етапу полягає в гнучкому поєднанні інноваційних підходів з наявними локальними можливостями, що забезпечує практичну реалізованість задуманого.

Після проєктування відбувається пілотування та оцінювання ефективності запропонованого рішення. Пілотний етап дає змогу в обмежених масштабах (наприклад, в одній громаді або районі) апробувати інновації, оцінити їх дієвість, виявити потенційні ризики та слабкі місця. У цьому процесі проводиться моніторинг і збір зворотного зв'язку від бенефіціарів і виконавців. Отримані відомості дають змогу скоригувати підходи, вдосконалити механізми реалізації та підготувати модель до більш масштабного впровадження.

Завершальним етапом є масштабування та інтеграція результатів проєкту до певної системи соціальних послуг. У разі успішного пілотування ініціатива може бути поширена на інші території або перетворена на постійну програму, вміщену до місцевих або національних стратегій соціального розвитку. Така інституціоналізація результатів передбачає взаємодію з органами влади, формування нормативної бази, залучення сталих джерел фінансування та підготовку відповідних кадрів.

Для ілюстрації поетапного соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного досвіду спробуємо визначити соціально-проєктний алгоритм дій із реінтеграції вразливих категорій населення – зокрема, ветеранів, людей з інвалідністю, постраждалих від воєнних дій – на підґрунті вивчення та імплементації відповідних міжнародних практик.

Найперше згадаємо про таку проблемну особливість українського контексту виконання завдання із забезпечення соціальної підтримки вразливих груп населення, як хронічне перенасичення відповідних систем пільговими категоріями. За умов обмеженого державного бюджету та повільного відновлення людського капіталу з'являється потреба в упровадженні нових моделей, що допомагають зменшити залежність від державних дотацій і стимулювати самостійність цільових груп.

Відповідно на другому етапі на підґрунті вивчення міжнародного досвіду викликає інтерес польська модель соціальних кооперативів. Як зазна-

чає П.Матла, соціальний кооператив – це форма юридичної особи, яка поєднує ознаки підприємства та громадської організації [8]. Такі кооперативи, провадячи як економічну діяльність, так і соціальну та професійну реінтеграцію, стали важливими агентами соціальної економіки й ефективним інструментом інтеграційної політики в Польщі. Особливо це стосується роботи з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, але мають потенціал до активної участі в громадському житті.

На основі цього відбувається перехід до третього етапу, на якому формується проєкт локалізованого рішення, що містить адвокацію правового визнання соціальних кооперативів в Україні як окремої форми юридичної особи. Водночас розробляються програми з підготовки цільових груп до участі в кооперативному русі, моделі підтримки (наприклад, субсидування на стартових етапах), а також платформи для міжсекторальної співпраці. Цей етап також передбачає обґрунтування необхідності співфінансування – механізму, що ефективно працює в Німеччині, де держава покриває частину витрат лише за умови, що організація самостійно залучає решту потрібних ресурсів [6, с. 12].

Четвертим етапом стає інформаційна кампанія та пілотування – проведення масштабної адвокації моделі соціальних кооперативів серед громадськості, ветеранів, представників громад, органів місцевого самоврядування. Пілотні ініціативи можуть бути реалізовані на базі дійсних громадських організацій або новостворених ініціативних груп. Протягом цього етапу здійснюється моніторинг, аналіз ефективності, визначення рівня залученості, рівня професійної адаптації учасників та фінансової життєздатності.

Фінальним, п'ятим етапом є масштабування та інституалізація, що передбачає включення соціальних кооперативів до державних і муніципальних соціальних програм, розвиток системи державного й міжнародного співфінансування, а також створення нормативно-правової бази для сталого функціонування таких ініціатив. Тобто в довгостроковій перспективі соціальні кооперативи стають дієвим інструментом реінтеграції ветеранів, людей з інвалідністю та інших постраждалих громадян не як пасивних отримувачів допомоги, а як активних суб'єктів соціальних трансформацій і відбудови повоєнної України. Така модель є водночас соціально справедливою, економічно доцільною та політично передбачуваною, оскільки вона зміщує акцент із культури залежності на культуру співвідповідальності.

На нашу думку, прикладом реалізації поетапної моделі соціального проєктування як механізму адаптації міжнародного досвіду є діяльність благодійної організації «Благодійний фонд “Позитивні Жінки Запоріжжя”». Зазначена громадська інституція виникла у відповідь на потребу в посиленні ролі жінок у соціальному розвитку регіону в умовах війни.

Упродовж 2023–2024 років організація реалізувала низку соціальних ініціатив у партнерстві з міжнародними фондами та донорськими структу-

рами. Зокрема, налагоджено співпрацю з Міжнародним благодійним фондом Alliance for Public Health, Українським жіночим фондом та структурою «ООН Жінки». Завдяки цій співпраці БО «БФ “Позитивні Жінки Запоріжжя”» адаптувала й упровадила низку практик, характерних для європейської моделі соціальної роботи із жінками, зокрема гендерно чутливий підхід до надання послуг, який активно використовується у Швеції та Нідерландах; модель жіночого лідерства та розширення прав і можливостей, що базується на рекомендаціях Європейської хартії рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад; інтеграцію психосоціальної підтримки до роботи з уразливими групами – підхід, що застосовується в Німеччині та Данії для підвищення стресостійкості та соціальної активності жінок після кризових подій; а також орієнтацію на активізацію участі громади й проведення адвокаційних кампаній, що є характерною рисою локальних ініціатив у Польщі й Литві.

Соціальне проєктування відповідних змін чітко відтворює поетапну логіку адаптації міжнародного досвіду. Першим етапом стало виявлення конкретних соціальних проблем і викликів, з якими стикаються жінки в Запорізькому регіоні під час війни, зокрема зростання психологічного навантаження, втрата засобів до існування, дискримінація, брак ресурсів для самореалізації. Наступним кроком було вивчення міжнародного досвіду й добір тих моделей, які є релевантними до українського контексту, з урахуванням культурних, правових і ресурсних обмежень. Далі відбулося проєктування локалізованого рішення – створення програми розвитку лідерських, комунікативних, психологічних і громадянських компетентностей жінок, у межах якої чітко визначено цілі, методи, цільову аудиторію, партнерів та систему моніторингу. Пілотування цієї моделі відбулося в межах проєкту «Посилення участі жінок Запорізького регіону в реагуванні на гуманітарну кризу», реалізованого за підтримки ООН Жінки в Запорізькій міській та Широківській сільській громадах.

Реалізація поетапної моделі соціального проєктування в діяльності БО «Позитивні Жінки Запоріжжя» виявилася пов'язаною з низкою практичних труднощів. Однією з основних проблем залишалася фрагментарність нормативного регулювання, зокрема відсутність чітко визначених механізмів інтеграції проєктних ініціатив до соціальної політики місцевих органів влади. Відчувалася також нестача підготовлених кадрів у сфері соціального проєктного менеджменту, що ускладнювало процес планування, моніторингу та оцінювання результатів. Значним обмеженням був нестабільний доступ до довгострокового фінансування, який ускладнював продовження та розширення проєктів після завершення підтримки донорів.

Додатковою перешкодою стала інерційність інституційної культури в окремих соціальних службах, які виявляли обмежену готовність до партнерства з громадськими ініціативами. Крім того, недостатній рівень обізнаності органів місцевого самоврядування щодо потенціалу подібних моделей

стримував процес масштабування ефективних практик, знижуючи їх системний вплив.

Але, незважаючи на труднощі, загалом соціально-проектна діяльність БО «Позитивні Жінки Запоріжжя» була успішною. Аналітичні показники результатів засвідчили стаке зростання кількості учасниць заходів, зокрема активне залучення жінок із числа студенток, волонтерок, представниць ЛГБТ-спільноти та національних меншин. До тематичних сесій різного формату залучено понад 150 жінок, з яких більш ніж 100 – унікальні учасниці. За результатами опитувань, проведених після завершення заходів, учасниці відзначали зростання рівня впевненості в собі, підвищення знань із прав людини та глибше усвідомлення ролі жінок у побудові міцних громад. Отримані результати створюють підґрунтя для масштабування ініціативи, зокрема в інші громади регіону, а також для її інтеграції до місцевих стратегій соціального розвитку.

Так, досвід БО «Позитивні Жінки Запоріжжя» чітко демонструє, як соціальне проектування – через поетапну адаптацію міжнародних підходів – забезпечує ефективну відповідь на гуманітарні виклики, посилює соціальну участь жінок і сприяє розвитку згуртованих громад. Запропонована модель є прикладом конструктивного поєднання зовнішніх ресурсів і локального контексту, що надає їй потенціал для масштабування та довготривалого впливу в системі української соціальної роботи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що соціальне проектування є ефективним механізмом адаптації міжнародного досвіду соціальної роботи в українських умовах. Його головною перевагою є структурована, поетапна логіка впровадження змін – від діагностики проблеми й аналізу релевантних міжнародних моделей до локалізації рішень, їх пілотування, оцінювання ефективності та подальшого масштабування. Соціально-проектний

підхід дає змогу уникати формального копіювання зовнішніх зразків і натомість формувати простір для гнучкої адаптації найкращих практик до національного контексту – з урахуванням культурних, правових, економічних та інституційних реалій.

Проаналізовані приклади реалізації поетапної моделі соціального проектування – зокрема ініціативи зі створення соціальних кооперативів за польським зразком, а також діяльність БО «Позитивні Жінки Запоріжжя» – підтверджують здатність цього підходу формувати нові інституційні форми, активізувати потенціал громадянського суспільства та відповідати на складні гуманітарні виклики. Водночас вони демонструють важливість міжсекторальної співпраці, інклюзивності й орієнтації на сталий розвиток.

Водночас вітчизняне соціальне проектування наштовхується й на низку обмежень. Серед них – фрагментарність нормативного регулювання, нестача підготовлених кадрів у сфері соціального проектного менеджменту, обмежений доступ до довгострокового фінансування, а також інерційність інституційної культури в окремих соціальних службах. Додаткову складність становить недостатній рівень поширення успішних моделей серед органів місцевого самоврядування, що гальмує масштабування ефективних практик.

З огляду на викладене, перспективним напрямом подальших досліджень є розробка типології моделей соціального проектування в соціальній роботі залежно від цільових груп, інституційного рівня та джерел фінансування; вивчення інструментів забезпечення сталості впроваджених рішень; а також створення методичних рекомендацій для підготовки фахівців, здатних діяти в межах соціально-проектного підходу. Окрема увага має бути приділена оцінюванню ефективності адаптаційних моделей у довгостроковій перспективі – з урахуванням не лише кількісних, а і якісних соціальних результатів.

Список літератури:

1. Бутченко Т.І. Соціальне проектування : навч. посіб. для здобувачів ступеня вищ. освіти бакалавра спец. «Соціальна робота» освіт.-проф. програми «Соціальна робота». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 104 с.
2. Коломієць О., Демиденко Т. Соціальні проекти як інструмент впровадження інновацій у соціальній роботі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2023. 2 (53), 61–66.
3. Мінсоцполітики та USAID надалі працюватимуть над підвищенням якості соціальних послуг. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24109.html> (дата звернення 21.03.2025).
4. Романовська Л.І. Особливості соціального проектування в соціальній роботі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. 68(1). С. 104–108.
5. Семігіна Т. Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. (2), С. 11–27.
6. Соціальне замовлення: можливості впровадження в Україні. Київ : ГО «Крим СОС», 2020. 192 с.
7. Тюття Л.Т., Пузіков Д.О. Проектування в соціальній роботі. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2005. № 47. С. 77–84.
8. Matla P. Spółdzielnie socjalne. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/spoldzielnie-socjalne> (дата звернення 21.03.2025).

References:

1. Butchenko, T. I. (2020). *Sotsialne proiektuvannia* [Social engineering]: navch. posib. dlia zdobuvachiv stupenia vyshch. osvity bakalavra spets. «Sotsialna robota» osv. prof. prohramy «Sotsialna robota». Zaporizhzhia : ZNU, 104 s. [in Ukrainian]
2. Kolomiets, O., & Demydenko, T. (2023). *Sotsialni proiektu yak instrument vprovadzhenia innovatsii u sotsialnii roboti* [Social projects as a tool for implementing innovations in social work]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: "Pedagogika. Sotsialna robota"*, 2 (53), 61–66. [in Ukrainian].

3. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy (2024). Minsotspolityky ta USAID nadali pratsiuvatymut nad pidvyshchenniam yakosti sotsialnykh posluh [The Ministry of Social Policy and USAID will continue to work on improving the quality of social services]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/24109.html> [in Ukrainian]
4. Romanovska, L. I. (2020). Osoblyvosti sotsialnoho proiektuvannia v sotsialnii roboti [Features of social design in social work]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 68(1), 104–108. [in Ukrainian].
5. Semyhina, T. (2018). Chomu sotsialna robota nabuvaie zelenoho koloru? [Why is social work turning green?]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*, (2), 11–27. [in Ukrainian].
6. Sotsialne zamovlennia: mozhlyvosti vprovadzhennia v Ukraini [Social order: implementation possibilities in Ukraine]. Kyiv : HO “Krym SOS”, 2020. 192 s. [in Ukrainian].
7. Tiuptia, L. T., & Puzikov, D. O. (2005). Proiektuvannia v sotsialnii roboti [Design in social work]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska akademiia”. Pedahohichni, psykhologichni nauky ta sotsialna robota*. 2005. № 47. S. 77–84. [in Ukrainian].
8. Matla, P. Spółdzielnie socjalne. Retrieved from: <https://www.gov.pl/web/rodzina/spoldzielnie-socjalne> [in Polish].

УДК 364-787.82:355.1-057.36-057.75+316.362](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-7>

Матрос Ольга Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
oljmatros@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6541-1941

Балдинюк Олена Дмитрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
lenabaldyniuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4276-7819

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ

Вступ. У статті розглядаються актуальні питання соціально-правового захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей в Україні. Аналізуються основні нормативно-правові акти, що регулюють цю сферу, а також висвітлюються проблеми, з якими стикаються ветерани та їхні родини. Особлива увага приділяється питанням медичного забезпечення, психологічної реабілітації, працевлаштування та соціальної адаптації ветеранів. На основі проведеного аналізу пропонуються шляхи вдосконалення системи соціально-правового захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей з метою забезпечення гідної інтеграції в суспільство та підвищення рівня життя.

Розглядаються ключові аспекти державної політики, спрямовані на забезпечення прав та гарантій цієї вразливої категорії громадян.

Метою дослідження є комплексний аналіз стану соціально-правового захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей в Україні, виявлення проблемних аспектів у цій сфері, зокрема аналіз чинного законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють соціально-правовий захист ветеранів війни та членів їхніх сімей, виявлення ефективних механізмів соціальної підтримки ветеранів і їхніх сімей. **Методологія.** Дослідження ґрунтується на комплексному аналізі нормативно-правових джерел та наукової літератури з питань соціально-правового захисту ветеранів війни й членів їхніх сімей. Використання методів аналізу, синтезу та узагальнення нормативно-правових актів і документів дало можливість вивчити та проаналізувати чинне законодавство України, що регулює соціально-правовий захист ветеранів війни та членів їхніх сімей. Системний аналіз дав можливість розглянути систему соціально-правового захисту ветеранів як комплексної системи, що містить різні елементи та їх взаємозв'язок.

Результати. Здійснено аналіз оцінки внеску державної політики в соціально-правовий захист ветеранів. Досліджено рівень інтеграції ветеранів у суспільство та виявлення факторів, що сприяють або перешкоджають соціальній адаптації. Визначено можливості адаптації різних практик до українських умов. Розробка інформаційних матеріалів для ветеранів та їхніх сімей щодо їхніх прав і пільг.

Ключові слова: ветерани війни, соціально-правовий захист, грошове забезпечення, одноразова допомога, пільги, втрата працездатності, інвалідність, компенсація, право.

Matros Olha Oleksandrivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Baldyniuk Olena Dmytrivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF WAR VETERANS AND THEIR FAMILY MEMBERS

Introduction. The article considers current issues of social and legal protection of war veterans and their family members in Ukraine. The main regulatory legal acts regulating this area are analyzed, and the problems faced by veterans and their families are highlighted. Particular attention is paid to the issues of medical care, psychological rehabilitation, employment and social adaptation of veterans. Based on the analysis, ways to improve the system of social and legal protection of war veterans and their family members are proposed in order to ensure their worthy integration into society and improve their standard of living.

Key aspects of state policy aimed at ensuring the rights and guarantees of this vulnerable category of citizens are considered.

Purpose and objectives of the article. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the state of social and legal protection of war veterans and their family members in Ukraine, identification of problematic aspects in this area, in particular, analysis of current legislation and regulatory legal acts regulating the social and legal protection of war veterans and their family members, identification of effective mechanisms of social support for veterans and their families. Methodology. The study is based on a comprehensive analysis of regulatory legal sources and scientific literature on the issues of social and legal protection of war veterans and their family

members. Thanks to the use of methods of analysis, synthesis and generalization of regulatory legal acts and documents, which made it possible to study and analyze the current legislation of Ukraine regulating the social and legal protection of war veterans and their family members. System analysis made it possible to consider the system of social and legal protection of veterans as a complex system that includes various elements and their interrelationships.

Results. An analysis of the assessment of the contribution of state policy to the social and legal protection of veterans was carried out. The level of integration of veterans into society was studied and factors that contribute to or hinder social adaptation were identified. Possibilities of adapting different practices to Ukrainian conditions were identified. Development of information materials for veterans and their families regarding their rights and benefits.

Key words: war veterans, social and legal protection, cash benefits, lump sum assistance, benefits, loss of working capacity, disability, compensation, law.

Вступ. Збройні конфлікти та війни, на жаль, є невід'ємною частиною історії людства. Вони залишають глибокі рани не лише на полі бою, а й у суспільстві загалом. Ветерани війни та члени їхніх сімей, які пережили жакіття бойових дій, потребують особливої уваги й підтримки з боку держави та суспільства. Соціально-правовий захист цієї категорії громадян є надзвичайно важливим завданням, адже він спрямований на забезпечення їхнього гідного життя, відновлення здоров'я та інтеграцію в мирне суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального захисту військовослужбовців досліджували такі вчені: В.Алещенко, І.Дацюк, В.Пашинський, О.Семенченко тощо. Своєю чергою, проблеми правового регулювання соціального захисту військовослужбовців вивчали такі дослідники: В.Бондар, С.Пасіка, О.Сайнецький, А.Синиця та інші.

Так, дослідник О.Сайнецький, досліджуючи питання соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, зазначив, що це особи, які перебувають в особливих умовах, життя яких відрізняються від інших, а на думку Л.Цюкало, щодо соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України необхідно створити перерозподіл коштів Державного бюджету стосовно надання грошового та матеріального забезпечення військовослужбовцям і членам їхніх сімей.

Метою дослідження є комплексний аналіз стану соціально-правового захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей в Україні, виявлення проблемних аспектів у цій сфері, зокрема аналіз чинного законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють соціально-правовий захист ветеранів війни й членів їхніх сімей, виявлення ефективних механізмів соціальної підтримки ветеранів та їхніх сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2], військовослужбовці, які отримали поранення під час війни, мають право на одноразову виплату в розмірі 50 мінімальних заробітних плат. Крім того, їм надається право на державну соціальну допомогу в розмірі 20 мінімальних заробітних плат. Виплата здійснюється в одноразовому порядку, а державна соціальна допомога надається разом з виплатою.

Загалом, військовослужбовець, який зазнав поранення під час виконання бойового завдання, має можливість отримати кілька виплат:

- Додаткова винагорода (100 тисяч гривень);

- одноразова грошова допомога від держави (індивідуально вираховується);

- грошове забезпечення військового (індивідуально вираховується).

Для отримання цих виплат необхідно звернутися до Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) або до відділу соціального захисту населення [2].

Документи, які необхідно показати для отримання виплат, передбачають медичну довідку про поранення, свідоцтво про належність до військової служби та інші документи, що підтверджують статус військовослужбовця й факт поранення під час війни.

Важливо пам'ятати, що виплати за поранення під час війни є лише частковою компенсацією за втрату здоров'я та негативні наслідки війни. Військовослужбовці, які отримали поранення, мають право на подальший медичний догляд та реабілітацію за рахунок держави.

Уряд України зобов'язаний забезпечити належний рівень соціального захисту військовослужбовців, які беруть участь у війні. Виплати за поранення є лише однією з форм соціальної підтримки, яка надається цим героям.

Додаткова винагорода в 100 тисяч гривень на місяць призначається тим, хто дістав поранення, пов'язане із захистом Батьківщини, і виплачується:

- під час перебування на стаціонарному лікуванні (зокрема, за кордоном);
- під час відпустки для лікування в разі тяжкого поранення.

Підставою для цієї виплати є довідка про обставини травми (поранення, контузії, каліцтва), так звана форма 5. Її мають надати у військовій частині. І в ній має бути вказано, що поранення пов'язане із захистом Батьківщини. Також там має бути прописано, що військовослужбовець був у засобах індивідуального захисту, не вчиняв кримінального правопорушення, не намагався сам собі завдати тілесного ушкодження й не перебував у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Усі перелічені пункти є підставою для відмови у виплаті додаткової винагороди [2].

Додаткова винагорода має виплачуватися за весь час перебування в госпіталі або лікарні. Розраховується вона пропорційно від кількості днів як «бойові».

Якщо після лікування в госпіталі або лікарні військовослужбовець пройшов ВЛК і вона визначила потребу у відпустці для лікування, то далі теж мають виплачувати 100 тисяч гривень на місяць під

час перебування в такій відпустці. Але це можливо лише в разі тяжкого поранення. І це має бути прописано у висновку ВЛК. Якщо поранення нетяжке, то виплата припиняється. Якщо йдеться не про поранення, а про «бойову» травму, то також виплачується додаткова винагорода [2].

Якщо додаткова нагорода після поранення не виплачується, то треба написати рапорт на ім'я командира щодо включення до наказу про виплату додаткової винагороди й додати до цього рапорту копію довідки про поранення. Якщо відмовляють у виплаті, то звертатися можна на гарячу лінію Міноборони або до юристів.

Одноразова грошова допомога передбачена тим, хто має інвалідність або частково втратив працездатність. Її розмір залежить від установленої групи інвалідності та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який переглядається щороку. З 1 січня 2024 року прожитковий мінімум для працездатних осіб – 3 028 гривень [4].

Якщо інвалідність настала внаслідок поранення під час виконання обов'язків військової служби, то встановлено такі розміри виплати у 2024 році: інвалідність I групи – 1 211 200 грн; інвалідність II групи – 908 400 грн; інвалідність III групи – 757 000 грн. [1].

Одноразова допомога надається не лише в разі поранення під час виконання обов'язків військової служби, а й тим, хто отримав інвалідність під час проходження військової служби внаслідок захворювання або травми.

Розмір допомоги також залежить від установленої групи інвалідності: інвалідність I групи – 363 360 грн; інвалідність II групи – 272 520 грн; інвалідність III групи – 211 960 грн. [1].

Передбачається одноразова допомога в разі часткової втрати працездатності. Медико-соціальна експертна комісія (далі – МСЕК) має встановити ступінь втрати працездатності у відсотках. Розмір виплати залежатиме від установленного ступеня.

Для військовослужбовців, які частково втратили працездатність через поранення (контузію, травму або каліцтво), захворювання під час виконання обов'язків військової служби, базова сума, від якої рахуватиметься розмір виплати, становить 211 960 гривень.

Наприклад, якщо МСЕК встановили 20 % втрату працездатності, то розмір одноразової допомоги становитиме 42 392 грн.

Поранення військовослужбовців є однією з підстав для виплати матеріальної допомоги на вирішення соціально-побутових питань. Це визначено рішенням Міністра оборони від 16 січня 2024 року.

У 2024 році Урядом ухвалено Стратегію ветеранської політики на період до 2030 року, саме для цього на виконання завдань, поставлених Президентом, спільними зусиллями всіх гілок влади будуть реалізовані в подальшому державні програми, направлені на підвищення добробуту ветеранів [3].

Тому в цьому році грошову компенсацію отримають: особи з інвалідністю I–II групи з числа учасників бойових дій та члени сімей загиблих захисників

України; ветерани – внутрішньо переміщені особи; особи з інвалідністю I–II групи з числа учасників бойових дій на території інших держав та членам сімей загиблих таких ветеранів війни [6].

Згідно із чинним законодавством, виникнення права на отримання одноразової грошової допомоги є:

- у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста станом на дату загибелі (смерті) військовослужбовця, що вказана у свідоцтві про смерть;

- у разі встановлення інвалідності – дата, зазначена в довідці медико-соціальної експертної комісії, а в разі повторного огляду та зміни групи інвалідності – дата, зазначена в довідці медико-соціальної експертної комісії про первинне встановлення інвалідності;

- у разі встановлення ступеня втрати працездатності без установлення інвалідності – дата, зазначена в довідці медико-соціальної експертної комісії (пункт 3 Порядку) [4].

У Державному бюджеті у 2024 році на забезпечення житлом ветеранів війни, членів родин загиблих захисників і захисниць закладено майже 5 75 млрд грн [9].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2], держава забезпечує надання пільг учасникам бойових дій та особам прирівняних до них, зокрема безоплатний проїзд усіма видами пасажирського транспорту за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Законом України «Про автомобільний транспорт» [8] встановлено право пасажирів, який користується пільгами на транспорті, безпосередньо скористатися пільговим проїздом, показавши водієві автобуса посвідчення встановленого зразка.

Згідно зі статтею 37 Закону України «Про автомобільний транспорт» [8], автомобільному перевізнику, який здійснює перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування, забороняється відмовлятися від пільгового перевезення, крім випадків, передбачених законом.

На сьогоднішній день право на отримання грошової компенсації на придбання житла мають:

- особи з інвалідністю внаслідок війни I та II групи (АТО / ООС / заходи оборони, участь у бойових діях на території інших держав, участь у Революції гідності);

- ВПО, які є учасниками бойових дій, або особами з інвалідністю внаслідок війни III групи (АТО / або ООС до 1 червня 2018 р.);

- члени сім'ї особи, яка загинула (зникла безвісти), померла внаслідок АТО / ООС / заходів оборони, участі в бойових діях на території інших держав [9].

Одержувачі компенсації мають самостійно обрати житло, яке мають намір придбати, й укласти договір із продавцем. Житло може бути розташоване в будь-якому населеному пункті України,

крім тимчасово окупованої території та лінії розмежування. Одержувач має рік для поліпшення своїх житлових умов, після чого гроші будуть повернуті державі. Придбати житло можна в прийнятих в експлуатацію житлових будинках на первинному або на вторинному ринку. Грошову компенсацію можна витратити тільки на придбання житла, за використання коштів з рахунку стежить банк.

У процесі здійсненого аналізу пропонуємо рекомендації щодо покращення соціально-правового захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей: перегляд наявних пільг та гарантій з метою їх актуалізації та відповідності реальним потребам ветеранів; створення ефективної системи безоплатної правової допомоги для ветеранів та їхніх сімей з питань соціального захисту, пенсійного забезпечення, земельних питань; запровадження механізмів контролю за дотриманням прав ветеранів та їхніх сімей з боку органів державної влади та місцевого самоврядування; забезпечення якісного й доступного медичного обслуговування, включно з психологічною реабілітацією, для ветеранів та членів їхніх сімей; проведення інформаційних кампаній з метою підвищення обізнаності ветеранів та їхніх сімей про їхні права та можливості; залучення громадських організацій, що займаються захистом прав ветеранів, до розробки та реалізації програм соціального захисту.

Так, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки передбачає шість завдань за напрямом «Посилення соціальної захищеності ветеранів війни та членів їх сімей у територіальних громадах за місцем їх постійного проживання (пере-

бування)». Реалізація визначених завдань надасть ветеранам війни можливості щодо використання: програм перекваліфікації та професійного розвитку; удосконаленої соціальної сфери, житлового будівництва, зокрема використання програм будівництва та надання житла ветеранам війни; запроваджених кредитно-фінансових механізмів для забезпечення ветеранів війни постійним і доступним житлом з пільговими умовами фінансування будівництва та придбання житла тощо [10].

Висновки й пропозиції. Отже, соціально-правовий захист ветеранів війни та членів їхніх сімей є надзвичайно актуальним питанням в Україні, особливо в умовах тривалої війни. Хоч і Міністерство у справах ветеранів в Україні здійснює політику, але все ж чинне законодавство потребує вдосконалення для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів ветеранів, а важливим завданням та необхідністю є посилення державної підтримки ветеранів у сферах працевлаштування, житлового забезпечення й медичного обслуговування.

На нашу думку, для покращення соціально-правової ситуації для ветеранів війни та їхніх сімей варто: створити міжвідомчі комісії для координації діяльності органів влади; забезпечити ефективний обмін інформацією між відомствами; забезпечити ефективну реабілітацію ветеранів; створити єдиний реєстр ветеранів для контролю за наданням послуг; запровадити електронні сервіси для ветеранів для спрощення доступу до послуг; залучати ветеранів до процесу ухвалення рішень щодо їх соціального захисту.

Список літератури:

1. Деякі питання соціального захисту осіб, які мають особливі та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, ветеранів війни та осіб, що працюють в спеціальних умовах : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 4.03.2025 р.).
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 11.03.2025 р.).
3. Про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок російсько-української війни, ветеранів / ветеранок, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України : проект Закону України від 16.02.2024 № 137-р. URL: <https://surl.gd/gdeeu> (дата звернення: 11.03.2025 р.).
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 року № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 11.03.2025 р.).
5. Про внесення змін до Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації... : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2023 року № 887. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.03.2025 р.).
6. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 4.03.2025 р.).
7. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 4.03.2025 р.).
8. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення: 4.03.2025 р.).
9. Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни: Закон України від 16.03.2004 № 1603. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1603-15#Text> (дата звернення: 4.03.2025 р.).
10. Соціальний і правовий захист ветеранів та ветеранок: загальний огляд законодавства. URL: https://internews.ua/storage/app/media/rang/2024/5/Social_legal_protection_of_veterans.pdf (дата звернення: 10.03.2025 р.).

References:

1. Deiaki pytannia sotsialnoho zakhystu osib, yaki maiut osoblyvi ta osoblyvi trudovi zasluhy pered Batkivshchynoiu, veteraniv viiny ta osib, shcho pratsiuiut v spetsialnykh umovakh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Some issues of social protection of persons with special and special labor merits before the Motherland, war veterans and persons working in special conditions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 1396 vid 27.12.2023. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
2. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the status of war veterans, guarantees of their social protection]. № 3551-XII vid 22.10.1993 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> [in Ukrainian].
3. Pro osnovni zasady derzhavnoi veteranskoi polityky shchodo veteraniv/veteranok rosiisko-ukrainskoi viiny, veteraniv / veteranok, yaki maiut osoblyvi zasluhy pered Batkivshchynoiu, chleniv yikh simei, chleniv simei zahyblykh (pomerlykh) Zakhysnykiv ta Zakhysnyts Ukrainy: proekt Zakonu Ukrainy [Draft Law of Ukraine On the Basic Principles of State Veteran Policy Regarding Veterans of the Russian-Ukrainian War, Veterans with Special Merits to the Motherland, Their Family Members, Family Members of the Deceased Defenders of Ukraine]. № 137-p vid 16.02.2024 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://surl.gd/gdeeju> [in Ukrainian].
4. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On Compulsory State Social Insurance]. 1105-XIV vid 23.09.1999 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Poriadku nadannia ta pozbavlennia statusu uchasyuka boiovykh dii osib, yaki zakhyschaly nezalezhnist, suverenitet ta terytorialnu tsilisnist Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Amendments to the Procedure for Granting and Depriving the Status of a Participant in Hostilities of Persons Who Defended the Independence, Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine]. 887 vid 22.08.2023 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On Pension Provision for Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons] vid 09.04.1992 r. № 2262-XII. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pryzovu hromadian na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Procedure for Conscription of Citizens for Military Service During Mobilization, for a Special Period] vid 16.05.2024 r. № 560. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Pro avtomobilnyi transport: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On Road Transport] vid 5.04.2001 r. № 2344-III (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> [in Ukrainian].
9. Pro polipshennia materialnoho stanovyshcha uchasyukiv boiovykh dii ta osib z invalidnistiu vnaslidok viiny: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On Improving the Material Situation of Participants in Combat Operations and Persons with Disabilities as a Result of the War]. 1603 vid 16.03.2004 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1603-15#Text> [in Ukrainian].
10. Sotsialnyi i pravovy zakhyst veteraniv ta veteranok: zahalnyi ohliad zakonodavstva [Social and legal protection of veterans: general overview of legislation]. Retrieved from: https://internews.ua/storage/app/media/rang/2024/5/Social_legal_protection_of_veterans.pdf [in Ukrainian].

УДК 341.231.14-043.86(100)(091)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-8>

Матрос Ольга Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
oljmatros@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6541-1941

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ОСОБИ

Вступ. У статті досліджуються історичні етапи становлення та розвитку системи міжнародного захисту соціально-політичних прав людини. Розглядаються ключові міжнародні документи, що стали основою для формування сучасних механізмів захисту прав людини.

Особлива увага приділяється аналізу впливу історичних подій, зокрема світових воєн та глобальних суспільно-політичних змін, на еволюцію міжнародних стандартів у сфері прав людини. Досліджуються також особливості функціонування регіональних систем захисту прав людини, як-от Європейська конвенція з прав людини та практика Європейського суду з прав людини.

У статті підкреслюється значення міжнародного співробітництва та діяльності міжнародних організацій, зокрема ООН, у забезпеченні ефективного захисту соціально-політичних прав особи на сучасному етапі розвитку людства.

Метою дослідження є комплексний аналіз історичних аспектів розвитку системи міжнародного захисту соціально-політичних прав людини, зокрема, виявлення ключових етапів становлення та розвитку системи міжнародного захисту прав людини та аналіз впливу історичних подій на формування сучасних міжнародних стандартів, що стосуються соціальних і політичних прав людини. **Методологія.** Дослідження ґрунтується на комплексному аналізі історичних джерел, міжнародних договорів, документів міжнародних організацій та наукової літератури з питань міжнародного права, історії держави і права та прав людини. Завдяки використанню методів аналізу, синтезу та узагальнення нормативно-правових актів і документів міжнародного значення, що дало можливість вивчити еволюцію системи міжнародного захисту соціально-політичних прав людини в хронологічній послідовності, а також дослідити взаємозв'язок між різними елементами системи міжнародного захисту прав людини. **Висновки.** Проаналізовано ефективність механізмів міжнародного захисту соціально-політичних прав людини та визначення шляхів їх удосконалення та формулювання обґрунтованих висновків і рекомендацій щодо підвищення ефективності міжнародного захисту соціально-політичних прав людини в умовах сучасних викликів. Установлено, що отримані результати дослідження сприятимуть підвищенню рівня захисту соціально-політичних прав людини, зміцненню міжнародного співробітництва в цій сфері та утвердженню принципів демократії, справедливості та верховенства права у світі.

Ключові слова: міжнародне право, історичні аспекти, права людини, свобода, міжнародні гарантії, міжнародна співпраця, соціальний захист, концепції права, політичний конфлікт, статут ООН.

Matros Olha

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL PROTECTION OF SOCIAL AND POLITICAL RIGHTS OF THE PERSON

Introduction. The article examines the historical stages of the formation and development of the system of international protection of socio-political human rights. The key international documents that have become the basis for the formation of modern mechanisms for the protection of human rights are considered.

Particular attention is paid to the analysis of the impact of historical events, in particular world wars and global socio-political changes, on the evolution of international standards in the field of human rights. The peculiarities of the functioning of regional systems for the protection of human rights, such as the European Convention on Human Rights and the practice of the European Court of Human Rights, are also studied.

The article emphasizes the importance of international cooperation and the activities of international organizations, in particular the UN, in ensuring the effective protection of the socio-political rights of the individual at the present stage of human development.

The **purpose** of the study is a comprehensive analysis of the historical aspects of the development of the system of international protection of socio-political human rights, in particular, identifying the key stages of the formation and development of the system of international protection of human rights and analyzing the impact of historical events on the formation of modern international standards relating to social and political human rights. The study is based on a comprehensive analysis of historical sources, international treaties, documents of international organizations and scientific literature on international law, history of state and law and human rights. Thanks to the use of methods of analysis, synthesis and generalization of regulatory legal acts and documents of international significance, which made it possible to study the evolution of the system of international protection of socio-political human rights in chronological sequence, as well as to study the relationship between various elements of the system of international protection of human rights. The effectiveness of existing mechanisms for the international protection of socio-political human rights was analyzed and ways of their improvement were identified and substantiated conclusions and recommendations were formulated to increase the effectiveness of the international protection of socio-political human rights in the face of modern challenges. It was established that

the results of the study will contribute to increasing the level of protection of socio-political human rights, strengthening international cooperation in this area and establishing the principles of democracy, justice and the rule of law in the world.

Key words: *international law, historical aspects, human rights, freedom, international guarantees, international cooperation, social protection, concepts of law, political conflict, UN Charter.*

Вступ. Історичні аспекти розвитку системи міжнародного захисту соціально-політичних прав особи є надзвичайно важливими для розуміння сучасних механізмів забезпечення прав людини. Адже права людини є невід'ємним атрибутом людської гідності та необхідною умовою для вільного розвитку особистості. У контексті глобалізації, політичних конфліктів, воєнних дій та порушень прав людини дослідження еволюції міжнародних стандартів захисту прав особи дає змогу оцінити ефективність механізмів і виявити можливі шляхи їх удосконалення.

Протягом цього часу сформувалася складна система міжнародних договорів, інституцій та механізмів, спрямованих на забезпечення поваги до прав людини в усьому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження історії розвитку системи міжнародного захисту соціальних, політичних прав особи привертає увагу багатьох науковців, правознавців та експертів міжнародних організацій і світової спільноти. У контексті України питання захисту прав та свобод людини на основі міжнародного законодавства стало актуальним на тлі сучасних викликів, як-от воєнні конфлікти, міграційні кризи, пандемії, кіберзагрози тощо.

Сучасний дослідник права І.Шуміло досліджує міжнародну систему захисту прав людини, зокрема акцентує увагу на виникненні концепції прав людини та історія їх розвитку, а також дослідник О.Войтенко, який є автором-упорядником мультимедійного навчально-методичного посібника «Де починаються права людини: уроки історії і сучасні підходи», що містить науково апробовані матеріали щодо історичних передумов та сучасного стану дотримання прав людини.

Науковець О.Онишко в навчальному посібнику «Міжнародний захист прав людини» окреслює питання становлення та розвитку міжнародного захисту прав людини.

Колектив авторів М.Кельман, А.Токарська, Л.Ярмол, С.Цебенко та А.Дутко є співавторами колективної монографії «Сучасні механізми захисту прав людини», у якій розкрито загальнотеоретичні, міжнародні та окремі галузеві аспекти механізмів захисту прав людини.

Ці науковці зробили значний внесок у дослідження історичних аспектів становлення та розвитку системи міжнародного захисту соціально-політичних прав особи. Незважаючи на наявні дослідження із цієї проблематики, варто зауважити, що сучасні виклики, зокрема воєнні конфлікти, міграційні процеси потребують постійного перегляду. Тому ця проблематика потребує постійного дослідження та аналізу.

Мета статті – дослідити історичні аспекти становлення та розвитку системи міжнародного захисту соціально-політичних прав особи, визначити клю-

кові етапи її формування, проаналізувати міжнародні документи й механізми, що сприяли утвердженню цих прав, а також оцінити їх вплив на сучасний правозахисний процес.

Виклад основного матеріалу. Права людини є фундаментальними та невід'ємними для кожної особистості, незалежно від її раси, статі, мови, релігії, політичних переконань чи іншого статусу. Історія боротьби за визнання та захист цих прав налічує тисячоліття, проте сучасна система міжнародного захисту прав людини почала формуватися лише у XX столітті.

Система міжнародного захисту соціально-політичних прав особи формувалася впродовж століть у відповідь на потребу забезпечення прав людини на глобальному рівні. Вона зазнала еволюції від ідей природного права в античні часи до сучасних міжнародних конвенцій і договорів. Адже сучасний світ дедалі більше занурюється в цифрову реальність, що створює нові виклики для захисту прав людини. Онлайн-простір став важливою платформою для самовираження, доступу до інформації та комунікації, однак водночас виникають загрози свободі слова, праву на приватність і рівності користувачів.

Життя людини, її честь, гідність ігнорувалися й порушувалися протягом усієї історії. Ця картина принципово не змінилася й сьогодні. Проте ідея застосування норм, єдиних для всіх людей, без будь-якої дискримінації народилася багато століть тому. Принцип рівності давно прийнятий як еталон для здійснення політичних прав. І все ж таки до сьогодення знаходиться виправдання тому, що називається дискримінацією, зокрема жінок (сексизм), людей з іншим кольором шкіри (расизм). Принцип рівності всіх членів людської спільноти, як і багато інших основних принципів, які становлять права людини, притаманний кожній культурі й цивілізації, релігії і філософській традиції.

Права людини, які закріплені в чинних міжнародно-правових договорах, є результатом довготривалого історичного розвитку суспільно-політичної думки, поступового формування стандартів, що стали нормою життя сучасного демократичного суспільства. Пошук універсальної моделі взаємовідносин індивіда та влади тривав тисячоліттями, ідеї демократії, прав людини й принципу громадянства виникли в V–VI століттях до н. е. в стародавніх грецьких полісах. Загалом, перші концепції прав людини з'явилися ще в античні часи. У працях філософів Давньої Греції та Риму (Сократ, Платон, Цицерон) простежуються ідеї природних прав і рівності перед законом. Мислителі того часу (Платон, Протагор, Сократ, Арістотель, Перикл) уперше відзначили тісну взаємодію прав людини та панування закону в суспільстві й визначили напрями та форми розвитку державності на шляху до свободи й гуманізму [9; 10].

Значний внесок у розвиток прав людини зробило християнство, яке заклало принципи людської гідності та рівноправності. Середньовічна Європа бачила появу перших правових документів, що закладали основи прав і свобод:

- *Велика хартія вольностей* (1215) в Англії обмежила владу монарха й закріпила певні права для вільних громадян.

- *Акт про права* (1689) визначив права підданих у Британії та став узором для подальших правових документів.

- *Декларація незалежності США* (1776) та *Декларація прав людини і громадянина* (1789) у Франції проголосили принципи свободи, рівності та братерства.

У XIX столітті почалася активна боротьба за соціально-політичні права, що знайшло відображення в скасуванні рабства (Конвенція про скасування рабства, 1926), а також у появі перших міжнародних трудових норм (створення Міжнародної організації праці в 1919 році).

Після Другої світової війни світ побачив створення основних міжнародних механізмів захисту прав людини:

- *Статут ООН* (1945) містив положення про захист прав людини [8].

- *Загальна декларація прав людини* (1948) стала першим універсальним документом, що визначав основні права особи [2].

- *Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод* (1950) [3] запровадила систему регіонального контролю за дотриманням прав, зокрема, право на життя, заборона катувань, заборона рабства та примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу до приватного й сімейного життя, свобода думки, совісті та віросповідання. Конвенція містить перелік основних прав і свобод, які держави-учасники зобов'язані поважати та гарантувати кожній людині, що перебуває під їхньою юрисдикцією.

Перші спроби міжнародного регулювання питань прав людини хоч і сягають давнини, однак початок формування сучасної системи міжнародного захисту прав людини пов'язаний із затвердженням Загальної декларації прав людини в 1948 році. Вона підкреслила, що кожна людина має право на життя, свободу, особисту недоторканність, рівність перед законом, презумпцію невинуватості, свободу пересування, свободу думки, совісті та релігії, право на працю, освіту, відпочинок та інші соціально-економічні права [3].

Згідно з Конституцією України [4], соціальними правами людини є: право на соціальний захист, право на житло, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, що пояснює чітку побудову національного законодавства на європейських стандартах та принципах.

Як зазначає дослідник В. Васецький, «Міжнародно-правові гарантії зумовлені міжнародними

договорами, обов'язковими для України. Так, відповідно до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини держава повинна не лише мати законодавство, яке найповніше забезпечує дотримання конвенційних прав та свобод, а й вживати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло. Водночас принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина, конституційні норми, в яких визначено повноваження відповідних органів державної влади щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також їх відповідальність, формують конституційні гарантії» [1].

Загальна декларація прав людини стала відправною точкою для розвитку системи міжнародного захисту прав людини. На її основі розроблено та ухвалено низку міжнародних договорів, які деталізують та конкретизують положення Декларації.

Так, на сучасному етапі система міжнародного захисту соціально-політичних прав особи містить численні конвенції та угоди, серед яких *Міжнародні пакти про громадянські й політичні права та економічні, соціальні й культурні права* (1966) [6; 7]. Обидва пакти є важливими інструментами захисту прав людини у світі. Вони встановлюють стандарти, яких повинні дотримуватися держави-учасники, та сприяють створенню більш справедливого й гуманного суспільства, а також діяльність таких організацій, як ООН, Рада Європи, Європейський суд з прав людини та інші.

Крім універсальних договорів, важливу роль у захисті прав людини відіграють регіональні системи:

- Європейська конвенція з прав людини (1950 року);

- Американська конвенція з прав людини (1969 року);

- Африканська хартія прав людини і народів (1981 року).

Ці конвенції передбачають створення спеціальних судових органів (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини), які розглядають скарги на порушення прав людини та ухвалюють рішення, обов'язкові для виконання державами-учасниками.

Водночас система стикається з новими викликами: порушення прав у зонах конфліктів, проблеми біженців, авторитарні режими та кібербезпека. Важливу роль відіграє взаємодія держав та міжнародних організацій у забезпеченні дотримання соціально-політичних прав людини. Важливим напрямом розвитку системи міжнародного захисту прав людини є також удосконалення механізмів контролю за виконанням міжнародних договорів, підвищення ефективності діяльності міжнародних судових органів та інших правозахисних інституцій. Тому що свобода слова є одним із ключових прав людини, закріпленим у міжнародних правових актах, як-от Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські й політичні права. В онлайн-просторі це право реалізується через соціальні мережі, блоги, форуми та інші платформи.

Однак є численні виклики: цензура, блокування контенту, поширення дезінформації. Для захисту свободи слова використовують такі механізми:

- юридичне регулювання на міжнародному та національному рівнях (наприклад, Європейська конвенція з прав людини);
- алгоритмічні механізми модерації контенту, які повинні забезпечувати баланс між свободою вираження та боротьбою зі шкідливими матеріалами;
- незалежні організації та спільноти (наприклад, Electronic Frontier Foundation), які обстоюють цифрові права.

Право на приватність стало особливо актуальним у зв'язку з масовим збором даних користувачів, стеженням та кіберзагрозами. До основних механізмів захисту приватності належать:

- **законодавчі акти**, як-от Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR) та Закон США про конфіденційність онлайн-споживачів;
- **технологічні рішення**, включно із шифруванням даних, VPN, анонімними браузерами (Tor);
- **політики конфіденційності**, які зобов'язують компанії відкрито розкривати, як вони використовують персональні дані.

Цифрова дискримінація може проявлятися у вигляді обмеженого доступу до технологій, алго-

ритмічних упереджень і нерівного ставлення до користувачів.

Висновки. Отже, історичний розвиток міжнародного захисту соціально-політичних прав особи пройшов довгий шлях від філософських ідей до створення ефективних міжнародних механізмів. Система продовжує розвиватися, пристосовуючись до нових глобальних викликів, що робить її ключовим елементом міжнародного правопорядку.

Перспективи подальших досліджень. Тема дослідження не є вичерпною, тому подальші дослідження можуть зосередитися на порівнянні підходів до захисту соціально-політичних прав особи в різних регіонах світу. Наприклад, можна дослідити особливості європейської, американської, африканської та азійської систем захисту прав людини. Перспективним напрямом є аналіз змін у міжнародній системі захисту соціально-політичних прав особи під впливом сучасних викликів, як-от воєнні конфлікти, міграційні кризи, пандемії, кіберзагрози тощо. З огляду на швидкий розвиток цифрових технологій, необхідним є подальше дослідження механізмів захисту прав людини в онлайн-просторі, зокрема свободи слова, права на приватність та захисту від цифрової дискримінації.

Список літератури:

1. Васецький В.Ю. Суттєві соціально-політичні події як витoki змін у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 35–39. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/704> (дата звернення: 19.02.2025).
2. Загальна декларація прав людини / за ред. О. Кушніренко, Т. Слінько. Права і свободи людини та громадянина. Харків : Факт, 2011. С. 440.
3. Європейська конвенція з прав людини від 4.11.1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.02.2025).
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
5. Конвенція про захист прав і свобод людини (ETS No.5) із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. Київ : Парламентське вид-во, 2000. 656 с.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 року № 995_043. Ратифікований Україною від 19.10.1973 р., № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 19.02.2025).
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1966 року № 995_042. Ратифікований Україною від 19.10.1973 р., № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 19.02.2025).
8. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ : Департамент громадської інформації ООН, 2008. URL: <https://surl.li/hposqe> (дата звернення: 19.02.2025).
9. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
10. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. О.Б. Онишко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.

References:

1. Vasetskyi, V.Yu. (2021). Suttievi sotsialno-politychni podii yak vytoky zmin u sferi zabezpechennia prav i svobod liudyny [Significant socio-political events as sources of changes in the sphere of ensuring human rights and freedoms]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 35–39 [in Ukrainian].
2. Kushnirenko, O. & Slinko, T. (2011). *Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]*. Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].
3. Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny [European Convention on Human Rights] vid 4.11.1950 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Konventsiiia pro zakhyst prav i svobod liudyny iz popravkamy, vnesenymy vidpovidno do polozhen Protokolu № 11

[Convention for the Protection of Human Rights and Freedoms, as amended by Protocol No. 11]. *Zbirka dohovoriv Rady Yevropy – Collection of Council of Europe treaties*. Kyiv : Parlamentske vyd-vo, 2020, 656 [in Ukrainian].

6. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 1966 r. № 995_043. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].

7. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights] vid 1966 r. № 995_042. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].

8. Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. (2008). Kyiv: Departament hromadskoi informatsii OON. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://surl.li/hposqe> [in Ukrainian].

9. Shumilo, I. A. (2018). *Mizhnarodna systema zakhystu prav liudyny [The international system of human rights protection]*. Kyiv : FOP Holembovska O.O. [in Ukrainian].

10. Onyshko, O. B. (2022). *Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny [International protection of human rights]*. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

УДК 316.443

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-9>**Михайлик Артур Олександрович**

кандидат історичних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Step.Rudanskiy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАЛІНЩИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Вивчення історії Радянської України між Першою і Другою світовими війнами зараз є актуальним, оскільки саме в період сталінщини були закладені основи тої держави, яка через століття переродилася в країну, що бачить єдиним сценарієм свого майбутнього війну проти сусідньої незалежної європейської держави. Цей період асоціюється, насамперед, з нечуваним політичним терором і репресіями, направленими проти української інтелігенції, селян і робітників. Насилля застосовувалося не лише проти тих, хто перебував в опозиції до більшовизму, але й тих, хто визнавався теоретиками партії ворогом за своїм походженням, родом занять, хто був носієм певного культурного коду, світогляду, цінностей та переконань, які йшли в розріз з офіційною позицією, зазвичай, визнаною єдино правильною. Ця частина суспільства Радянської України була приречена на розстріли й тюремні строки, а її місце мала зайняти «нова людина», позбавлена сімейних традицій, національних ознак, поваги до приватної власності, підприємницьких якостей, права на власну думку – всього, на чому ґрунтувався цивілізаційний поступ в Європі протягом «довгого» XIX ст. Одним з методів формування комуністичної « нової людини » була соціальна нерівність, існування якої в СРСР офіційно замовчувалося і заперечувалося, натомість активно просувався міфологема про те, що в Країні Рад все населення рівне між собою у майнових, політико-соціальних і культурних правах.

Вступ. Комуністична ідеологія передбачала розбудову нового безкласового суспільства, яке базувалося на засадах загальної рівності та позбавленого майнових та соціальних суперечок. Під впливом державного примусу й всеохоплюючої, широкомасштабної пропаганди кремлівська партійна верхівка прагнула переконати населення України, що таке суспільство – це не тільки справа майбутнього, але воно вже сформовано в Країні Рад.

Мета дослідження: на прикладі соціально-правової сфери Радянської України міжвоєнного часу проаналізувати основні засади внутрішньої політики сталінського режиму та сформувати цілісну картину розбудови тоталітарного суспільства комуністичного типу на території республіки.

Результати. У статті, на прикладі соціальної політики сталінщини та її правового підґрунтя, визначено основні категорії населення Радянської України та особливості ставлення держави до кожної з них. Доведено, що соціальна нерівність та політичний примус була невід'ємною частиною суспільного життя, а позбавлення соціальних і майнових прав перетворилося на звичну практику, яка цілком відповідала репресивній політиці сталінізму щодо українських територій.

Ключові слова: *суспільні відносини, сталінщина, міфологема, радянська Україна, комуністична ідеологія, соціальна нерівність.*

Mykhailik Artur Oleksandrovych

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Professional and Special Education Educational
and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

SOCIAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STALINISM IN SOVIET UKRAINE: HISTORICAL ASPECT

The study of the history of Soviet Ukraine between the First and Second World Wars is currently relevant, as it was during the Stalinist era that the foundations of a state were laid – one that, a century later, transformed into a country envisioning war against a neighboring independent European nation as the only scenario for its future. This period is primarily associated with unprecedented political terror and repression directed against the Ukrainian intelligentsia, peasants, and workers. Violence was employed not only against those in opposition to Bolshevism, but also against individuals whom the party ideologists considered enemies due to their origin, occupation, or their adherence to certain cultural codes, worldviews, values, and beliefs that contradicted the official stance, which was typically declared the only correct one. This segment of Soviet Ukrainian society was condemned to executions and prison terms, and was to be replaced by the “new man” – deprived of family traditions, national identity, respect for private property, entrepreneurial qualities, and the right to an independent opinion – all of which had formed the basis of civilizational progress in Europe throughout the “long” 19th century. One of the methods for shaping this communist “new man” was social inequality, the existence of which was officially denied and silenced in the USSR, while a mythologeme was actively promoted that in the Land of the Soviets all people were equal in terms of property, political, social, and cultural rights.

Introduction. Communist ideology envisaged the construction of a new classless society based on universal equality and free from property and social conflicts. Under the influence of state coercion and pervasive, large-scale propaganda, the Kremlin's party elite sought to convince the population of Ukraine that such a society was not only a matter of the future, but had already been established in the Land of the Soviets.

Research Objective: To analyze the main principles of Stalin's domestic policy and form a comprehensive picture of the construction of a totalitarian communist society within the republic, using the socio-legal sphere of interwar Soviet Ukraine as a case study.

Results. The article identifies the main categories of the Soviet Ukrainian population and the state's attitude toward each of them, based on the example of Stalinist social policy and its legal foundation. It is proven that social inequality and political coercion were integral parts of public life, and the deprivation of social and property rights became a common practice that fully aligned with Stalinism's repressive policy toward Ukrainian territories.

Key words: *social relations, Stalinism, mythology, Soviet Ukraine, communist ideology, social inequality.*

Вступ. Соціальна страфікація з'явилася ще до появи перших цивілізацій та існує досі у всіх державах. В Радянській Україні міжвоєнного часу розшарування суспільства набуло особливо чітких форм, добре помітних порівняно з країнами Західного світу, де, навпаки, тоді мали місце тенденції нівелювання майнових і соціальних кордонів в межах соціуму. Окрім того, комуністичні московські ідеологи активно формували міфологему про соціальну рівність у радянському «безкласовому» суспільстві і не менш активно просували її як у межах Радянського Союзу, так і за кордоном. Разом з такими міфологемами, як «миролюбність Країни Рад», «доступність освіти», «народовладдя» та іншими вона подавалася, як одна з переваг соціалістичного/комуністичного ладу.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз соціальних відносин в Радянській Україні, дослідження штучно створеного майнового і соціального розшарування як засобу тиску на особистість та формування лояльності до комуністичної влади в 1920–1930-х роках.

Історіографія. Джерельною базою дослідження стали матеріали фонду 1 («Центральний комітет комуністичної партії України»), описів 6 і 20 Центрального державного архіву громадських об'єднань і українців. Використано також матеріали фонду 22 («Центральная контрольная комиссия коммунистической партии (большевиков) Украины»), опис 1, справа 13 названого архіву.

Стаття ґрунтується також на матеріалах Державного архіву Вінницької області. Так, опрацьовано документи фонду П-29 («Винницкий окружной комитет КП(б)Украины Подольской губернии»), опису 1 цього архіву.

Одними з перших почали досліджувати соціальні відносини в СРСР Р. Бауер, А. Інкелес та К. Клухон [1]. У колективній монографії цих авторів, опублікованій 1961 р., багато уваги приділено питанню розшарування радянського суспільства.

Як правило, закордонні автори вивчали названі питання на рівні всього Радянського Союзу, не виокремлюючи українські землі й не визначаючи їх особливості. Серед них Е. Кімергінг [2] і Ш. Фіцпатрік [3].

Побіжні відомості щодо Радянської України вміщено в працях Г. Алексопулоса [4] і В. Бровкіна [5], які визначають позбавлення соціальних і політичних прав одним з вагомих засобів сталінського терору. З ними погоджується в своїй праці Д. Шерер [6].

Серед сучасних українських істориків, які вивчали стратифікацію суспільства в Радянській Україні, відзначимо Є. Горюнову [7], Н. Лаас [8], А. Новікову [9], С. Мешкову [10], Г. Стародубця та В. Стародубець [11].

2021 р. вийшла друком книга, підготовлена співробітниками Інституту історії України НАН Укра-

їни, де автори пишуть про вплив особливого психологічного стану комуністичного соціуму, визначною якістю якого було переслідування вигаданих «ворогів народу», на індивідуальну свідомість окремої людини. Сформована в міжвоєнний період соціальна нерівність цілком відповідала загальному контексту суспільного життя Радянської України [12, с. 423].

Водночас, праця, присвячена комплексному і системному аналізу названої проблеми, відсутня і досі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В колишньому СРСР соціальна стратифікація носила штучний характер, була частиною комуністичної ідеології і засобом тиску на опозицію. Від початку більшовицької окупації України до пріоритетних груп населення влада відносила політичну і партійну номенклатуру, співробітників ЧК/ДПУ/НКВС, міліціонерів, червоноармійців й т. зв. «жертв контрреволюції». Решта – обмежувалися в своїх правах і займали нижче становище в соціальній ієрархії. Основним критерієм, який визначав місце людини в соціумі стало, як в період доіндустріального суспільства, походження та рід її занять до Жовтневої революції 1917 р. Радянське суспільство протягом міжвоєнного часу чітко поділялося на тих осіб, яких до революції «експлуатували» і тих, хто належав до «експлуататорів». Внаслідок потужного суттєвого впливу більшовизму вже скоро багато жителів України також почали з підозрою ставитись до колишній «експлуататорів». Це сприяло розколу українського суспільства, оскільки ставило класові ознаки вище національних.

Практично відразу після захоплення України московська комуністична влада оголосила «ворожим» цілий ряд соціальних верств: духовенство, дореволюційне дворянство, бувших капіталістів, непманів, значну частину селянства. Більшість з них позбавили виборчих прав, перетворивши на т. зв. «позбавлених», що призводило до підвищення оподаткування, проблем з працевлаштуванням та пенсійним забезпеченням. Характерно, що постанова РНК УСРР від 10 вересня 1924 р. «Про осіб, позбавлених виборчих прав» розповсюджувалася не тільки на «позбавлених», але на їх родини! [13, с. 20].

1921 р. більшовиками було запроваджено загальногромадянський податок, згідно якого всі платники податку поділялися на тих, хто заробляв на життя власною працею, тих, хто отримував високі оклади, володів дрібною власністю, але не мав найманих працівників і тих громадян, які займалися торгівлею і промислами, наймаючи додаткових робітників. Відповідно такого поділу в Україні проживало 643 тис. платників з оподаткуванням у 192 млрд. руб., що належали до першої групи, 3770 платників з 3,377 млрд. руб. податків з другої і 1280 платників з третьої групи заплатили державі 3,840 млрд. руб. [14, арк. 88]. Це

податок був першим, який сплачувався грошима та існував поряд з продуктовим. Показово, що невиконання фіскальних зборів влада пояснювала пояснювалося виключно прогалинами в масово-політичній роботі, а не економічними чинниками [15, арк. 33].

Яскравим прикладом соціальної нерівності в Радянській Україні була інструкція ВУЦВК УСРР та РНК від 18 грудня 1926 р. «Про вибори до Рад», яка визначала дванадцять категорій осіб, позбавлених виборчих прав. Показово, що серед них лише одна (XI – божевільні та підопічні) не пов'язана з класовими ознаками! Процедура виборів передбачала облаштування виборчих дільниць на заводах і фабриках, у військових частинах, державних установах і закладах освіти, там, де процес виборів відбувався під контролем керівництва таких установ, чи командування частин. За влучним виразом С. Кульчицького, ті, кого не влаштовував формалізм виборів, залишалися вдома [16].

Бувші «нетрудові елементи» в Радянській Україні, незалежно від їх роду занять на момент виборів, також позбавлялися виборчих прав. Окрім того, держава забороняла їм вступати до кооперативних об'єднань чи колективів [17, арк. 94].

Розповсюдженою формою економічної дискримінації в Радянській Україні стало позбавлення житла. Вилучення чужого житла та примусові «переселення» розпочалися відразу після більшовицької окупації України. Його законодавчим підґрунтям стало скасування в 1918 р. приватної власності на землю, що започаткувало масові примусові «переселення» жителів у чужі квартири, натомість вилучене житло розподілялося між привілейованими станами. До цього слід додати постійне зменшення протягом 1920-х років т. зв. голодної (мінімальної норми) житлової площі на одно жителя України. Так, 1924 р. вона становила 6,8 м², а 1927 р. – лише 5,7 м². У великих адміністративних і промислових центрах ситуація з житлом була ще гіршою [18, с. 47].

4 січня 1928 р. урядом СРСР було оприлюднено постанову про примусове виселення усіх, хто отримувал прибуток більше 3 тис. крб. на рік і проживав у націоналізованому житловому фонді. Як наслідок, у столичному Харкові власне житло втратили понад 4 тис. осіб, у Києві – більше 5 тис. і кілька тисяч – в Одесі [19, с. 35]. Насамперед, під дію постанови потрапляла вже «нова буржуазія» – непмани. За період з 1928 до 1930 року їх житловий фонд зменшився на 41 % [20, с. 64]. В окремих випадках разом із непманами з квартири виселяли усіх жителів, а також випадки, коли президія окрвиконкому своїм рішенням скасовувала рішення суду! [19, с. 35].

Такою ж людиноненавистницькою видається також обмеження права громадян вільно продавати свої будинки, започатковане на початку 1930-х років. Згідно постанови № 185 НКЮ і Головупркомгоспу при РНК УСРР «Про врегулювання привласнення денаціоналізованих будинків і права забудови приватних осіб», у випадку підозри в спекуляції, місцева влада отримала право самостійно визначати ціну на таку нерухомість! [21, с. 460]. Це ставило домовлас-

ників в залежність від представників влади і відкривало перед останніми широкі можливості до особистого збагачення.

Особливе значення у формуванні соціальної нерівності в Радянській Україні займала освіта, доступ до якої суворо регламентувався. Так, майже всі школи другого ступеню (де навчання тривало 5–7 років) розміщувалися в містах і були не доступні сільським жителям. У сільській місцевості багато дітей були змушені видати школу ледве навчившись читати й писати [22, арк. 72]. Для дітей окремих категорій населення, зокрема, торгівців доступ до шкільної освіти був обмеженим «... якщо зовсім не закритий», як писалося в одному з документів про шкільну освіту Харкова [23, арк. 51].

За навчання в школі потрібно було платити, за винятком деяких категорій учнів, які навчалися безкоштовно. Дуже часто міська рада того чи іншого міста сама визначала такі категорії, а також розмір платні. У разі не сплати за навчання у визначені строки, такого учня звільняли зі школи [24, арк. 145].

Ще більш помітним було розшарування суспільства на прикладі вищої освіти. Радянська влада прагнула будь-що розділити студентство, протиставити вихідців з селянства і робітництва вихідцям з інших верств. Так, в середині 1920-х років біля 25 % усіх студентів УСРР мали змогу навчатися безкоштовно, біля 45 % звільнялися від оплати частково і біля 30 % – платили за навчання [23, арк. 84].

Платня за навчання у вищих становила, в залежності від престижності навчального закладу, від 50 до 250 руб. на рік (новими грошима). Правда, від 20 до 30 відсотків студентів могли розраховувати на звільнення від оплати за навчання. Тут також все залежало від категорії та групи (в основу бралось соціальне походження, статки та інші чинники), на які були поділені всі здобувачі вищої освіти [25, арк. 67].

За радянської влади значна частина абітурієнтів мала відчутні переваги перед іншими, оскільки мала направлення від державних органів, профспілкових організацій, партійних осередків тощо. Так, серед 1914 студентів, прийнятих на навчання в Одесі у 1923 – 1924 навчальному році, лише 67 (3,5 %) вступили індивідуально, а решта – за направленням від партійних і державних органів [23, арк. 9].

Важливим методом насадження соціальної нерівності були т. зв. «чистки» (або «розвантаження»), які проводилися всюди: в органах влади, навчальних закладах, партії, всіх безвинятку організаціях і структурах. Перша така кампанія, проведена 1921 р., призвела до виключення з вищих навчальних закладів республіки більше 11 тисяч студентів. Наступного року до них додалося ще 1500 чоловік [26, с. 47].

Сама назва цієї каральної акції свідчить про спробу комуністичної держави принизити людську гідність власних громадян та продемонструвати своє домінування, оскільки вони штучно поділяли суспільство, породжували невпевненість у завтрашньому дні, змушували повсякчас підкреслювати свою лояльність та відданість партії і комуністичним ідеалам. Показово, що такі «розвантаження»

здійснювалися за планом: якщо «ворожих елементів» не знаходили – їх призначали, аби виконати регламентовані норми, отримані від керівництва! Так, у 1924 – 1925 н. р. з вишів Одеської губернії, згідно плану, передбачалося відрхувати 45 % студентів з Одеського медичного інституту, з Одеського політехнічного інституту – 30 %, Інституту народної освіти – 18 %, а Одеського сільськогосподарського інституту – 10 % [27, арк. 66, 67].

Подібні «чистки» відбувалися у всіх містах України. 1924 р. комісар Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту І. Кіндрат писав, що «непролетарський елемент» був успішно відокремлений від решти свідомого студентства і залишає стіни освітнього закладу. У деяких групах права на навчання позбавлялося більше третини студентів [28, с. 178].

Такі «чистки» особливо помітно позначалися на працівниках державних і радянських органів УСРР, оскільки вони після такого «розвантаження», фактично, отримували «вовчий білет»: їх нікуди не брали на роботу, вони позбавлялися права на пенсію, на вихідні виплати, не могли бути членами кооперативних об'єднань. Деколи, аби потрапити під чистку було достатньо мати дружину, або чоловіка з «ворожих» до влади прошарків суспільства: духовенства, торгівців, непманів і тд. [29, арк. 3]. Поряд з цим, у першій половині 1920-х років існували приховані форми соціальної дискримінації, непомітні на перший погляд. Серед них – обов'язкова підписка на більшовицьку періодику [29, арк. 53].

Важливим засобом дискримінації та маргіналізації населення Радянської України стала кампанія, яка передбачала переселення «прихованих куркульських, кримінальних або інших анти-суспільних елементів» з великих міст і промислових центрів республіки, яка розпочалася після постанови РНК СРСР від 27 грудня 1932 р. «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкової прописки паспортів». Після її оприлюднення паспортизація в радянському суспільстві почала виконувала функції не лише тотального контролю за населенням, але й перетворилася на додатковий засіб цілеспрямованої дискримінації, оскільки тепер держава визначала де саме жити людині. В другій половині 1930-х років майже половина населення СРСР була охоплена паспортизацією, яка, за висловом Т. Вронської, перетворилася на дієве знаряддя примусу [30, с. 113].

Починаючи з 1930-х років соціальна нерівність в УРСР ще більше загострилась, а держава почала втручатися в усі сфери життя особистості, прагнучи визначати не лише матеріально-побутовий рівень її життя, але й претендувати на свідомість і духовну сферу. Перед співробітниками НКВД республіки було поставлено завдання «вилучення ворожих елементів» за формальними ознаками, розділеними на дві категорії: більш ворожих і менш ворожих до влади. До першої категорії застосовувався розстріл, а до другої – ув'язненню до таборів. Партійна верхівка затвердила «ліміти» репресо-

ваних у кожному українському регіоні, було чітко регламентовано прискорений і спрощений порядок ведення слідства, визначено покарання за «злочини» [31, с. 46].

Сумнозвісний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00486 від 15 серпня 1937 р. передбачав у випадку арешту «ворога народу» разом з ним притягати до відповідальності, згідно пункту 36, ще й дружину підозрюваного. Все майно заарештованої родини конфіскувалося, а квартира опечатувалася. Втім, якщо дружина написала донос каральним органам на чоловіка, то згідно ст. 56 вона могла уникнути покарання [32, с. 181]. Правда, 17 жовтня 1938 р., згідно Наказу НКВС СРСР № 00689 про порядок арешту дружин зрадників Батьківщини, пункт 36 оперативного наказу № 00486 відмінявся. Однак, згідно з п. 3 документу, це питання вирішувався в кожному окремому випадку керівником відповідного органу НКВС [32, с. 193].

Велика кількість зізнань заарештованих «ворогів народу» пояснювалася також тим, що саме 1937 р. було офіційно дозволено застосовувати фізичний вплив на підозрюваних. Сам Сталін того року написав, що методи фізичного впливу повинні застосовуватися до деяких категорій громадян як припустимий і правильний метод [33, с. 2]. Поряд з цим, слідчі органи, фактично отримали право самостійно дописувати необхідні для звинувачення докази і на їх основі формувати звинувачення! [34, с. 161]. Сталінізм в Радянській Україні досягнув свого апогею. Державне свавілля стало провідним засобом внутрішньої політики Країни Рад.

Показово, що в 1930-х роках деякі соціальні елементи могли бути помилувані владою та частково реінтегровані в суспільство, а деякі ніколи не могли це зробити. Серед останніх не тільки представники соціальних спільнот (колишні куркулі, злочинці-рецидивісти), але й національних: німці, поляки, фіни. Їх каральні органи прагнули повністю ізолювати від решти населення. Так, колишні куркулі після відбуття покарання мали проживати лише у місцях свого заслання [35, с. 859].

Висновки. Отже, аналіз соціальних відносин у Радянської України міжвоєнного часу засвідчив значну соціальну диференціацію її жителів, яка була штучно сформована комуністичною владою. Вона базувалася на таких юридичних нормах, які були покликані забезпечити лояльність до московської комуністичної влади й подолати опір радянзації України шляхом розшарування суспільства та поділу на окремі групи з різними майновими і соціальними можливостями. Ті, хто визнавалися ворожими до влади, були позбавлені соціальних прав та можливості вільно працювати й утримувати власні родини. Головним фактором, який визначав життєву долі, а, подекуди, й можливість самого життя людини, було оголошено її походження, що було властиво доіндустріальним суспільствам. Таке розшарування, окрім «виховної» функції, ще й позбавляло українців консолідації, у тому числі в справі національного державотворення, яке для московської влади завжди було

головною небезпекою в Україні, а особливо – після Визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Особливо цинічним виглядає соціальна дискримінація в радянському суспільстві не тільки до осіб, визнаних «ворогами народу», але й до членів їх родин. Це не тільки позбавляло цілі сім'ї засобів існування, але й формувало в молодого покоління комплекс меншовартості, змушувала молодь вчиняти протиправні дії та ставати на злочинний шлях. Через це в закритій від світу комуністичній державі вже протягом міжвоєнного часу було сформовано унікальну соціалістичну реальність, де відсутність ув'язнених у родині було скоріше винятком, ніж нормою.

Зауважимо, вміщені вище приклади не розкривають всього розмаїття соціальної стратифікації в Радянській Україні періоду сталінщини, оскільки окремого слова заслуговує соціальний поділ сільського населення («кулаки», «підкулачники», «середняки» і тд.) та відповідна державна політика щодо кожної категорії.

Таке ставлення більшовицької держави до окупованих територій, в тому числі й України, мала на меті створити «нову людину» комуністичного ґатунку, абсолютну лояльну до влади, з штучно насадженими цінностями і світоглядом, настільки далекими від гуманізму, настільки сталінізм далекий від християнства.

Список літератури:

1. Bauer R., Inkeles A., Kluckhohn C. *How the Soviet system works: Cultural, psychological and social themes*. New York : Vintage books, 1961. 315 p.
2. Kimerling E. Civil Rights and Social Policy in Soviet Russia, 1918–1936. *The Russian Review*, 1982. № 41(1). P. 24–46.
3. Fitzpatrick S. Construction of Social Identity on Soviet Russia. *Journal of Modern History*, 1993. № 65(4). P. 745–770.
4. Alexopoulos G. *Rights and Passage; Marking Outcasts and Making Citizens in Soviet Russia, 1926–1936*; Ph. D. diss., Chicago, 1996. 348 p.
5. Brovkin V. *Russia after Lenin: 1925–1929*. London, New York, 1998. 280 p.
6. Shearer D. Stalin at War, 1918–1953. Patterns of Violence and Foreign Threat. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2018. № 66 (2). P. 188–217.
7. Горюнова Е. Початок масових політичних репресій в кримському селі у 20-х роках ХХ ст. *Культура народів Причорномор'я*, 2002. № 31. С. 88–92.
8. Лаас Н. Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англomовній історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей*. Київ, 2008. № 14. С. 104–116.
9. Новікова А.О. Соціальна опіка в Харкові (кінець 1919–1934 рр.): історіографія проблеми. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія і географія»*, 2014. № 51. С. 173–178.
10. Мешкова С.І. Харків'яни-«позбавленці» в роки нової економічної політики (1921–1929 рр.). *Вісник НТУ «ХПІ»*, 2012. № 65(971). С. 42–51.
11. Стародубець Г., Стародубець В. Інститут «позбавленців» як об'єкт репресивної політики більшовицької влади 1920-х років. *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*, 2018. № 3. С. 36–40.
12. Єфіменко Г.Г., Кульчицький С.В., Пиріг Р.Я., Скальський В.В., Якубова Л.Д. *Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)*. Київ : Академперіодика, 2021. 620 с.
13. *Вибірчі інструкції ЦВК СРСР та ВУЦВКУ*. Дніпропетровськ: Поліграфтрест, 1927. 44 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр.749.
15. Державний архів Вінницької області, ф. П-40, оп. 1. спр 179.
16. Кульчицький С.В. Конституційні реформи в СРСР. *Енциклопедія Сучасної України*, 2014. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/5007.pdf>
17. Державний архів Вінницької області, ф. П.-29, оп. 1, спр. 448.
18. Борисенко М. Житлова криза та комунальна політика радянського уряду в Україні (1920-ті роки). *Етнічна історія народів Європи*, 2003. № 15. С. 45–50.
19. Щербина І.В. Виселення непманів України та ренаціоналізація Радянською Державою їхнього житла (кінець 1920-х – початок 1930-х років). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*, 2014. № 2(33). С. 34–39.
20. *Основні підсумки уряду УРСР за 1929 і 1930 роки: До районних з'їздів Рад 1931 року*. Харків : Вид-во секретаріату ВУЦВК і РНК УРСР, 1931. 112 с.
21. *Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (1931)*. Харків : Пролетар, 1931. № 24. Ст. 185. 771 с.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2010.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2009.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 1777.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 1854.
26. Жезицький В.Й. *Політичні репресії на Поділлі в 20–30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості*. (Дис. ... канд. істор. наук). Інститут історії України НАН України. Київ, 1997. 182 с.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 22, оп. 1, спр. 13.
28. Алещенко М.І. Подільська аграрно-технічна академія: сторінки історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. № 1 (3). С. 173–188.

29. Державний архів Вінницької області, ф. П.-29, оп. 1, спр. 183.

30. Вронська Т. Механізм цілеспрямованої маргіналізації в контексті державного терору в Україні (1917–1953 рр.). *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. С. 107–128.

31. Лисенко О. Довідки сільських рад та правління колгоспів як підстава для арешту селян в умовах «Великого терору» 1937–1938 рр. (на матеріалах Чернігівської області). *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. С. 42–53.

32. Сварчевський А. В. *Подільська Голгофа ХХ ст.* Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2016. 208 с.

33. Про культ особистості та його наслідки. Доклад Першого секретаря ЦК КПРС товариша Хрущова М. С. ХХ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. *Вісті ЦК КПРС*, 1989. № 3. С. 1–4.

34. Шаповал Ю. Україна в добу «Великого терору»: етапи, особливості, наслідки. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. С. 128–164.

35. Shearer David. Elements Near and Alien: Passportization, Policing, and Identity in the Stalinist State, 1932–1952. *The Journal of Modern History*, 2004. Vol. 76, (№ 4, December). Pp. 835–881.

References:

1. Bauer, R., Inkeles, A., & Kluckhohn, C. (1961). *How the Soviet system works: Cultural, psychological and social themes*. New York : Vintage Books.

2. Kimerling, E. (1982). Civil rights and social policy in Soviet Russia, 1918–1936. *The Russian Review*, 41(1), 24–46.
Fitzpatrick, S. (1993). Construction of social identity on Soviet Russia. *Journal of Modern History*, 65(4), 745–770.

3. Alexopoulos, G. (1996). *Rights and passage: Marking outcasts and making citizens in Soviet Russia, 1926–1936* (Doctoral dissertation). University of Chicago.

4. Brovkin, V. (1998). *Russia after Lenin: 1925–1929*. London & New York.

5. Shearer, D. (2018). Stalin at war, 1918–1953. Patterns of violence and foreign threat. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 66(2), 188–217.

6. Horiunova, E. (2002). Pochatok masovykh politychnykh represii v Krymskomu seli u 20-kh rokakh XX st. [The beginning of mass political repressions in a Crimean village in the 1920s]. *Kultura narodiv Prychornomoria*, 31, 88–92. [in Ukrainian].

7. Laas, N. (2008). Sotsialna stratyfikatsiia radianskoho suspilstva: kontseptualni poshuky v anhlo movnii istoriohrafii druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Social stratification of Soviet society: conceptual searches in English-language historiography of the late 20th – early 21st century]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 14, 104–116. [in Ukrainian].

8. Novikova, A. O. (2014). Sotsialna opika v Kharkovi (kinets 1919–1934 rr.): istoriohrafiiia problemy [Social welfare in Kharkiv (late 1919–1934): historiography of the problem]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriiia "Istoriia i heohrafiiia"*, 51, 173–178. [in Ukrainian].

9. Meshkovaia, S. I. (2012). Kharkiviany «pozobavlentsi» v roky novoi ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.) [Kharkiv residents deprived of rights during the NEP]. *Visnyk NTU "KhPI"*, 65(971), 42–51. [in Ukrainian].

10. Starodubets, H., & Starodubets, V. (2018). Instytut «pozobavlentsiv» yak obiekt represyvoi polityky bilshovytskoi vlady 1920-kh rokiv [The institute of the «deprived» as an object of the repressive policy of the Bolshevik government in the 1920s]. *Visnyk Derzhavnoho arkhivu Khmelnytskoi oblasti "Podilska starovyna"*, 3, 36–40. [in Ukrainian].

11. Yefimenko, H. H., Kulchytskyi, S. V., Pyrih, R. Ia., Skalskyi, V. V., & Yakubova, L. D. (2021). *Ukraina i ukraintsi v postimpersku dobu (1917–1939)* [Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (1917–1939)]. Kyiv : Akademperiodyka. [in Ukrainian].

12. Vyborchi instruktsii TsVK SRSR ta VUTsVK. (1927). [Election instructions of the CEC of the USSR and VUTsVK]. Dnipropetrovsk: Polihraftrest. [in Ukrainian].

13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainyky, f. 1, op. 20, spr. 749. [in Ukrainian].

14. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-40, op. 1, spr. 179. [in Ukrainian].

15. Kulchytskyi, S. V. (2014). Konstytutsiini reformy v SRSR [Constitutional reforms in the USSR]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from <https://esu.com.ua/pdf/file/5007.pdf> [in Ukrainian].

16. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-29, op. 1, spr. 448. [in Ukrainian].

17. Borysenko, M. (2003). Zhyttlova kryza ta komunalna polityka radianskoho uriadu v Ukraini (1920-ti roky) [Housing crisis and communal policy of the Soviet government in Ukraine (1920s)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 15, 45–50. [in Ukrainian].

18. Shcherbyna, I. V. (2014). Vyselennia nepmani Ukrainy ta renatsionalizatsiia Radianskoi derzhavoiu yikhnoho zhytla (kinets 1920-kh – pochatok 1930-kh rokiv) [Eviction of NEPmen of Ukraine and the re-nationalization of their housing by the Soviet state (late 1920s – early 1930s)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia "Istoriia"*, 2(33), 34–39. [in Ukrainian].

19. Osnovni pidsumky uriadu URSR za 1929 i 1930 roky: Do raionnykh zizdiv Rad 1931 roku [Main results of the government of the Ukrainian SSR for 1929 and 1930: For district congresses of Soviets in 1931]. (1931). Kharkiv : Vyd-vo sekretariatu VUTsVK i RNK URSR. [in Ukrainian].

20. Zbirnyk zakoniv i rozpyriadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (1931) [Collection of laws and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine]. (1931). Kharkiv : Proletar. [in Ukrainian].

21. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 2010. [in Ukrainian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 2009. [in Ukrainian].
23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 1777. [in Ukrainian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 1854. [in Ukrainian].
25. Zhezytskyi, V.Y. (1997). *Politychni represii na Podilli v 20–30-kh rr.: zahalni tendentsii i rehionalni osoblyvosti* [Political repressions in Podillia in the 1920s–30s: general tendencies and regional peculiarities] (Candidate dissertation). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 22, op. 1, spr. 13. [in Ukrainian].
27. Aleshchenko, M.I. (1997). Podilska ahrarno-tekhnichna akademiia: storinky istorii [Podillia Agrarian-Technical Academy: pages of history]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu: istorychni nauky*, 1(3), 173–188. [in Ukrainian].
28. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-29, op. 1, spr. 183. [in Ukrainian].
29. Vronska, T. (2013). Mekhanizm tsilespriamovanoi marhinalizatsii v konteksti derzhavnogo teroru v Ukraini (1917–1953 rr.) [Mechanism of purposeful marginalization in the context of state terror in Ukraine (1917–1953)]. In *Politychni represii v URSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii* (pp. 107–128). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
30. Lysenko, O. (2013). Dovidky silskykh rad ta pravlin kolhospiv yak pidstava dlia areshtu selian v umovakh “Velykoho teroru” 1937–1938 rr. (na materialakh Chernihivskoi oblasti) [Certificates of village councils and collective farm administrations as grounds for arrest during the Great Terror of 1937–1938 (based on materials from Chernihiv region)]. In *Politychni represii v URSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii* (pp. 42–53). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
31. Svarchsevskiy, A.V. (2016). *Podilska Holhofa XX st.* [The Podillia Golgotha of the 20th century]. Vinnytsia: PP Baliuk I.B. [in Ukrainian].
32. Pro kult osobystosti ta yoho naslidky. (1989). Doklad Pershoho sekretaria TsK KPRS tovarisha Khrushchova M.S. XX z'izdu Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu [On the cult of personality and its consequences: Speech of the First Secretary of the CPSU Central Committee comrade Khrushchev M.S. at the 20th Congress of the CPSU]. *Visti TsK KPRS*, 3, 1–4. [in Ukrainian].
33. Shapoval, Yu. (2013). Ukraina v dobu “Velykoho teroru”: etapy, osoblyvosti, naslidky [Ukraine during the Great Terror: stages, features, consequences]. In *Politychni represii v URSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii* (pp. 128–164). Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
34. Shearer, D. (2004). Elements near and alien: Passportization, policing, and identity in the Stalinist state, 1932–1952. *The Journal of Modern History*, 76(4), 835–881.

УДК 364-43-044.22:364-57](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-10>**Моргай Лілія Анатоліївна**

доктор філософії, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
morgai.liliya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6550-1389

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДАХ

Вступ. У статті висвітлено роль соціальних працівників у реабілітаційних закладах, які допомагають людям відновлювати здоров'я. Описано функції соціальних працівників, якими вони користуються у своїй роботі, серед них: розробка індивідуальних планів реабілітації, надання психологічної та емоційної підтримки, а також координація роботи між різними фахівцями.

Висвітлена програма соціальних заходів, яка спрямована на соціальну адаптацію та інтеграцію осіб з інвалідністю в суспільстві. Схарактеризовано труднощі, з якими стикаються соціальні працівники у своїй роботі: недостатнє фінансування, емоційне вигорання та проблеми в координації з іншими спеціалістами. З'ясовано, що завдяки комплексному підходу соціальних працівників у процесі реабілітації пацієнтів забезпечується їх успішна адаптація до нових умов життя та інтеграції в суспільстві. Зазначено, що важливим елементом є взаємодія соціальних працівників з родинами клієнтів, що допомагає ефективності реабілітаційного процесу.

Мета роботи – висвітлити діяльність соціальних працівників у реабілітаційних закладах.

Наукова новизна полягає в комплексному аналізі діяльності соціальних працівників у реабілітаційних закладах, урахуваючи сучасні виклики та потреби суспільства.

Висновки. Діяльність соціальних працівників у реабілітаційних закладах є важливим складником комплексної допомоги особам, які потребують підтримки. Соціальні працівники сприяють ефективній реабілітації, соціальній адаптації та інтеграції осіб у суспільство, виконуючи широкий спектр завдань – від психологічної підтримки до координації міждисциплінарної взаємодії. Соціальні працівники сприяють розвитку навичок самостійного життя завдяки індивідуальному консультуванню, організації групових занять, підтримці родин пацієнтів, а також координації міждисциплінарної взаємодії між медичними, психологічними та педагогічними фахівцями. Їхня діяльність спрямована не лише на подолання фізичних або психологічних труднощів, а й на формування сприятливого соціального середовища для осіб, які перебувають у процесі реабілітації.

Подальші дослідження в цій сфері сприятимуть удосконаленню підходів та підвищенню ефективності соціальної роботи в реабілітаційних установах.

Ключові слова: діяльність соціальних працівників, реабілітаційні заклади, комплексна реабілітація, реабілітація учасників бойових дій.

Morgai Liliia Anatoliyivna

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ACTIVITIES OF SOCIAL WORKERS IN REHABILITATION INSTITUTIONS

Introduction. The article highlights the role of social workers in rehabilitation projects, which help participants in combat operations to maintain health. Descriptions of the functions of social workers that they perform in their work, including: developing individual rehabilitation plans, providing psychological and emotional support, as well as coordination of work between different specialists. A program of social input has been developed, which is aimed at social adaptation and integration of individuals with shared capabilities in marriage. The difficulties that social workers face in their work are characterized: insufficient funding, emotional distress and problems in coordination with other specialists. It is clear that due to the comprehensive approach of social workers in the process of rehabilitation of patients, their successful adaptation to new minds in life and integration into matrimony. It is noted that an important element is the interaction of social workers with the clients' homelands, which contributes to the effectiveness of the rehabilitation process. It has been established that the activity of social workers in rehabilitation fields has an unprecedented success in rehabilitation and social integration of individuals exchanged with possibilities, which brings their return to an active life in marriage.

The purpose of the work is to highlight the activities of social workers in rehabilitation institutions.

Meta-works highlight the activities of social workers in rehabilitation settings.

Scientific novelty lies in the complex analysis of the activities of social workers in rehabilitation fields, with the attention to daily demands and needs of marriage. The activity of social workers in rehabilitation settings provides important comprehensive assistance to individuals who require support. Social workers promote effective rehabilitation, social adaptation and integration of individuals in marriage, and a wide range of tasks – from psychological support to coordination of interdisciplinary cooperation.

Conclusions. Social workers promote the development of independent living skills, provide individual counseling, organize group activities, support patients' families, and coordinate interdisciplinary interaction between medical, psychological, and pedagogical specialists. Their activities are aimed not only at overcoming physical or psychological difficulties, but also at creating a favorable social environment for individuals undergoing rehabilitation.

Further research in this area will focus on more detailed approaches and improvements in the effectiveness of social work in rehabilitation settings.

Key words: activity of social workers, rehabilitation deposits, comprehensive rehabilitation, rehabilitation of participants in combat operations.

Актуальність проблеми. У сучасному суспільстві реабілітаційні заклади відіграють важливу роль у забезпеченні підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема учасників бойових дій, людей з інвалідністю та тих, хто зазнав психологічних чи фізичних травм. У цих установах відбувається не лише медична та фізична реабілітація, а й соціальна адаптація, що забезпечує повернення пацієнтів до звичайного життя в суспільстві.

Війна, яка в нас триває понад 10 років, суттєво вплинула на українське суспільство, зумовивши негативні зміни в економічній, політичній, демографічній та соціальній сферах. Унаслідок бойових дій в Україні з'явилася нова соціальна категорія – учасники бойових дій, чисельність яких наразі становить приблизно один мільйон осіб. Для цієї категорії населення потрібні певні заклади, установи, реабілітаційні центри та комплекси, де військовослужбовці зможуть отримати допомогу. Тому в Україні відкриваються такі заклади, у яких працюють кваліфіковані фахівці, зокрема соціальні працівники, які надають необхідну допомогу, наразі її найбільше потребують військові.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні підходи до організації процесу реабілітації представлені в працях Л.Вакуленка, Т.Добровольської, І.Мисули, М.Фролова, С.Харченка, Л.Яковлевої та ін.

Мета дослідження – висвітлити діяльність соціальних працівників у реабілітаційних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реабілітаційний заклад – це юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що надає реабілітаційну допомогу на підставі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право здійснення реабілітації у сфері охорони здоров'я [10].

До реабілітаційних закладів належать:

- 1) реабілітаційні лікарні та реабілітаційні центри незалежно від форми власності, які надають реабілітаційну допомогу, часто на тривалий термін;
- 2) центри психологічної реабілітації та/або терапії;
- 3) протезно-ортопедичні підприємства незалежно від підпорядкування й форми власності;
- 4) заклади комплексної реабілітації, включно із закладами медико-психологічної реабілітації.

У зв'язку з війною в Україні створюються реабілітаційні заклади, які допомагають бійцям реабілітуватися після важкого військового життя.

Реабілітація учасників бойових дій – це один із найважливіших напрямів діяльності органів державної влади щодо створення та реалізації програм соціального захисту бійців.

Соціальна робота в реабілітаційних установах є комплексним процесом, що містить оцінку потреб, розробку індивідуальних планів реабілітації, організацію підтримки з боку родини та суспільства, а також сприяння соціальній адаптації осіб із різними видами обмежень життєдіяльності. Зокрема, соціаль-

ний працівник є посередником між клієнтом, медичними установами, освітніми закладами, органами соціального захисту та іншими інституціями [10].

Фахівці із соціальної роботи відіграють значну роль у забезпеченні якісної реабілітаційної підтримки. Вони не лише надають безпосередню допомогу пацієнтам і їхнім сім'ям, а й впливають на розвиток та вдосконалення соціальних програм і політики на вищому рівні. Щодо основних напрямів, які здійснюються соціальні працівники в закладі: підтримка людей у подоланні життєвих труднощів і стресових ситуацій; сприяння доступу до більшості ресурсів, послуг і можливостей; участь у формуванні ефективних, справедливих та гуманних систем підтримки; удосконалення соціальної політики з надання покращення умов реабілітації та інтеграції. Соціальні працівники забезпечують комплексний супровід реабілітаційного процесу, допомагаючи людям адаптуватися до нових умов життя та відновлювати соціальні зв'язки [4].

Фахівець із соціальної реабілітації в цьому центрі повинен розуміти рівень можливостей, стан здоров'я та побажання своїх клієнтів. Фахівець бере безпосередню участь у комплексній реабілітації, допомагаючи у фізичній адаптації на час перебування в центрі, здійснює супровід, вирішує нагальні побутові проблеми, а також відповідає за освітній складник: лекції, вечори, культурні заходи [4].

Також він виявляє соціальні проблеми людини, з'ясовує її причини і сприяє її вирішенню, за потреби залучаючи інших фахівців не лише із центру. Також фахівці надають допомогу в пошуку місця праці та забезпечують супровід за потреби на робочому місці. Крім того, соціальний працівник координує зв'язки особи із соціальними службами та іншими державними організаціями й установами.

Потрібно зауважити, що в Україні одними з важливих документів для діяльності соціального працівника є Наказ Міністерства соціальної політики № 429 «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» за 2020 рік та Закон України «Про соціальні послуги», що регламентують види соціальних послуг та принципи надання. Для того щоб соціальні послуги надавалися ефективно, створюють стандарти надання соціальних послуг [4].

Види реабілітації, взаємодія фахівців охорони здоров'я та фахівців соціальної сфери, як частини Мультидисциплінарної реабілітаційної команди (МДРК) у питаннях комплексної реабілітації, регламентуються ЗУ «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», ухваленим у 2021 році [4].

Соціальний працівник у реабілітаційних закладах виконує низку функцій, спрямованих на забезпечення комплексної підтримки потреб, їхніх сімей та суспільства загалом. В обов'язки соціального працівника входить і робота з людьми, і організаційні та координаційні завдання. Щодо основних функцій, які виконує соціальний працівник у реабілітаційних закладах:

1. Оцінка потреби та планування реабілітації.

Індивідуальна оцінка. Соціальний працівник аналізує соціальні, психологічні та економічні потреби

кожного пацієнта. Це дає змогу створити персоналізований план реабілітації, який урахує як фізичний, так й емоційний стан людини.

Розробка планів дій. На основі проведеної оцінки формується комплекс заходів, спрямованих на відновлення життєдіяльності та соціальної інтеграції.

2. Надання психологічної та емоційної підтримки.

Консультавання. Соціальний працівник проводить індивідуальні та групові консультації, допомагаючи пацієнтам долати стрес, тривогу й інші психологічні труднощі.

3. Інформаційно-консультативна діяльність.

Навчання та інформування. Фахівець надає інформацію про доступні соціальні послуги, пільги та підтримку програм. Це включає роз'яснення прав особи та можливість для отримання допомоги.

Консультації для сімей. Соціальні працівники проводять роз'яснювальну роботу з батьками, друзями, рідними, допомагаючи їм розпізнати специфічну хворобу, методи підтримки та адаптації.

4. Координація міждисциплінарної роботи [4].

Співпраця з іншими фахівцями. Соціальний працівник є важливою ланкою між лікарями, психологами, фізіотерапевтами та іншими спеціалістами. Така координація забезпечує якісний підхід до реабілітації.

Інтеграція послуг. Він сприяє створенню ефективних мережевих підтримок для того, щоб пацієнтам можуть отримати комплексну допомогу [10].

5. Надання соціально-правової допомоги.

Юридичні консультації. Фахівець пропонує допомогу у вирішенні юридичних питань, пов'язаних із відновленням правової позиції: оформленням документів, отриманням соціальних пільг.

Посередництво з установами. Соціальний працівник може бути посередником між пацієнтами та державними чи благодійними організаціями для отримання додаткової підтримки.

6. Організація соціальних програм та заходів.

Розробка та впровадження програми. Відповідальність для організації різноманітних програм, спрямованих на соціальну адаптацію, профілактику соціальної ізоляції та підвищення якості життя.

7. Заходи з реінтеграції. Загалом, суть реінтеграції полягає в спрощеній процедурі відновлення громадянства та, якщо це окремо передбачено нормативними актами держави, різноманітній допомозі

в набутті звичного для особи соціального статусу. Тут теж соціальний працівник допомагає [10].

8. Моніторинг та оцінка ефективності реабілітаційних заходів.

Супровід процесу. Соціальний працівник регулярно моніторить стан потреб, аналізує їх прогрес і коригує план реабілітації за потреби.

Оцінка результатів. Аналіз ефективності застосованих заходів дає змогу оптимізувати роботу закладу та підвищити якість надання послуг.

Тож функції соціальних працівників у реабілітаційних закладах є багатограними та охоплюють як безпосередню допомогу клієнтам, так і стратегічну координацію роботи між швидкими фахівцями та установами. Це забезпечує ефективний комплексний підхід до відновлення безпеки і їх інтеграції в суспільство.

Варто також зауважити, що соціальні працівники, працюючи в цих закладах, стикаються з низкою проблем, як-от: недостатнє фінансування, емоційне вигорання, брак часу для належної роботи з кожним клієнтом, а також труднощі в координації діяльності з іншими фахівцями.

Однак, незважаючи на ці труднощі, діяльність соціальних працівників у реабілітаційних закладах має велике значення для покращення якості життя осіб з інвалідністю, адже саме через їх втручання забезпечується комплексний підхід до реабілітації та інтеграції цих людей у суспільство. Важливість цієї професії полягає не лише в наданні допомоги в процесі відновлення, а й у створенні умов для гідного життя, підвищення соціальної активності й формуванні позитивного ставлення до людей з інвалідністю в суспільстві.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, діяльність соціальних працівників у реабілітаційних закладах є важливим та відповідальним процесом, який передбачає допомогу людям з фізичними або психічними порушеннями, сприяння їх соціальній адаптації, підтримку у відновленні фізичного та емоційного здоров'я, а також інтеграцію людей у суспільство. Реабілітація є складним і багатограним процесом, що вимагає співпраці між соціальними працівниками, медичними працівниками, психологами та іншими фахівцями, що здійснюють підтримку.

Подальші дослідження можуть стосуватися оцінки професійної підготовки соціальних працівників у цих закладах.

Список літератури:

1. Бабов К., Безверхнюк Т., Бабова І. Реабілітація військовослужбовців в умовах санаторно-курортних та реабілітаційних закладів. Монографія. Одеса : «Поліграф», 2023. 80 с.
2. Бичков С.І. Сучасна система соціального захисту в Україні. URL: <https://buklib.net/books/35852/> (дата звернення: 26.03.2025).
3. Бриндіков Ю.Л. Методологічні підходи до моделювання системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій. URL: http://lib.khnu.km.ua/inf_res/avtory_khm/Bryndikov.htm (дата звернення: 26.03.2025).
4. Діяльність соціального працівника у реабілітаційному закладі сфери охорони здоров'я. URL: <https://er.ucu.edu.ua/items/02928113-e736-4c8e-bfa4-1bcb64c06be4> (дата звернення: 24.03.2025 р.).
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3491/> (дата звернення: 26.03.2025).

6. Зінченко Т. В. Практична підготовка соціальних працівників у професійному середовищі. URL: <https://buklib.net/books/5522/> (дата звернення: 26.03.2025).
7. Конституція України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>. (дата звернення: 24.03.2025 р.).
8. Реабілітація учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни. URL: <https://surli.cc/orldcl> (дата звернення: 22.03.2025 р.).
9. Трачук С., Хмара В., Підлетьчук Р., Сиротюк С. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/45147/Trachuk-163_168.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.03.2025 р.).
10. Урядовий контактний центр. URL: <https://ukc.gov.ua/knowledgeystema> (дата звернення: 24.03.2025 р.).

References:

1. Babov, K., Bezverkhniuk, T., & Babova, I. (2023). Reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv v umovakh sanatorno-kurortnykh ta reabilitatsiinykh zakladiv [Rehabilitation of military personnel in sanatorium and rehabilitation institutions] [in Ukrainian].
2. Bychkov, S. I. Suchasna systema sotsialnoho zakhystu v Ukraini [Modern social protection system in Ukraine]. Retrieved from: <https://buklib.net/books/35852/> [in Ukrainian].
3. Bryndikov, Yu. L. Metodolohichni pidkhody do modeliuvannia systemy orhanizatsii kompleksnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv uchasnykiv boiovykh dii [Methodological approaches to modeling the system of comprehensive rehabilitation of combatant military personnel]. Retrieved from: http://lib.khnu.km.ua/inf_res/avtory_khm/Bryndikov.htm [in Ukrainian].
4. Diialnist sotsialnoho pratsivnyka u reabilitatsiynomu zakladi sfery okhorony zdorov'ia [The activity of a social worker in a rehabilitation institution in the healthcare sector]. Retrieved from: <https://er.ucu.edu.ua/items/02928113-e736-4c8e-bfa4-1bcb64c06be4> [in Ukrainian].
5. Encyclopedia for social sector professionals (2nd ed.). Retrieved from: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3491/> [in Ukrainian].
6. Zinchenko, T. V. Praktychna pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv u profesiinomu seredovyshchi [Practical training of social workers in a professional environment]. Retrieved from: <https://buklib.net/books/5522/> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254> [in Ukrainian].
8. Reabilitatsiia uchasnykiv boiovykh dii ta osib z invalidnistiu vnaslidok viiny. [Rehabilitation of combatants and persons with disabilities due to war]. Retrieved from: <https://surli.cc/orldcl> [in Ukrainian].
9. Trachuk, S., Khmara, V., Pidleteichuk, R., & Syrotiuk, S. (n.d.). Problemy reabilitatsii ta vidnovlennia viiskovosluzhbovtziv za osoblyvykh umov [Problems of rehabilitation and recovery of military personnel under special conditions]. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/45147/Trachuk-163168.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
10. Uryadovi kontaktni tsentr. Systema nadannia reabilitatsiinoi dopomohy [System for providing rehabilitation assistance]. Retrieved from: <https://ukc.gov.ua/knowledge/systema-nadannya-reabilitatsiynoyi> [in Ukrainian].

УДК 304+364-7+37.06

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-11>

Павлик Надія Павлівна

докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри соціальних технологій,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
pavnad@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2601-4104

Scopus ID: 57362301100

Літяга Інна Володимирівна

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціальних технологій,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
innalet@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6210-4145

Scopus ID: 59309816000

СПІЛЬНОЧИТАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ

Вступ. Повномасштабна війна в Україні спричинила глибокі соціальні трансформації, як-от вимушене переміщення, втрата житла, сепарація родин, життя в окупації. Це супроводжується психологічним тиском й актуалізує потребу в ефективних формах соціальної підтримки. Зокрема, особливої уваги заслуговують технології, що забезпечують безпеку, інклюзивність і діалогічність. Однією з таких є спільночитання – практика групового читання вголос й обговорення тексту.

Мета та завдання статті – проаналізувати потенціал спільночитання як соціальної технології підтримки вразливих категорій населення та розробити трирівневу модель його впливу – на рівні особистості, групи та громади – на основі британського досвіду (зокрема, практики організації The Reader).

Результати. У статті висвітлюється необхідність оновити технології соціальної роботи відповідно до викликів війни та трансформацій українського суспільства. Увагу зосереджено на технології спільночитання, що поєднує психологічну підтримку, створення безпечного простору для самовираження та соціальну взаємодію. Автори аргументують доцільність її впровадження з урахуванням тенденцій розвитку інформаційного суспільства, у якому читання набуває нових значень не лише як освітня, а і як соціальна, інклюзивна практика.

На основі аналізу стратегічних документів України у сфері популяризації читання й розвитку критичного мислення визначено три парадигми сприйняття читання: культурну, освітню та соціальну. Найменш розвиненою в українському науковому дискурсі виявилася саме соціальна парадигма читання – як практика інклюзії, соціального згуртування та підтримки. Цей аспект став центральним у дослідженні.

Авторками проаналізовано британський досвід проєкту The Reader, який реалізує практики спільночитання в різних соціальних установах. Представлено результати численних досліджень, які доводять ефективність спільночитання для різних вразливих категорій людей, які свідчать про покращення психологічного стану, зниження тривожності, зміцнення соціальних зв'язків, формування надії та впевненості в собі.

У статті спроектовано трирівневу модель впливу спільночитання на основі Reader's Theory of Change: на особистісному рівні – це зниження тривожності, підвищення самооцінки та емоційного комфорту завдяки вислуханості й прийняттю; на груповому рівні – формування підтримувального середовища, здатність до співпраці, прийняття різноманітності досвідів, зменшення відчуття самотності; на рівні громади – побудова довіри, формування нових спільних сенсів, мотивація до дій, що сприяють згуртованості й психологічній безпеці.

Технологія спільночитання не потребує значних ресурсів, є мобільною, адаптивною до різних вікових та соціальних категорій і може бути реалізована через мережу соціальних служб, бібліотек, молодіжних центрів. Її доказовий характер дає змогу розглядати спільночитання як ефективний інструмент соціальної роботи в умовах нестабільності.

Ключові слова: читання, спільночитання, соціальні технології, технології соціальної роботи, вразливі групи.

Pavlyk Nadiia Pavlivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Technologies,
Ivan Franko Zhytomyr State University

Lityaga Inna Volodymyrivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Technologies,
Ivan Franko Zhytomyr State University

SHARED READING AS A SOCIAL TECHNOLOGY

Introduction. The full-scale war in Ukraine has triggered profound social transformations, including forced displacement, loss of housing, family separation, and life under occupation. These experiences are accompanied by significant psychological pressure and have increased the demand for effective forms of social support. In this context, particular attention should be given to technologies that ensure safety, inclusiveness, and dialogue. One such practice is shared reading – a method involving group reading aloud and collective discussion of texts.

Purpose and objectives of the article. This article aims to explore the potential of shared reading as a social technology for supporting vulnerable populations and to propose a three-level model of its impact – at the individual, group, and community levels – based on the British experience, particularly that of the organization The Reader.

Results. The study emphasizes the need to renew social work technologies in response to the challenges of war and the transformations within Ukrainian society. Focus is placed on shared reading as a practice that integrates psychological support, the creation of safe spaces for self-expression, and meaningful social interaction. The authors argue for its implementation in the context of an evolving information society, where reading increasingly serves not only educational but also social and inclusive functions.

An analysis of Ukraine's strategic documents in the fields of reading promotion and critical thinking development reveals three key paradigms of reading: cultural, educational, and social. The social paradigm – which frames reading as a practice of inclusion, social cohesion, and support – remains the least developed in Ukrainian scholarly discourse. This study seeks to address that gap.

The authors examine the UK-based The Reader initiative, which implements shared reading practices in a variety of social settings. A body of research is presented showing that shared reading can significantly improve psychological well-being, reduce anxiety, strengthen social bonds, and foster hope and self-confidence among vulnerable groups.

A three-tier model of shared reading's impact is proposed, based on The Reader's Theory of Change: individual level – reduced anxiety, increased self-esteem and emotional comfort through a sense of being heard and accepted; group level – development of a supportive environment, capacity for cooperation, acceptance of diverse experiences, and reduced loneliness; community level – building trust, generating shared meaning, and motivating collective actions that promote cohesion and psychological safety.

Shared reading requires minimal resources, is mobile and adaptable to various age and social groups, and can be implemented through networks of social services, libraries, and youth centers. Its evidence-based nature supports its recognition as an effective tool for social work in times of instability.

Key words: *reading, shared reading, social technologies, social work technologies, vulnerable groups.*

Постановка проблеми. Зумовлені війною значні соціальні трансформації (як-от вимушене переміщення, втрата житла, життя в окупації, сепарація членів родин) поруч із психологічним тиском перебування в постійній небезпеці й тривозі за близьких актуалізують потребу пошуку ефективних форм, методів і технологій соціальної роботи для забезпечення соціального й психологічного благополуччя вразливих категорій населення. Особливо важливими в цей час стають технології соціальної роботи, які характеризуються безпекою (фізичною і психологічною), інклюзивністю щодо різних досвідів та статусів, діалогічністю як можливістю зрозуміти досвід інших, економічною ефективністю. Прикладом технології соціальної роботи, заснованої з урахуванням означених передумов, вважаємо соціальну практику спільночитання, що побудована на систематичних зустрічах для читання вголос і подальшого обговорення прочитаного в групі (сім'ї, групі однолітків, групі взаємодопомоги, тощо) [12].

Іншим важливим аргументом за апробацію та впровадження в практику соціальної роботи технології спільночитання є стрімкий розвиток інформаційного суспільства та вимоги щодо формування критичного мислення дітей і молодих людей. Саме читання є практикою, спрямованою на інтеграцію мовного та мисленнєвого розвитку людини, оскільки передбачає не лише розпізнавання слів і знання їхніх значень, а й розуміння того, як вони вписуються в контекст шляхом привнесення власних навичок і досвіду в текст, який читається [13].

Аналіз останніх досліджень. У 2021 році Міністерство культури та інформаційної політики спільно з Українським інститутом книги розробили Стратегію розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія» [7], що визначала потенціал читання як фактор розвитку людського потенціалу, насамперед для здобуття якісної освіти, розвитку критичного мислення, самореалізації та підвищення рівня задоволеності життям. Цей крок знайшов своє продовження в Розпорядженні Кабінету Міністрів

України «Про схвалення Стратегії розвитку читання на період до 2032 року “Читання як життєва стратегія” та затвердження операційного плану її реалізації на 2023–2025 роки». У Стратегії, зокрема, відзначається роль читання в родині, що впливає на частоту читання в дорослому віці (лише 19 % дорослих в Україні читає для самоосвіти, саморозвитку, роботи або навчання) [6]. Відповідно, одним із напрямів упровадження Стратегії визначається «Формування звички і потреби в читанні. Читання як тренд», що деталізується в таких відповідних цілях: читання як дозвілєва практика; читання як освітня практика; читання як засіб інклюзії та соціальної адаптації. Відповідно, ми розглядаємо три основні парадигми розгляду читання: культурну, освітню та соціальну.

Культурна парадигма розглядає процес читання як соціальну практику передавання писемної інформації та спілкування. У своєму дослідженні бібліотечного сервісу як важливої соціальної практики спілкування з паперовою книгою Т. Гранчак і М. Кушнарєва обґрунтовують переваги читання паперових книг (художніх текстів) з фокусом на спілкуванні (книга розглядається як оповідач і суб'єкт спілкування) [1]. Означений фокус відповідає поширеній в українській науковій думці концепції книжкової комунікації, яка розглядається як процес спілкування за допомогою книги на декількох рівнях: реальний світ – автор; автор – власна суб'єктивність; текст – культурно-історичний контекст; текст – видання; книга – культурно-історичний контекст; книга – читач; автор – читач; читач – соціальна пам'ять; читач – власна суб'єктивність В. Маркова [4].

Так, концепція книжкової комунікації розглядається як загальна соціальна практика, надбання людства, частина культури, що виконує важливі соціальні функції, зокрема забезпечення комунікації та передавання інформації, але водночас не обмежується створенням певних меж, умов і вимірюваних результатів.

В освітній парадигмі читання розглядається як метод навчання, спрямований на опрацювання

учнями інформації та подальше прийняття обґрунтованих рішень, наприклад, методи та прийоми читання для розвитку критичного мислення молодших школярів (А.Лякішева, В.Вітюк, І.Кашуб'як [3]; О.Пометун, Н.Гупан [5] та інші). Важливо зауважити, що за такого підходу читання інтегрується в навчальну діяльність на рівні з іншими методами і його важко виокремити в самостійну метадіяльність (метадіяльністю в освітній парадигмі є саме навчання, виховання та розвиток учнів). Тобто в освітній парадигмі читання є складником освітніх технологій, тобто розглядається як метод навчання, що супроводжується додатковими освітніми завданнями й інтеракціями та опосередковується предметною сферою навчання.

Водночас в українській науковій літературі бракує досліджень, спрямованих на визначення саме соціальної парадигми читання, спрямованого на інклюзію та соціальну інтеграцію вразливих категорій людей і гетерогенних груп. Відповідно, **метою** статті є аналіз та репрезентація читання як групової практики, спрямованої на соціальну та психологічну підтримку вразливих категорій. Зокрема, базуючись на аналізі британського досвіду використання читання в соціальній роботі з індивідами, групами та громадами, ми спроектуємо модель впливу технології спільночитання на трьох рівнях – особистісному, груповому, у громаді.

Вивчення британського досвіду використання читання (зокрема, спільночитання – shared reading) як соціальної технології свідчить про наявність значущого досвіду, побудованого на дослідженнях і практиці імплементації спільночитання в процес соціальної та психологічної підтримки вразливих

груп населення. Зокрема, британський проєкт «The Reader» на своєму сайті [14] висвітлює результати 24 наукових досліджень, спрямованих на визначення впливу спільночитання на соціальне благополуччя окремих категорій людей, реалізованих з 2008 року до цього часу. У таблиці 1 представлено результати узагальнення окремих досліджень щодо впливу спільночитання на соціальне та психологічне благополуччя різних вразливих груп людей.

Так, у Великій Британії групи спільного читання широко використовують як соціальну технологію для досягнення різноманітного спектра завдань соціальної роботи, зокрема, для підтримки та покращення соціального й психологічного благополуччя вразливих категорій населення. Цікавими фактами є розвинена мережа груп спільночитання в соціальних закладах різного призначення – охорони здоров'я, охорони правопорядку, освіти та культури, а також науковий (дослідницький) супровід спільночитання з метою вивчення його впливу на різні стани вразливості. Це дає можливість сформулювати висновок про технологізацію спільного читання як процесу, заснованого на дослідженнях, що, своєю чергою, дає можливість зрозуміти індивідуальні, міжособистісні та ширші соціальні й структурні проблеми [2], а також сприяє забезпеченню якості соціальної роботи як професії, тобто надає соціальній роботі доказового характеру.

Відповідно до розробленої в Ліверпулі Читацької теорії змін (Reader's Theory of Change [16]) ми спроектували трирівневу модель впливу технології спільночитання на особистість, групу та громаду, яка може бути інтегрована в діяльність соціальних служб, молодіжних центрів, бібліотек, громадських

Таблиця 1

Узагальнення досліджень щодо впливу спільночитання на вразливі групи людей

Назва дослідження	Цільова аудиторія	Основні результати
Оцінка досвіду та значення спільного читання в психологічно інформованому спланованому середовищі у в'язницях, 2022 [11]	Чоловіки та жінки, які перебувають у в'язницях або службах пробації	Статистично значущі результати за показниками благополуччя, надії, активності, самоефективності, міжособистісної довіри
Міцніший фундамент для майбутнього, 2019 [16]	Територіальні громади	За результатами самооцінки учасників й учасниць груп відзначено покращення самопочуття, налагодження дружніх зв'язків, глибше розуміння інших людей
Дослідження терапевтичних переваг читання для лікування депресії та покращення самопочуття, 2010 [8]	Люди з діагнозом депресії, установленим лікарем	Статистично значуще поліпшення психічного здоров'я пацієнтів з депресією, що відбулося протягом 12-місячного відвідування читацьких груп
Дослідження переваг груп спільного читання для людей, які живуть з деменцією, з погляду якості життя, 2014 [15]	Люди з деменцією	Значне покращення якості життя людей з деменцією
Порівняльне дослідження когнітивно-поведінкової терапії та спільного читання при хронічному болю, 2016 [9]	Люди з хронічним болем понад 6 місяців	Оцінка болю після сеансу читання нижча за середній показник і нижча, ніж за два дні до й два дні після сеансу читацької групи
Дослідження ефективності програми «Спільне читання» як втручання у здоров'я населення загалом, 2022 [10]	Серед інших категорій – діти шкільного віку	Покращення самооцінки дітей за шкалами: поведінкова адаптація; інтелектуальний і шкільний статус; фізична зовнішність та риси характеру; свобода від тривоги; популярність; щастя і задоволеність

Спільночитання як соціальна технологія						
Систематичні зустрічі, на яких учасниці й учасники спільно читають уголос та обговорюють уривки книжок						
↓						
Рівні впливу		Цілі застосування в соціальній роботі		Психологічні механізми		Соціальні засоби
↓		↓		↓		↓
Особистісний рівень	↔	Психологічне та соціальне благополуччя людини	←	Відчуття того, що ти вислухана / вислуханий та цінна / цінний; дослідження думок, почуттів та досвідів	←	Активне слухання й визнання внеску кожної і кожного
↓		↓		↓		↓
Груповий рівень	↔	Здатність до групової роботи – підтримувати інших, бути з іншими	←	Взаємна підтримка, прийняття іншості; збільшення та поглиблення соціальних зв'язків; зменшення відчуття самотності	←	Діалогічне спілкування між учасницями й учасниками
↓		↓		↓		↓
Рівень громади	↔	Сильніші та більш підтримувальні громади	←	Спільне формування сенсів та подолання труднощів; мотивація досягнення; відчуття сили та впевненості в собі; усвідомлення своєї важливості для інших	←	Вибудовування спільних сенсів через діалог

Рис. 1. Трирівнева модель впливу технології спільночитання на особистість, групу та громаду (за результатами Reader's Theory of Change [16])

організацій з метою забезпечення благополуччя різних категорій людей, незалежно від віку, стану здоров'я, соціального статусу (див. рис. 1).

Висновки й перспективи. Модель відображає взаємозв'язок спільночитання як соціальної технології, побудованої на систематичних зустрічах зі спільного читання уголос й обговорення прочитаного з рівнями потенційного впливу, можливими цілями для використання в соціальній роботі, психологічними механізмами впливу та соціальними засобами для досягнення окресленого впливу. Так, активне вислуховування та визнання внесків усіх учасників як елемент технології спільночитання запускає в дію такі психологічні механізми, як відчуття вислуховування та цінності, а також дослідження своїх думок, почуттів і досвідів, що, своєю чергою, сприяє відчуттю психологічного та соціального благополуччя учасників і учасниць читачьких груп. Діалогічне спілку-

вання між учасниками й учасницями групи розвиває в групі взаємопідтримку, відчуття та розуміння іншості, допомагає збільшити й поглибити соціальні зв'язки між учасниками та зменшити відчуття самотності. Так, поступово розвивається здатність до групової роботи. У процесі обговорення читачі та читачки вибудовують спільні сенси, що відображається в мотивації досягнення, відчутті сили, впевненості, усвідомленості своєї важливості для інших. На рівні громади такі зміни дають змогу будувати сильніші та підтримувальні громади небайдужих людей.

Отже, спільночитання є доказовою технологією соціальної роботи, що дає змогу досягнути змін на трьох взаємопов'язаних рівнях: особистості, групи та громади. Перспективи подальших пошуків ми вбачаємо у вивченні, апробації та впровадження технології спільночитання в діяльність соціальних служб, молодіжних центрів, бібліотек і закладів культури.

Список літератури:

- Гранчак Т., Кушнарєва М. Читання паперових книг: буття у просторі спілкування. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 2021, 7, 10–26. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233251>
- Дослідження у соціальній роботі: Антологія. Семигіна Т. (упор.) Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 203 с. URL: <https://mgmedkoledg.kl.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/Doslidzhennya-u-sotsialnij-roboti.pdf>
- Лякішева А.В., Вітюк В.В., Кашуб'як І.О. *Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі*. Луцьк : ФОП Іванюк В.П., 2022. 116 с.
- Маркова В.А. *Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє* : монографія. Харків : ХДАК, 2010. 252 с. С. 57–58.
- Пометун О.І., Гупан Н.М. Розвиток критичного мислення учнів засобами шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 20. С. 327–338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2018_20_32
- Про схвалення Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія» та затвердження операційного плану її реалізації на 2023-2025. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text>
- Український інститут книги 26 березня презентував Стратегію розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія». *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/v-ukraini-prezentuvaly-stratehiu-rozvytku-chytannia-na-2021-2025-roky/>

8. Billington J., Dowrick C., Hamer A., Robinson J., Williams, C. An investigation into the therapeutic benefits of reading in relation to depression and well-being. November 2010, University of Liverpool. URL: https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/Therapeutic_benefits_of_reading_final_report_March_2011.pdf
9. Chronic Pain. A Comparative Study of Cognitive Behavioural Therapy and Shared Reading for Chronic Pain. The Reader, 2016. URL: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/Chronic-Pain-Summary.pdf>
10. Davis Ph., Magee F. What Literature Can Do. An investigation into the effectiveness of Shared Reading as a whole population health intervention. University of Liverpool. URL: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/What-Literature-Can-Do.pdf>
11. Liebling A., Auty K., Gardom J., Lieber E. An Evaluation of the Experience and Meaning of Shared Reading in Psychologically Informed Planned Environments in Prisons. Ministry of Justice Analytical Series, 2022. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63469f72d3bf7f618b1cb7b6/evaluation-of-shared-reading-in-pipes.pdf>
12. Loboda, S., Pavlyk, N. & Plyska, Y. Shared Reading as the Cognitive and Metacognitive Factor of the Increasing Children and Youth Well-Being, *Youth Voice Journal*, 2024, 14(3), 120–128, ISBN (online): 978-1-911634-82-9
13. National Reading Panel. Teaching children to read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. Reports of the subgroups URL: <https://www.nichd.nih.gov/sites/default/files/publications/pubs/nrp/Documents/report.pdf>
14. Our Research. Shared Reading changes lives by improving wellbeing, reducing social isolation and building stronger communities. The Reader. URL: <https://www.thereader.org.uk/shared-reading-wwd/our-research/>
15. Read to Care. An Investigation into Quality of Life Benefits of Shared Reading Groups for People Living with Dementia. The Reader Organisation (TRO), 2014. URL: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/Read-to-Care-2014-Final.pdf>
16. *Stronger Foundations For The Future*. Growing shared reading with support from the second half fund, May 2019. URL: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2020/06/Stronger-Foundations-For-The-Future-The-Readers-Second-Half-Fund-Repo....pdf>

References:

1. Hrachak, T., & Kushnarova, M. (2021). Chytannia paperovykh knyh: buttia u prostori spilkuвання. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiynykh nauk* [Reading paper books: being in the space of communication], 7, 10–26. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233251> [in Ukrainian].
2. Semyhina, T. (2021). Doslidzhennia u sotsialnii roboti: Antolohiia. [Research in Social Work: Anthology]. Kyiv: Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. 203 p. Retrieved from: <https://mgmedkoledg.kl.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/Doslidzhennia-u-sotsialnij-roboti.pdf> [in Ukrainian].
3. Liakisheva, A. V., Vitiuk, V. V., & Kashubiak, I. O. (2022). Keisbuk metodiv i pryiomiv tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia v Novii ukrainskii shkoli [Casebook of methods and techniques of technology for the development of critical thinking in the New Ukrainian School]. Luts'k : FOP Ivaniuk V. P., 116 p. [in Ukrainian].
4. Markova, V.A. (2010). Knyha v sotsialno-komunikatyvnomu prostori: mynule, suchasne, maibutnie: monohrafiia [The book in the social and communicative space: past, present, future: a monograph]. Kharkiv: KhDAK, 252 p. P. 57–58. [in Ukrainian].
5. Pometun, O.I., & Hupan, N.M. (2018). Rozvytok krytychnoho myslennia uchniv zasobamy shkilnoho pidruchnyka istorii [Development of critical thinking of students by means of a school history textbook]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. Vyp. 20. P. 327–338. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2018_20_32 [in Ukrainian].
6. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku chytannia na period do 2032 roku "Chytannia yak zhyttieva stratehiia" ta zatverdzhennia operatsiynoho planu yii realizatsii na 2023-2025. [On approval of the Reading Development Strategy for the period up to 2032 'Reading as a Life Strategy' and approval of the operational plan for its implementation for 2023-2025]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Ukrainskyi instytut knyhy 26 bereznia prezentuvav Stratehiu rozvytku chytannia na 2021 – 2025 roky "Chytannia yak zhyttieva stratehiia" [On 26 March, the Ukrainian Book Institute presented the Reading Development Strategy for 2021-2025 "Reading as a Life Strategy"]. *Chytomo*, Retrieved from: <https://chytomo.com/v-ukraini-prezentuvaly-stratehiu-rozvytku-chytannia-na-2021-2025-roky/> [in Ukrainian].
8. Billington, J., Dowrick, C., Hamer, A., Robinson, J., & Williams, C. (2010). An investigation into the therapeutic benefits of reading in relation to depression and well-being. University of Liverpool. Retrieved from: https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/Therapeutic_benefits_of_reading_final_report_March_2011.pdf
9. Chronic Pain. A Comparative Study of Cognitive Behavioural Therapy and Shared Reading for Chronic Pain. The Reader, 2016. Retrieved from: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/Chronic-Pain-Summary.pdf>
10. Davis Ph., Magee F. (2022). What Literature Can Do. An investigation into the effectiveness of Shared Reading as a whole population health intervention. University of Liverpool. Retrieved from: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/What-Literature-Can-Do.pdf>
11. Liebling A., Auty K., Gardom J., Lieber E. (2022). An Evaluation of the Experience and Meaning of Shared Reading in Psychologically Informed Planned Environments in Prisons. Ministry of Justice Analytical Series, Retrieved from: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63469f72d3bf7f618b1cb7b6/evaluation-of-shared-reading-in-pipes.pdf>
12. Loboda, S., Pavlyk, N. & Plyska, Y. (2024) Shared Reading as the Cognitive and Metacognitive Factor of the Increasing Children and Youth Well-Being, *Youth Voice Journal*, 14(3), 120–128, ISBN (online): 978-1-911634-82-9

13. National Reading Panel. Teaching children to read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. Reports of the subgroups. Retrieved from: <https://www.nichd.nih.gov/sites/default/files/publications/pubs/nrp/Documents/report.pdf>

14. Our Research. Shared Reading changes lives by improving wellbeing, reducing social isolation and building stronger communities. The Reader. Retrieved from: <https://www.thereader.org.uk/shared-reading-wwd/our-research/>

15. Read to Care. An Investigation into Quality of Life Benefits of Shared Reading Groups for People Living with Dementia. The Reader Organisation (TRO), 2014. Retrieved from: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2022/11/Read-to-Care-2014-Final.pdf>

16. Stronger Foundations For The Future. Growing shared reading with support from the second half fund, May 2019. Retrieved from: <https://www.thereader.org.uk/wp-content/uploads/2020/06/Stronger-Foundations-For-The-Future-The-Readers-Second-Half-Fund-Repo....pdf>

Статтю підготовлено в межах реалізації проєкту “Dialogues and Reading: Shared Reading for Ukrainian Young People” (DaR:ua), Department of Global Studies, Aarhus University, Denmark.

УДК 316.64-053.67-056.26:378.091.2](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-12>**Підвальна Юлія Василівна**

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
pidvalna_u@meta.ua

ORCID ID: 0000-0002-4972-4232

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вступ. Процес соціальної адаптації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти є важливим і складним аспектом сучасної інклюзивної освіти. З кожним роком питання інклюзії студентів з особливими потребами набуває дедалі більшої актуальності, адже саме заклади вищої освіти є не тільки місцем для здобуття професійних знань, а й просторами для розвитку соціальних, культурних та особистісних компетенцій молоді. У нашому суспільстві проблема забезпечення рівного доступу до вищої освіти для осіб з інвалідністю стає дедалі важливішою, оскільки це безпосередньо пов'язано з їх інтеграцією в академічне та соціальне середовище. Соціальна адаптація молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти містить низку чинників, що впливають на успішне залучення цих студентів у навчальний процес та їх подальше соціальне функціонування в суспільстві. Ураховуючи індивідуальні потреби кожного студента, цей процес має специфічні особливості, які потребують індивідуального підходу та активної участі різних учасників освітнього процесу, зокрема викладачів, адміністрації навчальних закладів, соціальних працівників та, безумовно, самих студентів.

Важливим аспектом соціалізації молоді з інвалідністю є створення доступного та інклюзивного навчального середовища, яке відповідає як фізичним, так і психоемоційним потребам цих студентів. Створення умов для успішного навчання, взаємодії з однолітками та інтеграції в університетське середовище потребує комплексного підходу. Окрім фізичних аспектів, до яких належать доступність інфраструктури та використання спеціалізованих засобів навчання, важливу роль відіграють соціальні та психологічні бар'єри, з якими стикаються студенти з інвалідністю.

Так, процес соціальної адаптації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти є багатограним і потребує зусиль на рівні організаційних змін, а також культурних і соціальних трансформацій у суспільстві. Актуальність цієї теми зумовлена не тільки необхідністю забезпечити рівні можливості для всіх студентів, а й потребою удосконалити наявні підходи до інклюзивної освіти в Україні та світі. У цьому контексті важливо дослідити як особливості навчального процесу, так і фактори, що впливають на соціальну інтеграцію молоді з інвалідністю в академічну спільноту, що є ключовим для їхнього подальшого успіху як у навчанні, так і в професійній діяльності.

Мета та завдання статті. Метою статті є всебічне дослідження процесу соціальної адаптації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти, зокрема виявлення основних аспектів, що впливають на їх інтеграцію в академічне, соціальне та психологічне середовище університетів. Стаття має на меті дослідити як фізичні, так і соціально-психологічні бар'єри, які ускладнюють адаптацію студентів з інвалідністю в навчальних закладах, а також визначити способи подолання цих перешкод через інклюзивні практики, підтримку з боку викладачів, адміністрації та студентського колективу. Крім того, метою є аналіз ефективності наявних механізмів підтримки студентів з інвалідністю, як-от адаптовані навчальні програми, доступність інфраструктури та спеціалізовані сервіси, що надаються закладами вищої освіти. Важливим аспектом є оцінка ролі психологічної та соціальної підтримки у формуванні позитивної динаміки адаптації та розвитку цих студентів, а також вивчення того, як створення інклюзивного середовища впливає на соціальну інтеграцію, самооцінку та академічні досягнення молодих людей з інвалідністю.

Результати. У результаті проведеного дослідження виявлено ключові аспекти та проблеми, що стосуються соціальної адаптації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти. З'ясувалося, що цей процес є багатограним і складним, оскільки містить не тільки фізичну, а й психологічну, соціальну та академічну адаптацію студентів до нового навчального середовища. Результати дослідження показують, що, хоча вища освіта поступово стає доступнішою для осіб з інвалідністю, значні перешкоди для їх повноцінної інтеграції досі є.

Ключові слова: соціальна адаптація, молоді з інвалідністю, заклади вищої освіти, інклюзивна освіта, академічна інтеграція, фізична доступність, психологічна підтримка, соціальна інтеграція.

Pidvalna Yuliya Vasylivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

FEATURES OF THE PROCESS OF SOCIAL ADAPTATION OF YOUTH WITH DISABILITIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Introduction. The process of social adaptation of young people with disabilities in higher education institutions is an important and complex aspect of modern inclusive education. Every year the issue of inclusion of students with special needs is becoming more and more relevant, because higher education institutions are not only a place for acquiring professional knowledge, but also spaces for developing social, cultural and personal competencies of young people. In our society, the problem of ensuring equal access to higher education for people with disabilities is becoming increasingly important, since this is directly related to their integration into the academic and social environment. Social adaptation of young people with disabilities in higher education institutions includes a number of factors that influence the successful inclusion of these students in the educational process and their further social functioning

in society. Taking into account the individual needs of each student, this process has specific features that require an individual approach and active participation of various participants in the educational process, including teachers, administration of educational institutions, social workers and, of course, the students themselves.

An important aspect of the socialization of young people with disabilities is the creation of an accessible and inclusive learning environment that meets both the physical and psycho-emotional needs of these students. Creating conditions for successful learning, interaction with peers and integration into the university environment requires a comprehensive approach. In addition to physical aspects, which include the accessibility of infrastructure and the use of specialized learning aids, social and psychological barriers that students with disabilities face also play an important role.

Thus, the process of social adaptation of young people with disabilities in higher education institutions is multifaceted and requires efforts at the level of organizational changes, as well as cultural and social transformations in society. The relevance of this topic is due not only to the need to ensure equal opportunities for all students, but also to the need to improve existing approaches to inclusive education in Ukraine and the world. In this context, it is important to study both the features of the educational process and the factors that influence the social integration of young people with disabilities into the academic community, which is key to their further success both in their studies and in their professional activities.

Purpose and objectives of the article. The purpose of this article is a comprehensive study of the process of social adaptation of young people with disabilities in higher education institutions, in particular, to identify the main aspects that affect their integration into the academic, social and psychological environment of universities. The article aims to investigate both physical and socio-psychological barriers that complicate the adaptation of students with disabilities in educational institutions, as well as to identify ways to overcome these obstacles through inclusive practices, support from teachers, administration and the student body. In addition, the aim is to analyze the effectiveness of existing mechanisms for supporting students with disabilities, such as adapted curricula, accessible infrastructure and specialized services provided by higher education institutions. An important aspect is to assess the role of psychological and social support in shaping the positive dynamics of adaptation and development of these students, as well as to study how the creation of an inclusive environment affects social integration, self-esteem and academic achievements of young people with disabilities.

Results. The study identified key aspects and problems related to the social adaptation of young people with disabilities in higher education institutions. It turned out that this process is multifaceted and complex, as it includes not only physical, but also psychological, social and academic adaptation of students to the new learning environment. The results of the study show that, although higher education is gradually becoming more accessible to people with disabilities, significant obstacles to their full integration still exist.

Key words: *social adaptation, young people with disabilities, higher education institutions, inclusive education, academic integration, physical accessibility, psychological support, social integration.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Адаптація молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти є комплексним та багатограним явищем, що охоплює не тільки фізичне, а й психологічне, соціальне та академічне пристосування до нових умов навчання та взаємодії. Сучасне суспільство прагне створити рівні можливості для всіх студентів, однак особи з інвалідністю стикаються із численними бар'єрами, які ускладнюють їх інтеграцію в академічне середовище. Ці бар'єри можуть бути як фізичними, так і соціально-психологічними.

Один із ключових аспектів адаптації студентів з інвалідністю полягає в необхідності врахування індивідуальних потреб цих осіб. Вища освіта передбачає для них адаптацію до нових навчальних стандартів, а також до специфічних умов, що пов'язані з фізичними обмеженнями або особливими освітніми потребами. Це вимагає не лише доступності навчальних матеріалів, а й створення відповідних умов для доступу до інфраструктури університету, адаптації навчальних програм і методик, які відповідають індивідуальним вимогам студентів з інвалідністю.

Фізична адаптація містить забезпечення безперешкодного доступу до навчальних аудиторій, бібліотек, санітарних приміщень та інших важливих інфраструктурних об'єктів. Установлення пандусів, ліфтів, спеціально облаштованих місць для студентів з інвалідністю та технічних засобів підтримки має вирішальне значення для забезпечення рівних можливостей для студентів з інвалідністю.

Соціальна адаптація молоді з інвалідністю є не менш важливим етапом. Оскільки молоді люди з інвалідністю часто мають обмежений досвід соці-

альної взаємодії, особливо в новому оточенні, на них можуть чекати труднощі у формуванні взаємин з одногрупниками, викладачами та іншими членами університетської спільноти. Психологічний комфорт і підтримка з боку викладачів, психологів та одногрупників є важливими чинниками, що полегшують процес соціалізації та інтеграції студентів з інвалідністю в навчальний процес.

Академічна адаптація містить модифікацію освітніх процесів, як-от зміна формату оцінювання або адаптація навчальних матеріалів для студентів з різними формами інвалідності. Наприклад, студенти з порушеннями зору можуть отримувати електронні версії підручників, а студенти з порушеннями слуху – доступ до сурдоперекладачів або записів лекцій. Такі адаптації сприяють забезпеченню рівних можливостей у навчальному процесі та ефективному засвоєнню матеріалу.

Психологічний аспект адаптації також важливий. Молодь з інвалідністю часто стикається з ізоляцією, низькою самооцінкою або побоюваннями, що вони не зможуть упоратися з вимогами університету. Це вимагає не тільки фізичної доступності, а й створення умов психологічної підтримки, зокрема через організацію консультацій, тренінгів для розвитку самооцінки та формування підтримувального соціального середовища.

Особливу роль у процесі соціальної адаптації відіграє інклюзивна політика університету. Створення інклюзивного середовища передбачає забезпечення рівних можливостей для всіх студентів, незалежно від їхніх фізичних можливостей, у доступі до навчання, ресурсів і можливостей. Така політика сприяє формуванню почуття належності до університетської спіль-

ноти, що, своєю чергою, позитивно впливає на процес адаптації студентів з інвалідністю [2].

У сучасному суспільстві недостатня адаптація молоді з інвалідністю до умов життя в здоровому соціумі, а також до специфічних умов навчання в закладах вищої освіти є значущою та актуальною проблемою. Цей процес може призводити до серйозних наслідків, як-от дезорганізація особистості та утворення бар'єрів для повноцінного входження таких осіб у соціальне життя.

На сьогодні безпосередня організація інклюзивного навчання в закладах вищої освіти здійснюється командою психолого-педагогічного супроводу.

У межах психологічного супроводу здобувачів вищої освіти проводять різноманітні заходи, спрямовані на підтримку та покращення їх психологічного та морального стану. Однією з основних форм роботи є анкетування та тестування здобувачів, що дає змогу виявити рівень їх емоційного стану, соціальної адаптації та інші важливі аспекти особистісного розвитку. Це дає змогу індивідуалізувати підхід до кожного здобувача та вибрати найбільш ефективні методи допомоги.

Застосовують різноманітні техніки психологічної роботи, як-от арттерапія, тілесно орієнтовані методи та інші сучасні практики, які сприяють покращенню емоційного фону студентів та надають їм можливість самовираження через творчість і фізичні вправи. Це не тільки допомагає знизити рівень стресу, а й позитивно впливає на моральний стан учасників освітнього процесу, створюючи сприятливе середовище для навчання та розвитку.

Особливе значення має індивідуальне консультування здобувачів з інвалідністю життєдіяльності, яке надається з урахуванням їхніх специфічних потреб та труднощів. Психологічна підтримка в цьому разі спрямована на допомогу в адаптації до навчального процесу, подолання внутрішніх бар'єрів та стимулювання впевненості у власних силах.

Соціальний супровід навчання здобувачів з інвалідністю має вагомe значення для забезпечення їх інтеграції в університетське середовище та суспільство загалом. Завдяки такому супроводу забезпечуються основні соціальні функції, як-от навчання, працевлаштування, комунікація з іншими людьми. Основною метою цього процесу є активна участь здобувачів з інвалідністю в соціально-психологічних заходах університету, що передбачає організацію та проведення акцій, ярмарків, соціальних заходів і різноманітних ініціатив, які сприяють їх соціалізації та розвитку.

Важливим аспектом є також співпраця з представниками закладів соціального захисту населення, що дає змогу створювати умови для комплексної підтримки студентів з інвалідністю. Це сприяє формуванню в них почуття власної гідності, а також забезпечує соціальну інтеграцію та взаєморозуміння з оточенням. Весь цей процес допомагає здобувачам з інвалідністю активно залучатися до соціального життя університету та сприяє їх самоактуалізації, самовдосконаленню, а також повній соціалізації в майбутньому.

З метою формування інклюзивного середовища в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини на факультеті соціальної та психологічної освіти значну увагу приділено забезпеченню доступності навчальних приміщень для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Відповідно до вимог будівельних норм і стандартів, в усіх навчальних корпусах університету облаштовані пандуси, що забезпечують безперешкодний доступ до приміщень. Також створено спеціалізовані санітарно-гігієнічні кімнати, що відповідають вимогам доступності та універсального дизайну. Для студентів з інвалідністю закуплені спеціалізовані парти, що відповідають їхнім потребам, а також таблички шрифтом Брайля, що позначають назви факультетів, кафедр та структурних підрозділів університету.

Крім того, для студентів з порушеннями зору придбано абетки шрифтом Брайля, що використовуватимуть студенти, які навчаються за спеціальностями «Психологія», «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення», забезпечуючи їхню готовність до роботи в умовах інклюзивної освіти. У читальних залах і комп'ютерних класах установлені спеціальні клавіатури зі шрифтом Брайля для зручності студентів з порушеннями зору. Для потреб Центру освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» придбані географічні карти Європи шрифтом Брайля.

У гуртожитках університету створено умови для проживання студентів з інвалідністю, зокрема облаштовано кімнати на першому поверсі та встановлено пандуси для зручного доступу. Постійно здійснюється супровід умов їхнього проживання, що сприяє комфортному перебуванню в університеті.

Університет не лише надає студентам з інвалідністю можливість здобути якісну освіту та кваліфікацію, а й активно сприяє їх працевлаштуванню. У результаті комплексного підходу, що передбачає соціально-психологічну підтримку, студенти з інвалідністю досягають високих результатів не лише в навчальній, а й у творчій та професійній діяльності.

Зростання контингенту студентів з інвалідністю стало важливим пріоритетом діяльності УДПУ імені Павла Тичини. Університет активно працює над розв'язанням проблем навчання та соціального розвитку цих осіб, створенням інноваційних технологій для покращення їх якості життя, запровадженням ефективної системи соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з особливими освітніми потребами за допомогою інклюзивного туризму, а також розробкою методичних рекомендацій щодо оптимізації сильних сторін студентів на шляху їх соціальної інтеграції [7].

Студентський вік є періодом активного формування соціальної зрілості, що проявляється в здатності молодої людини опановувати різноманітні соціальні ролі. Цей етап збігається з юністю, характеризуючись складним процесом становлення особистісних рис. У цей час розвиваються важливі якості, як-от цілеспрямованість, рішучість, наполе-

гливість, самостійність, ініціативність та здатність контролювати власні емоції. Зростає зацікавленість моральними питаннями, як-от сенс життя, життєві цілі, стиль життя, любов, вірність та інші. Однак у віці 17–19 років, коли відбуваються пошуки власного духовного простору й загострюється потреба в смислому самовизначенні, взаємодія з «іншим» і «новим» може спричиняти конфлікти, протистояння, а також неадекватні реакції та оцінки [2].

Освітнє середовище закладів вищої освіти є простором, у якому відбувається соціалізація молоді з інвалідністю. Засоби навчання та виховання, які застосовують викладачі, можуть стати інструментами для створення доступного середовища, якщо враховувати особливості життя молоді з інвалідністю, тим самим сприяючи її соціалізації. За останніми даними Міністерства освіти і науки України, кількість молодих людей з інвалідністю, що навчаються у ЗВО III–IV рівня акредитації, зростає.

Тож заклади вищої освіти виконують функції розвитку інноваційної діяльності, підтримки пріоритетів розвитку наукових шкіл та створення механізмів взаємодії між їх діяльністю. Незважаючи на зменшення цього показника в Україні через воєнні події, він усе ж таки залишається досить високим. Під час дослідження соціалізації молоді з інвалідністю ми визначили, що основними функціями закладів вищої освіти є підготовка фахівців різних галузей, що передбачає розвиток у молоді як Hard skills, так і Soft skills [5].

Процес соціальної адаптації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти має свої особливості, адже освітнє середовище університетів не обмежується лише навчальними заняттями. Воно містить різні аспекти життєдіяльності студентів, як-от проживання в гуртожитку, участь у молодіжних гуртках чи громадських організаціях, налагодження нових контактів у навчальному середовищі та під час практики. Наприклад, під час пар інтерактивні методи навчання, як-от кейс-технології, ділові та рольові ігри, тренінги та дискусії, є засобами соціалізації для студентів з інвалідністю, що залучають їх до активної групової та фронтальної роботи.

Інтерактивні технології також сприяють участі студентів у різноманітних проєктах, електронному листуванні, волонтерській діяльності, лідерстві в інтернет-спільнотах, а також у створенні та об'єднанні молодих людей у просоціальні групи. Важливим є також залучення молоді з інвалідністю до інформальної освіти через соціальні мережі, де вони можуть використовувати спеціалізовані сайти, блоги, вебіари для отримання інформації та спілкування з фахівцями [1].

Упровадження нових освітніх технологій та дистанційної форми навчання для студентів з інвалідністю сприятиме підвищенню якості інклюзивної освіти в ЗВО. Інформаційні технології навчання орієнтовані на досягнення програмних результатів з урахуванням індивідуальних особливостей студентів. Кредитно трансферна система навчання дає змогу покращити якість освітніх послуг, створюючи умови для самостійного освоєння навчальних курсів за різними спеціальностями та освітньо-кваліфікаційними рівнями. Вона також урахує особисту мотивацію студентів і сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в студентському середовищі [3, с. 14; 4, с. 15–50].

Організація наукових досліджень з проблем навчання та виховання студентів з особливими освітніми потребами також сприяє інклюзії. Це передбачає створення осередків для дослідження мотивації та спрямованості молоді з інвалідністю, а також організацію наукових досліджень студентів з інвалідністю за індивідуальними програмами. Важливим аспектом соціалізації молоді з інвалідністю є організація змістовного дозвілля, яке містить різноманітні активності: розвиток художньої самодіяльності, студентські вечірки, ярмарки, КВН, аукціони, конкурси, свята та ігрові програми [6].

Однак важливо усвідомлювати, що соціалізація осіб з особливими освітніми потребами та їх інтеграція в суспільство не є чітко визначеним планом чи схемою. Жоден навчальний заклад не зможе досягти цього без активної участі батьків. Тому це є результатом плідної співпраці батьків і фахівців, їхніх спільних зусиль, які допомагають дитині розвивати свої здібності та адаптуватися до соціально-освітнього середовища [8, с. 164–166].

Список літератури:

1. Базиленко А. К. Самоврядування як вид соціальної активності студентської молоді. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. Київ : НУОУ, 2014. Вип. 3 (40). С. 194–198.
2. Буяльська Т. Б. Теоретичні аспекти адаптації студентів I курсу до навчання у ВНЗ. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php>
3. Гуцол Л. Використання Інтернет-ресурсів для забезпечення самореалізації особистості в дозвіллевій діяльності. *Молодь і ринок*. 2015. № 9. С. 158–163.
4. Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : монограф. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 314 с.
5. Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф., Козліковська Н. Я. Освіта осіб з інвалідністю в Україні: можливості та особливості навчання людей з інвалідністю у вищих навчальних закладах : метод. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 41 с.
6. Мануйлов Є. М. Соціальна активність молоді: до проблеми розуміння сутності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*, 2010. № 3. С. 3–12.
7. Створення умов для навчання студентів з ООП. Сайт факультету соціальної та психологічної освіти URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%b0/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%be-%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%96%d0%b4%d0%bd%d1%96-%d1%86%d0%b5%d0%bd-%d1%82%d1%80%d0%b8-2/%d0%bf%d1%80%d0%be-%d0%bd%d0%b0%d1%81%d1%81/124027-2/>

8. Сяба М. О. (2013). Роль сім'ї у вихованні дітей з особливими потребами. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля* / гол. ред. Г. П. Шевченко. Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля. Вип. 3 (56). С. 164, 166.

References:

1. Bazilenko, A. K. (2014). Samovriaduvannia yak vyd sotsialnoi aktyvnosti studentskoi molodi [Self-government as a form of social activity of student youth]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy: zb. nauk. pr.* Kyiv : NUOU, 2014. Vyp. 3 (40). S. 194–198. [in Ukrainian].
2. Buial'ska, T. B. (2008). Teoretychni aspekty adaptatsii studentiv I kursu do navchannia u VNZ [Theoretical aspects of first-year students' adaptation to studying in higher educational institutions]. Retrieved from: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php> [in Ukrainian].
3. Hutsol, L. (2015). Vykrystannia Internet-resursiv dlia zabezpechennia samorealizatsii osobystosti v dozvillievoi diial'nosti [The use of Internet resources to ensure self-realization of an individual in recreational activities]. *Molod' i rynek*, 2015, No. 9, pp. 158–163. [in Ukrainian].
4. Davydenko, H. V. (2015). Inkluziia u vyshchych navchal'nykh zakladakh Yevropeiskoho Soiuzu: monohrafiia [Inclusion in higher educational institutions of the European Union]. Vinnytsia: Nilan-LTD, [in Ukrainian].
5. Kolchenko, K. O., Nikulina, H. F., & Kozlikovska, N. Ya. (2007). Osvita osib z invalidnistiu v Ukraini: mozhlyvosti ta osoblyvosti navchannia liudei z invalidnistiu u vyshchych navchal'nykh zakladakh: metod. posibnyk [Education of persons with disabilities in Ukraine: opportunities and features of teaching people with disabilities in higher educational institutions: methodical guide]. Kyiv : Universytet «Ukraina», [in Ukrainian].
6. Manuilov, Ye. M. (2010). Sotsial'na aktyvnist' molodi: do problemy rozuminnia sutnosti [Social activity of youth: to the problem of understanding its essence]. *Visnyk Natsional'noi iurydychnoyi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, 3, 3–12. [in Ukrainian].
7. Stvorennia umov dlia navchannia studentiv z OOP [Creation of conditions for teaching students with disabilities]. *Sait fakul'tetu sotsial'noi ta psykhologichnoi osvity*. Retrieved from <https://fspo.udpu.edu.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%b0/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%be-%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%96%d0%b4%d0%bd%d1%96-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80%d0%b8-2/%d0%bf%d1%80%d0%be-%d0%bd%d0%b0%d1%81%d1%81/124027-2/> [in Ukrainian].
9. Siaba, M. O. (2013). Rol' sim'i u vyhovanni ditey z osoblyvymi potrebamy [The role of the family in raising children with special needs]. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zb. nauk. prats' Skhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalia* / hol. red. H. P. Shevchenko. Luhansk: vyd-vo SNU im. V. Dalia. Vyp. 3 (56). S. 164, 166. [in Ukrainian].

УДК 159.9:37.013

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-13>

Ridkodubska Hanna Anatoliivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy,
Khmelnitsky National University
Anutabanditka1@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0561-6835

SOCIO-PEDAGOGICAL DETERMINANTS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT

Introduction. The study of emotional intelligence is becoming increasingly significant, particularly in the context of training future social workers. The modern education system should not only transmit knowledge but also facilitate the development of emotional competence, which is essential for effective professional interaction with clients. The ability to recognize, regulate, and constructively express emotions is a critical factor for success in the social sphere. A high level of emotional intelligence enables professionals to navigate complex interpersonal interactions, establish trust-based relationships, and deliver high-quality social services.

Research Aim This study aims to analyze socio-pedagogical approaches to the development of emotional intelligence in future social workers, determine its role in professional practice, and substantiate the pedagogical conditions necessary for its formation. The research also explores the integration of emotional intelligence training into the curriculum of social work education.

Scientific Novelty. This study systematizes contemporary approaches to the development of emotional intelligence in the social sphere, drawing on the theoretical frameworks of D. Goleman, A. Rean, and other scholars. Particular attention is given to the mechanisms of emotional self-regulation, which enable future social workers to maintain professional resilience in high-stress environments. Furthermore, the study substantiates the necessity of implementing a structured emotional intelligence development program for students at Khmelnytskyi National University, specializing in Social Work (specialty 231). This program is designed to cultivate emotional literacy, equipping students with the ability to accurately identify and interpret both their own emotions and those of others. Additionally, it aims to enhance their professional competencies, improving their capacity to work with diverse client populations, understand clients' emotional needs, facilitate constructive emotional expression, and maintain emotional stability in various professional scenarios.

Conclusions. The findings of this study confirm that a well-developed level of emotional intelligence enables future social workers to effectively manage emotional challenges, engage with vulnerable populations, and mitigate the risk of professional burnout. The proposed educational approaches and training methodologies contribute to the systematic development of emotional competence, which is a fundamental component of professional formation in social work.

Key words: *emotional intelligence, development of emotional intelligence, emotional self-regulation, social work education, professional resilience, future social workers.*

Рідкодубська Ганна Анатоліївна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Вступ. Дослідження емоційного інтелекту набуває дедалі більшої актуальності, особливо в контексті професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Сучасна система освіти повинна не лише передавати знання, а й сприяти розвитку емоційної компетентності, що є необхідною умовою ефективного взаємодії з клієнтами. Уміння розпізнавати, регулювати та конструктивно виражати емоції є критично важливим для успішної роботи в соціальній сфері.

Метою роботи є аналіз соціально-педагогічних підходів до розвитку емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників, визначення його ролі в професійній діяльності та обґрунтування педагогічних умов його формування.

Наукова новизна. У статті узагальнено сучасні підходи до розвитку емоційного інтелекту в соціальній сфері, розглядаючи концепції Д. Гоулмана, А. Реана та інших науковців. Особливий акцент зроблено на вивченні механізмів емоційної саморегуляції, які допомагають майбутнім соціальним працівникам зберігати професійну стійкість у стресових ситуаціях. Крім того, обґрунтовано необхідність впровадження програми розвитку емоційного інтелекту для студентів Хмельницького національного університету спеціальності 231 «Соціальна робота». Ця програма спрямована на формування емоційної грамотності, що допоможе студентам точно розпізнавати та інтерпретувати як власні емоції, так й емоції інших людей. Також вона сприятиме розвитку їхніх професійних компетентностей у роботі з різними категоріями клієнтів, формуванню глибокого розуміння емоційних станів і потреб клієнтів, стимулюванню конструктивного емоційного вираження та забезпеченню здатності підтримувати емоційну рівновагу в будь-яких ситуаціях.

Висновки. Результати статті свідчать, що високий рівень емоційного інтелекту дає змогу майбутнім соціальним працівникам долати емоційні труднощі, ефективно взаємодіяти з вразливими категоріями населення та мінімізувати ризики професійного вигорання. Запропоновані освітні підходи та практичні методики сприяють розвитку емоційної компетентності, що є важливим чинником професійного становлення майбутніх фахівців.

Ключові слова: *емоційний інтелект, розвиток емоційного інтелекту, емпіричне дослідження емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників, програма розвитку емоційного інтелекту, майбутні соціальні працівники.*

Introduction. In the contemporary educational landscape, the study of emotional intelligence has garnered significant scholarly attention. The role of education extends beyond the mere transmission of knowledge; it must also cultivate emotional competence, particularly among those preparing for socially oriented professions. As interpersonal interactions grow increasingly complex, the ability to regulate emotions and navigate diverse social contexts becomes a critical professional skill. Consequently, the development of emotional intelligence among future social workers emerges as a pressing area of inquiry within modern pedagogical and social science research.

Emotional intelligence encompasses the capacity to recognize, regulate, and express one's emotions effectively while fostering meaningful interactions with others. Aspiring social workers encounter a multitude of emotional challenges, including stress, interpersonal conflicts, and the complexities of establishing professional relationships. Their work requires frequent engagement with individuals from diverse backgrounds, necessitating strong communicative abilities, conflict resolution strategies, and a deep understanding of emotional states. Within this context, the cultivation of emotional intelligence is paramount, serving as a foundation for social competence, psychological resilience, and professional efficacy in social work practice.

Purpose and objectives of the article. The objective of this study is to conduct a comprehensive theoretical and empirical examination of socio-pedagogical strategies aimed at fostering and strengthening the emotional intelligence of future social workers.

The study of emotional intelligence and its role in personal and professional development has been extensively explored by scholars such as Mayer, Caruso, Salovey, Goleman, and others. The term emotional intelligence was first introduced in the late 20th century by Mayer, Caruso, and Salovey, who conceptualized it as a multidimensional psychological construct encompassing three core abilities: recognizing and expressing emotions, regulating emotions, and leveraging emotional insights to inform cognition and behavior [4, p. 185–211].

Results. Unlike cognitive intelligence, which primarily pertains to abstract reasoning and problem-solving, emotional intelligence reflects the intricate interplay between an individual's inner emotional world and their outward behavior. Despite variations in theoretical models, most researchers agree that emotional intelligence facilitates greater self-awareness, emotional regulation, and interpersonal effectiveness, all of which are essential for professional and personal success [2, p. 512].

Emotional intelligence operates through several key mechanisms, including the regulation of emotional information, the capacity to modulate emotional experiences, emotional sensitivity, and the ability to perceive and interpret emotional cues in oneself and others. The activation of central psychological mechanisms underlies emotional responses. Ultimately, emotional intelligence enables individuals to make

informed decisions by integrating emotional awareness into their evaluative and problem-solving processes. Goleman identified several core competencies of emotional intelligence, including self-motivation, resilience in the face of frustration, emotional self-regulation, the ability to delay gratification, and the capacity to prevent emotions from impairing logical reasoning and decision-making [2, p. 512].

The development of emotional intelligence is particularly crucial for future social workers, who must navigate emotionally complex professional environments. Their ability to recognize, regulate, and constructively express emotions directly influences their capacity to build trust, foster client relationships, and respond effectively to crises.

As individuals mature, their capacity for emotional differentiation and verbalization expands, enabling them to articulate and process emotions with greater nuance. However, future social workers often encounter heightened emotional experiences, which can be both beneficial and challenging. While intense emotions contribute to empathy and connection, they can also lead to stress and emotional exhaustion if not managed effectively. Research indicates that individuals with well-developed emotional intelligence employ adaptive coping strategies, reducing the likelihood of mental health challenges.

An important characteristic of future social workers' emotional landscape is their ability to experience and reconcile opposing emotions simultaneously. They may, for example, feel both empathy and frustration toward a client, underscoring the complexity of emotional processing in professional contexts. Emotional experiences, whether positive such as joy and interest, or negative such as anger and fear, play a critical role in behavioral regulation and decision-making. However, when emotions become overwhelming or misaligned with situational demands, they can hinder effective professional functioning.

The social and pedagogical dimensions of emotional intelligence development are shaped by various psychological and environmental factors. Scholars have observed that individuals facing emotional and social difficulties often struggle with feelings of disengagement and boredom, lacking effective strategies to enrich their emotional and professional lives. Therefore, fostering emotional intelligence in future social workers requires targeted educational interventions that promote self-awareness, emotional regulation, and resilience.

Several key factors influence the emotional intelligence development of future social workers. Self-awareness and identity formation play a crucial role as individuals establish their professional identity and become more attuned to their emotional states and their implications for practice. Emotional stability and regulation are necessary due to emotional fluctuations, often influenced by physiological and psychological changes, which necessitate structured strategies for self-regulation. Social relationships and peer interaction require refined emotional perception and adaptive communication skills to engage effectively with diverse

client populations. Support systems, including mentors, educators, and peers, shape emotional intelligence through guidance, feedback, and role modeling. Emotional competence training within educational institutions should include structured programs aimed at developing emotional resilience, empathy, and self-regulation in professional contexts.

Given the emotionally demanding nature of social work, the development of emotional intelligence is not merely an academic exercise but a fundamental prerequisite for professional success. By equipping future social workers with the necessary emotional skills, educators can enhance their capacity for meaningful client engagement, ethical decision-making, and sustainable career development.

For the purpose of conducting an empirical study on the development of emotional intelligence among future professionals in the social sphere, we employed the following assessment tools:

1. The SREIT Emotional Intelligence Assessment by N. Schutte.
2. The EQ Questionnaire for Emotional Intelligence Level Determination by N. Hall.
3. The Emotional Maturity Diagnostic Method by O. Chebykin.

The SREIT Emotional Intelligence Assessment by N. Schutte is based on the four-component model of emotional intelligence proposed by J. Mayer and P. Salovey. This method defines emotional intelligence as the ability to recognize and understand one's own emotions, as well as the emotions of others, differentiate between them, and apply this knowledge to guide behavior and decision-making.

The SREIT consists of 42 statements, which are grouped into three distinct scales:

1. Emotional Assessment and Expression.
2. Emotional Regulation.
3. Use of Emotions in Problem-Solving Situations.

Participants are asked to rate each statement on a 5-point scale, where 1 indicates that the statement does not apply at all to the person, and 5 means the statement fully applies. The scores for each scale are determined by summing the points, based on the provided scoring key.

Upon analyzing the data obtained from this method, the following trends emerged: 25 % of respondents (10 students) exhibited a low level of emotional intelligence. 30 % of respondents (12 students) showed a medium level of emotional intelligence. 50 % of respondents (20 students) demonstrated a high level of emotional intelligence.

The results of this diagnostic assessment using the SREIT method are summarized in Figure 1.

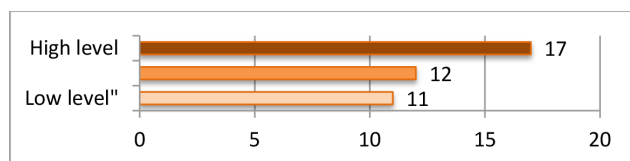

Fig. 1. Results of Emotional Intelligence Level Diagnosis Using the SREIT Method

Using the SREIT method, we were also able to determine and analyze the three scales of the emotional component in students, namely:

1. Emotional Assessment and Expression.
2. Emotional Regulation.
3. Use of Emotions in Problem-Solving Situations.

The results for the "Emotional Assessment and Expression" scale are presented in Figure 2.

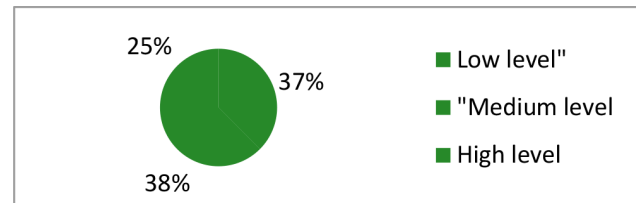

Fig. 2. Results of Scale #1 "Emotional Assessment and Expression"

According to the data presented in Scale #1, the following trend can be observed: a low level of emotional assessment and expression was identified in 15 respondents, which accounts for 37 %. This suggests that a considerable number of students struggle to adequately assess their own emotions and the emotions of others, and also face difficulties in expressing their emotions. A moderate level of emotional assessment and expression was found in 15 students, representing 38 %, indicating minor issues with their ability to express and evaluate emotions. A high level of emotional expression was observed in 10 students, making up 25 % of the respondents, who demonstrated the ability to accurately assess both their own and others' emotions.

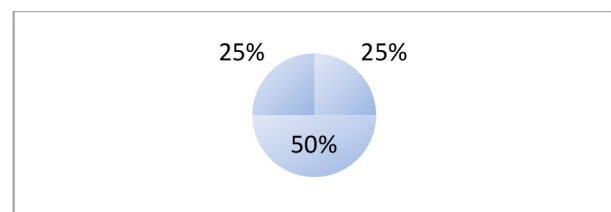

Fig. 3. Assessment outcomes of emotional intelligence according to Scale #2 using the SREIT methodology

The results of Scale #2, obtained using the SREIT methodology, are presented in Figure 3. According to these results, 10 respondents (25 %) demonstrated a low level of emotional self-regulation, meaning that they find it difficult to recognize emotions and make balanced decisions regardless of the circumstances. This result highlights an area in need of improvement, as the ability to control and regulate one's emotions is a crucial skill in the professional activities of social work specialists. A moderate level of emotional self-regulation was identified in 20 students (50 %), which suggests the potential for challenges in their ability to maintain emotional composure. Finally, 10 respondents (25 %) displayed a high level of emotional self-regulation, showing an ability to control their emotions effectively.

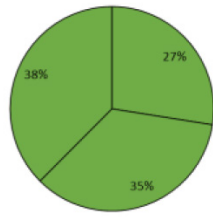

Fig. 4. Results of Scale #3 "Using Emotions in Problem-Solving Situations"

The results obtained for Scale #3 (see Figure 4) revealed the following trend: 11 students (27 %) demonstrated a low level of ability to use their own emotions in problem-solving and stressful situations; 14 students (35 %) had a moderate level; and 15 students (38 %) exhibited a high level of skill in using emotions effectively in stressful situations.

Based on the analysis of this methodology, we can conclude that a significant number of future social work professionals possess a low level of emotional intelligence. Not all students are adept at self-regulating their emotions, effectively using them in stressful situations, or understanding the emotions of others, which is essential in their professional activities.

Next, we administered the Emotional Intelligence EQ Questionnaire by N. Hall.

N. Hall's methodology aims to assess an individual's ability to understand relationships as they are represented in emotions and to manage emotions based on decision-making processes. The questionnaire consists of 30 statements and 5 scales:

1. Emotional Awareness – the ability to identify and differentiate emotions.
2. Managing One's Emotions – the ability to regulate the emotional domain.
3. Self-Motivation – the ability to consciously manage one's emotions.
4. Empathy – the ability to recognize and understand the emotions of others, and to empathize with them.
5. Recognizing the Emotions of Others – the ability to influence the emotional states of others.

Upon analyzing this methodology for each scale, we obtained the following results (see Figure 5):

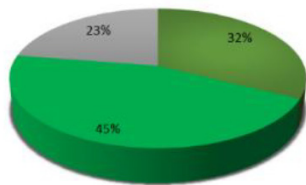

Fig. 5. Results of Scale #1 "Emotional Stability"

For Scale #1 «Emotional Awareness,» it was found that 9 respondents (23 %) demonstrated a high level of emotional awareness. A further 18 respondents (45 %) showed a moderate level of emotional awareness,

indicating they generally understand their emotional states and can manage them. Additionally, 13 respondents (32 %) exhibited a low level of emotional awareness, which is concerning, as students – future professionals in social work – must be able to recognize both their own emotions and those of their clients to provide effective professional help.

For Scale #2 "Managing One's Emotions" (see Figure 2.6), it was found that 10 respondents (25 %) demonstrated a high level of emotional management skills. These students showed emotional stability and flexibility, easily managing their emotions and not succumbing to them in stressful situations – an important trait, as social workers often encounter high-pressure situations and need to regulate their emotions. Another 20 respondents (50 %) were at an average level, indicating they do not always have control over their emotions. Lastly, 10 respondents (25 %) demonstrated a low level of emotional regulation, which is critical for future social work professionals since their work involves direct interaction with individuals in difficult life circumstances.

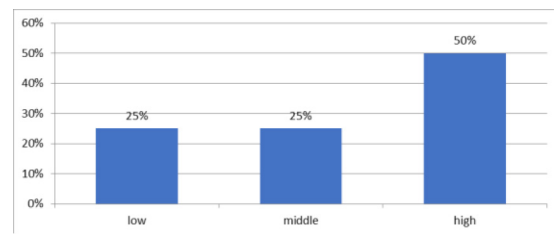

Figure 6 – Results of Scale #2 "Managing One's Emotions"

For Scale #3 "Self-Motivation" (see Figure 7), 6 respondents (15 %) showed a high level of self-motivation, meaning they are capable of regulating their behavior by managing their emotions. Another 18 respondents (45 %) had a moderate level of self-motivation, while 16 respondents (40 %) displayed a low level, indicating they struggle to manage their emotional responses through self-regulation.

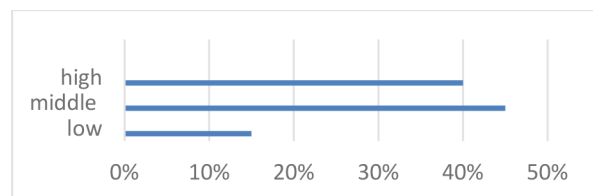

Fig. 7. Results of Scale #3 Self-Motivation

For Scale #4 "Empathy" (see Figure 8), 15 respondents (38 %) demonstrated a high level of empathy, indicating they understand others' emotions and are capable of empathizing. Another 15 respondents (37 %) exhibited a moderate level of empathy, meaning they generally empathize and provide emotional support. However, 10 respondents (25 %) showed a low level of empathy, struggling to empathize and provide emotional support to others.

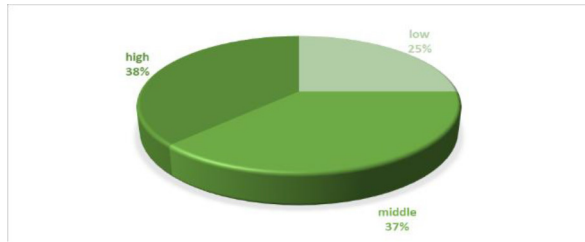

Fig. 8. Results of Scale #4 “Empathy”

For Scale #5 “Recognizing the Emotions of Others”, 17 respondents (22 %) demonstrated a high level of emotional recognition, an essential skill in the professional activities of social workers. 14 respondents (43 %) showed a moderate level, while 9 respondents (35 %) displayed a low level, indicating insufficient skills in recognizing others’ emotions.

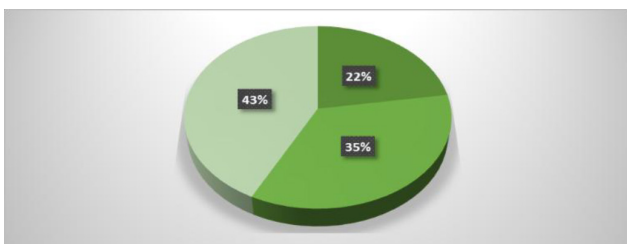

Fig. 9. Results of Scale #5 “Recognizing the Emotions of Others”

The final diagnostic methodology was the Emotional Maturity Diagnostic by O. Chebykin. This methodology is one of the best tools for assessing emotional intelligence and emotional maturity. It consists of 42 questions divided into three scales. The methodology allows for the assessment of emotional maturity based on the following criteria: expressiveness – the display of emotions on the face, the ability to convey them to others; self-regulation – the ability to control emotions, suppress negative ones, and evoke necessary emotions, both in oneself and in others; empathy – the ability to recognize others’ emotional states and effectively integrate this ability into professional activity. The author claims that this methodology has high validity and reliability.

After conducting the analysis of this methodology for each scale separately, we obtained the following results (see Figure 10):

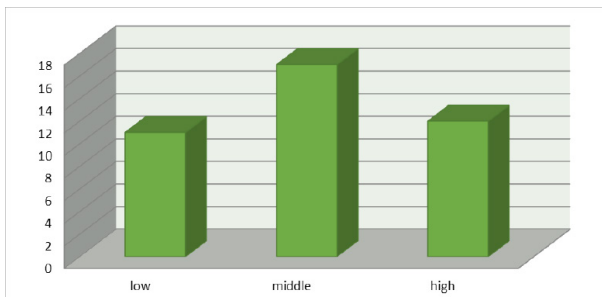

Fig. 10. Results of Scale #1 “Expressiveness”

According to the data, 17 respondents demonstrated a moderate level of expressiveness, meaning that these students can easily convey emotions through their facial expressions. A low level of expressiveness was found in 11 students, who struggle to express their emotions to others. A high level of expressiveness was demonstrated by 12 students, which is a positive result, as the ability to express emotions through facial expressions, gestures, and movements is an important component of the work of social work professionals.

Analyzing Scale #2 “Self-Regulation” (Figure 11), we found that 20 respondents (50 %) had a moderate level of self-regulation. This is a positive result, as most of these students are capable of managing their emotional state, an important trait for future social workers. A low level was identified in 11 students, indicating they struggle with emotional self-regulation, a critical skill in the social work field. A high level of self-regulation was found in 9 students, which is a positive sign.

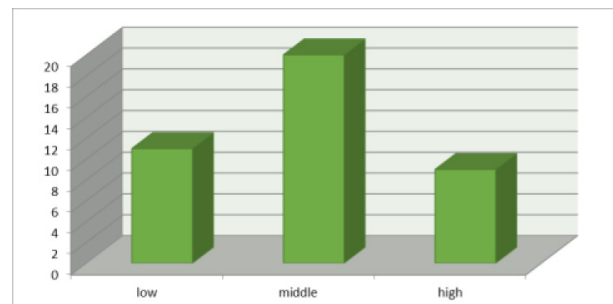

Fig. 11. Results of Scale #2 “Self-Regulation”

Analyzing Scale #3 “Empathy” (Figure 2.11), we found that 9 students had a low level of empathy, which indicates their difficulty in empathizing with others. A moderate level of empathy was found in 18 students, and a high level in 13 students. These results are positive, as social workers often interact with individuals who need help and support, and the ability to empathize is critical.

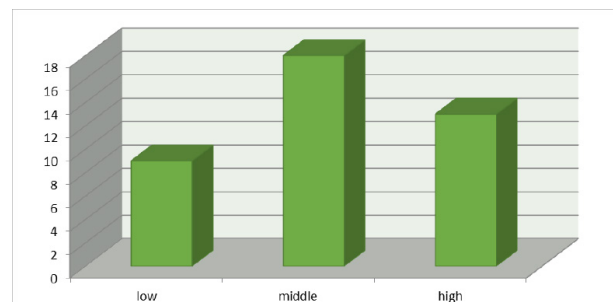

Fig. 12. Results of Scale #3 “Empathy”

In conclusion, we emphasize the need for implementing a program to develop emotional intelligence for students of the Khmelnytskyi National University, majoring in Social Work (specialty 231). This program is designed to cultivate emotional literacy, equipping students with the ability to accurately recognize and interpret both their own emotions and those of others. Furthermore,

it will enhance their professional competencies in promoting constructive emotional expression, and working with diverse client groups, fostering a deeper understanding of clients' emotional states and needs, ensuring the ability to maintain emotional equilibrium in all situations.

Bibliography:

1. Боковець О.І. Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. 2022.
2. Галузяк В. Розвиток емпатії в учнів підліткового віку *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2020. Вип. 62. с. 210–219.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.Л.Гумецька. Харків : Віват, 2019, 230 с.
4. Дерев'янко С.П. Резилієнтність та емоційний інтелект дітей під час війни: огляд досліджень різних країн. 2022, 20 с.
5. Ігнатенко Ж.В. Що важливіше для молодшої людини: рівень інтелекту IQ або емоційний інтелект EQ? 2021. 32 с.
6. Кононенко О.І. Емоційний інтелект як фактор успішної діяльності в соціальній сфері *Психологія та соціальна робота*. 2023. № 1. С. 7–13.
7. Рева М.М., Регуш Л.А. Характеристика емоційного інтелекту підлітків із різним рівнем розвитку комунікативних здібностей *Психологія і особистість*. 2022. № 1(21). С. 143–153.
8. Трофименко Н.Є. Емоційний інтелект як здатність до розуміння та управління емоціями: теоретичний огляд *Суспільство, наука, освіта: актуальні дослідження, теорія та практика*. 2023. С. 155–157.
9. Шейко Г.Д. Емоційний інтелект як один із гнучких умінь *Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти, технологій і суспільства* Problems and prospects for the development of science, education, technology and society. 2023. С. 70.
10. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 282–288.
11. Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence *Imagination, Cognition, and Personality*. 1990. Vol. 9. P. 185–211.

References:

1. Bokovets, O.I. (2022). *Emotsiyni intelekt yak resurs psikhichnoho zdorovia* [Emotional intelligence as a resource for mental health].
2. Galuziak, V. (2020). Rozvytok empatii v uchniv pidlitkovoho viku [Development of empathy in adolescent students]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia* [Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University Named After Mykhailo Kotsiubynskyi. Series: Pedagogy and Psychology], (62), 210–219.
3. Goulman, D. (2019). *Emotsiyni intelekt* (S.L.Humetska, Trans.) [Emotional Intelligence]. Vivat.
4. Derevian ko, S.P. (2022). *Rezylientnist ta emotsiyni intelekt ditei pid chas viiny: ohliad doslidzhen riznykh krain* [Resilience and emotional intelligence of children during war: A review of studies from different countries].
5. Ihnatenko, Zh. V. (2021). *Shcho vazhlyvishe dlia molodoii liudyny: riven intelektu IQ abo emotsiyni intelekt EQ?* [What is more important for a young person: IQ level or emotional intelligence EQ?].
6. Kononenko, O.I. (2023). Emotsiyni intelekt yak faktor uspishnoi diialnosti v sotsialnii sferi [Emotional intelligence as a factor of successful activity in the social sphere]. *Psykhologhiia ta sotsialna robota* [Psychology and Social Work], (1), 7–13.
7. Reva, M.M., & Rehush, L.A. (2022). Kharakterystyka emotsiinoho intelektu pidlitkiv iz riznym rivenem rozvytku komunikativnykh zdibnostei [Characteristics of emotional intelligence of adolescents with different levels of communicative abilities]. *Psykhologhiia i osobystist* [Psychology and Personality], (1) (21), 143–153.
8. Trofymenko, N.Ye. (2023). Emotsiyni intelekt yak zdatnist do rozuminnia ta upravlinnia emotsiiami: teoretychnyi ohliad [Emotional intelligence as the ability to understand and manage emotions: A theoretical review]. *Suspilstvo, nauka, osvita: aktualni doslidzhennia, teoriia ta praktyka* [Society, Science, Education: Current Research, Theory, and Practice], 155–157.
9. Sheiko, H.D. (2023). Emotsiyni intelekt yak odyin iz hnuchkykh umin [Emotional intelligence as one of the soft skills]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity, tekhnolohii i suspilstva = Problems and Prospects for the Development of Science, Education, Technology and Society*, 70.
10. Shpak, M. (2011). Emotsiyni intelekt v konteksti suchasnykh psykholohichnykh doslidzhen [Emotional intelligence in the context of modern psychological research]. *Psykhologhiia osobystosti* [Personality Psychology], (1), 282–288.
11. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185–211

УДК 159.944.4.9.07-057.36(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-14>

Стасюк Василь Васильович

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри морально-психологічного
забезпечення діяльності військ (сил),
Національний університет оборони України
ukrainec270487@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7943-8456

Вуколов Олексій Валентинович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Національний університет оборони України
kromwerk@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ: СТРЕСОСТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО КОНФЛІКТУ

Вступ. Психологічна готовність військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ) до виконання бойових завдань набуває особливого значення в умовах тривалого збройного конфлікту, що виник унаслідок вторгнення росії. Одним із ключових елементів цієї готовності є стресостійкість – здатність бійців зберігати психологічну стабільність і ефективно виконувати обов’язки в екстремальних умовах війни. Сучасний етап конфлікту характеризується новими викликами, як-от широке застосування безпілотних літальних апаратів, кіберзагрози та інформаційні операції, що зумовлюють необхідність переосмислити традиційні методи психологічної підготовки для адаптації до цих реалій.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз критерію «Стресостійкість в умовах тривалого конфлікту» як складника психологічної готовності військовослужбовців Сухопутних військ ЗСУ та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення з урахуванням специфіки сучасної війни. Завдання передбачають: уточнення поняття стресостійкості та її ролі для бійців; виявлення основних факторів, що впливають на стресостійкість у тривалому конфлікті; оцінку психологічних наслідків тривалого стресу; аналіз новизни підходів у контексті сучасних бойових дій; розробку пропозицій для підвищення психологічної готовності.

Результати. У статті стресостійкість визначено як комплексну характеристику, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти. Установлено, що тривалий конфлікт супроводжується такими стресогенними факторами, як довготривалі бойові дії, постійна небезпека, розлука з близькими, моральні конфлікти, фізична втома та інформаційний тиск. Ці чинники спричиняють серйозні психологічні наслідки, зокрема посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР), депресію, емоційне вигорання та порушення сну. Наукова новизна дослідження полягає в акценті на унікальних особливостях сучасного етапу війни, що вимагають інноваційних підходів до психологічної підготовки. Запропоновано вдосконалення через симуляційне навчання з віртуальною реальністю, тренування стрес-інокуляції, упровадження технологій моніторингу психічного стану та програми підтримки бійців і їхніх сімей. Ці заходи сприятимуть підвищенню стресостійкості та збереженню психічного здоров’я військовослужбовців.

Ключові слова: стресостійкість, психологічна готовність, військовослужбовці, тривалий конфлікт, російсько-українська війна, бойові завдання, психологічна підтримка.

Stasiuk Vasyl Vasyliovych

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Internal Communications
National Defence University of Ukraine

Vukolov Oleksii Valentynovych

Applicant for the second (Master's) level
of higher education
National Defence University of Ukraine

IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE LAND FORCES PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE TO PERFORM COMBAT TASKS: STRESS RESISTANCE IN PROLONGED CONFLICT CONDITIONS

Introduction. The mental readiness of the Armed Forces of Ukraine (AFU) servicemen to perform combat tasks has become particularly significant amid the prolonged armed conflict. A critical component of this readiness is stress resilience – the ability of soldiers to maintain psychological stability and effectively carry out duties under the extreme conditions of war. The current phase of the conflict is marked by new challenges, including the widespread use of unmanned aerial vehicles (UAVs), cyber threats, and information operations, necessitating a rethinking of traditional mental training methods to address these evolving realities.

Purpose and objectives of the article. The purpose of the study is to analyze the criterion «Stress resilience in conditions of prolonged conflict» as a component of the mental readiness of AFU Land Forces servicemen and to develop scientifically based

recommendations for its enhancement, considering the specifics of modern warfare. The objectives include: clarifying the concept of stress resilience and its role for soldiers; identifying key factors influencing stress resilience in prolonged conflict; assessing the psychological consequences of prolonged stress; examining the novelty of approaches in the context of the ongoing war; and formulating proposals to improve mental readiness.

Results. The article defines stress resilience as a multifaceted characteristic encompassing cognitive, emotional, and behavioral dimensions. It is established that prolonged conflict is accompanied by specific stress factors, such as extended combat operations, constant danger, separation from the family, moral dilemmas, physical exhaustion, and information overload. These factors result in significant psychological consequences, including post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, emotional burnout, and sleep disturbances. The scientific novelty of the study lies in its focus on the unique features of the current war phase, which demand innovative mental training approaches. Proposed improvements include simulation training with virtual reality, stress inoculation training, the integration of mental health monitoring technologies, and support programs for servicemen and their families. These measures will enhance stress resilience and preserve the mental well-being of soldiers.

Key words: stress resistance, mental readiness, military personnel, prolonged conflict, russian-Ukrainian war, combat tasks, psychological support.

Актуальність проблеми. Теоретичні основи психологічної готовності військовослужбовців формуються на базі різноманітних підходів, що охоплюють аспекти стресостійкості, командної взаємодії, соціально-психологічної адаптації до умов війни, когнітивних і мотиваційних процесів. Використання цих теоретичних засад дає змогу ефективно формувати програми психологічної підготовки, що враховують всі аспекти психічного здоров'я військових і забезпечують їх здатність ефективно виконувати бойові завдання в умовах екстремальних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О.Первачук указує, що військовослужбовці часто стикаються з постійним відчуттям небезпеки, яке через час може перерости в хронічну тривогу. Постійне переживання загрози, навіть після повернення в мирне середовище, стає частиною психологічного стану ветеранів. Вони можуть відчувати надмірну настороженість, занепокоєння щодо майбутнього або страх перед новими викликами. На думку автора, саме тому психологічна підтримка є ключовим елементом для нормалізації психологічного стану військових як у період підготовки, так і під час реабілітації після боїв. Психологи та психотерапевти, які працюють з військовими, повинні враховувати специфіку бойового досвіду та індивідуальні потреби кожного військовослужбовця. Підтримка може мати різні форми терапії: індивідуальні консультації, групову терапію, психологічне консультування, а також спеціалізовані програми з реабілітації, що передбачають методи для зниження стресу й боротьби з наслідками травм [3].

В.Алещенко вказує на важливість доступності психологічної підтримки не тільки для ветеранів, а й для їхніх родин. Переживання близьких можуть мати великий вплив на адаптацію військових до цивільного життя. Ураховуючи такі аспекти, психологічна допомога повинна бути комплексною і містити як індивідуальний підхід, так і підтримку соціального середовища [1].

Вплив бойового досвіду суттєво змінює підходи до мотивації військовослужбовців. Перш ніж потрапити в зону бойових дій, основною мотивацією для багатьох була патріотична налаштованість, бажання захищати свою Батьківщину та виконувати обов'язок перед державою. Проте після реального бойового досвіду мотивація змінюється: на перший план вихо-

дить підтримка між товаришами, взаємодопомога та бажання не підвести своїх побратимів [1].

На думку М.Козяр, психофізіологічні показники є сукупністю фізіологічних і психологічних характеристик, що визначають загальний рівень здоров'я, працездатності та адаптивності людини до зовнішніх впливів. У контексті військової служби ці показники мають вагоме значення, оскільки вони безпосередньо впливають на здатність військовослужбовця виконувати бойові завдання, ухвалювати рішення в екстремальних умовах, підтримувати фізичну й психологічну рівновагу під час навантажень і стресу. Психофізіологічні показники містять як фізіологічні аспекти (фізичну витривалість, реакцію організму на стрес, координацію рухів), так і психологічні характеристики (увагу, пам'ять, здатність до концентрації, емоційний стан), що разом визначають ефективність функціонування особистості в умовах служби [2].

Фізіологічні аспекти психофізіологічних показників стосуються функціональних можливостей організму, які впливають на фізичну готовність людини. Одним з основних аспектів є фізична витривалість, яка визначає здатність організму витримувати тривалі навантаження, виконувати фізичні вправи та залишатися працездатним навіть після тривалих періодів фізичної активності. Військовослужбовці повинні мати високий рівень витривалості, щоб без значних втрат виконувати тривалі марш-кидки, переносити важке озброєння або витримувати інтенсивні тренування [2].

О.Хміляр зазначає, що іншим важливим фізіологічним аспектом є реакція організму на стрес: стресові ситуації, зокрема бойові дії, викликають вивільнення гормонів стресу, як-от адреналін і кортизол, що мобілізують організм для швидкого реагування на небезпеку. Проте тривалий або надмірний стрес може призвести до фізичного виснаження, порушень сну, зниження імунітету та розвитку серцево-судинних захворювань, тому здатність організму ефективно реагувати на стрес, а також швидко відновлюватися після нього є критичним фактором для військовослужбовців [6].

І.Романюк вважає, що психологічні аспекти психофізіологічних показників визначають здатність людини до адаптації в різних умовах, управління емоціями та розумовою діяльністю. Додатково, на

думку дослідника, до психофізіологічних показників належить емоційний стан: Військовослужбовці часто зазнають великих емоційних навантажень, пов'язаних з бойовими діями, загрозою для життя, стресом від перебування в екстремальних умовах. Здатність зберігати емоційну стійкість у таких ситуаціях і не дозволяти емоціям впливати на ухвалення рішень є важливим показником психологічної стійкості [4].

Метою статті є аналіз стресостійкості як ключового компонента психологічної готовності військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ) до виконання бойових завдань в умовах тривалого конфлікту, розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням сучасних викликів. Дослідження зосереджується на визначенні сутності стресостійкості, оцінці факторів, що впливають на неї, аналізі психологічних наслідків тривалого стресу та пропозиціях щодо підвищення психологічної витривалості бійців у контексті еволюції способів ведення війни у 2024–2025 роках.

Виклад основного матеріалу. Стресостійкість є комплексною психологічною характеристикою, що визначає здатність людини протистояти стресовим впливам, зберігати емоційну стабільність й ефективно функціонувати в умовах високого психоемоційного навантаження. Для військовослужбовців ЗСУ, які беруть участь у тривалому конфлікті з росією, стресостійкість є не просто бажаною рисою, а критично необхідною умовою для підтримання бойової готовності та виконання завдань у складних і небезпечних ситуаціях. Вона охоплює як короткострокову реакцію на гострі стресові події (наприклад, бойові сутички чи обстріли), так і довгострокову адаптацію до хронічного стресу, викликаного затяжним характером війни.

У науковій літературі стресостійкість часто розглядається як комбінація когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів. [5–8] Когнітивний аспект передбачає здатність аналізувати ситуацію та ухвалювати зважені рішення під тиском. Емоційний компонент передбачає контроль над страхом, тривогою чи гнівом, а поведінковий – уміння діяти ефективно навіть у стресових умовах. Для військовослужбовців стресостійкість має пряму кореляцію з бойовою ефективністю: бійці з високим рівнем стресостійкості краще справляються з виконанням завдань, зберігають моральний дух підрозділу та швидше відновлюються після травматичних подій.

Тривалий конфлікт характеризується специфічними стресогенними факторами, які створюють умови для психологічного навантаження. Ці фактори взаємодіють, посилюючи загальний рівень стресу та вимагаючи від військовослужбовців виняткової психологічної витривалості.

На відміну від короткострокових операцій, де стрес є тимчасовим, тривала війна призводить до накопичення психологічної втоми. Військовослужбовці, які перебувають у зоні бойових дій протягом місяців чи навіть років, стикаються з так званим ефектом накопичення стресу. Кожна нова стресова

подія (обстріл, втрата товариша, поранення) додається до вже наявного психологічного тягаря, що може перевищувати адаптаційні можливості організму.

Умови бойових дій на передовій, де є висока ймовірність загибелі чи поранення, створюють стан перманентної напруги. Ця загроза посилюється непередбачуваністю атак, особливо з урахуванням використання росією безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА) та високоточної зброї. Наприклад, дрони-камікадзе чи керовані ракети можуть завдати удару в будь-який момент, що змушує бійців перебувати в постійній готовності, виснажуючи їхні психологічні ресурси.

Тривале перебування на фронті обмежує можливість для контакту з рідними, що призводить до почуття самотності та тривоги за близьких. Військовослужбовці часто не мають змоги регулярно спілкуватися із сім'єю чи повертатися додому для відпочинку, що знижує їхню мотивацію та емоційну стабільність. У 2024–2025 роках ця проблема стала особливо гострою через інтенсивність бойових дій та обмеженість ротацій.

Тривалі бойові операції без достатнього відпочинку призводять до фізичної втоми, яка тісно пов'язана з психологічним станом. Недостатній сон, нерегулярне харчування та постійне фізичне навантаження знижують здатність організму протистояти стресу, роблячи бійців більш уразливими до психологічних розладів.

У сучасній війні інформаційний складник відіграє ключову роль. Країна-агресор активно використовує дезінформацію, фейки та пропаганду для деморалізації українських військових. Поширення чуток про «неминучу поразку», фальшивих повідомлень про втрати чи зраду створює додатковий психологічний тиск. Військовослужбовцям доводиться постійно аналізувати інформацію, відокремлюючи правду від маніпуляцій, що вимагає значних когнітивних зусиль.

Ці фактори не діють ізольовано, а взаємно підсилюють один одного. Наприклад, фізичне виснаження може погіршувати здатність справлятися з моральними дилемами, а інформаційний тиск – посилювати тривогу через розлуку з родиною. Усе це створює комплексний виклик для стресостійкості, який необхідно враховувати під час підготовки військовослужбовців.

Тривалий вплив стресу на військовослужбовців може призводити до низки психологічних станів, які негативно впливають на їхню бойову готовність і загальну ефективність. Серед основних наслідків:

- **ПТСР.** Він є одним із найпоширеніших розладів серед військових, які беруть участь у тривалих конфліктах. Характеризується повторним переживанням травматичних подій (наприклад, через флешбеки чи нічні кошмари), уникненням ситуацій, що нагадують про травму, підвищеною тривожністю та емоційним онімінням. У контексті російсько-української війни ПТСР може розвиватися як наслідок інтенсивних бойових дій, свідчення загибелі товаришів чи пережитих обстрілів;

- *депресія та тривожні розлади.* Хронічний стрес часто супроводжується симптомами депресії, як-от апатія, втрата інтересу до діяльності, зниження самооцінки, а також тривожністю, що проявляється в постійному відчутті небезпеки чи безпорадності;

- *емоційне вигорання.* Тривале перебування в стресових умовах може призводити до емоційного виснаження, коли військовослужбовці втрачають мотивацію, стають цинічними та менш ефективними у виконанні завдань. Вигорання часто супроводжується відчуттям безсилля та втратою віри в позитивний результат війни;

- *порушення сну та когнітивних функцій.* Хронічний стрес нерідко викликає безсоння, що погіршує концентрацію, пам'ять і здатність ухвалювати рішення. У бойових умовах, де швидка реакція та чітке мислення є життєво важливими, такі порушення можуть мати фатальні наслідки.

Ці психологічні стани не лише знижують індивідуальну ефективність бійців, а й можуть впливати на динаміку в підрозділах. Наприклад, борець із ПТСР чи депресією може стати менш надійним у бою, що підриває довіру товаришів і загальний моральний дух. Так, стресостійкість є не просто індивідуальною характеристикою, а фактором, що впливає на боездатність усієї військової структури.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України та його еволюція у 2024–2025 роках спричинили значні зміни в способах і засобах ведення війни. Ці трансформації не лише змінили тактичний ландшафт конфлікту, а й поставили нові вимоги до психологічної підготовки військовослужбовців ЗСУ. Розглянемо ключові аспекти:

- *масове використання БпЛА.* Ворог активно застосовує безпілотники для розвідки, корегування артилерійського вогню та прямих атак. Постійна загроза з повітря змушує бійців перебувати в стані гіперпильності, постійно стежачи за небом. Це створює відчуття «невидимого ворога», що посилює психологічний тиск і вимагає нових навичок адаптації до такого типу загрози;

- *кібервійна та інформаційні атаки.* Кібератаки на системи зв'язку, логістики та управління в поєднанні з інформаційними операціями (поширення дезінформації, фейків) спрямовані на деморалізацію війська. Військовослужбовцям доводиться не лише воювати на фізичному фронті, а й протистояти психологічним маніпуляціям, що потребує високого рівня критичного мислення та емоційної стійкості;

- *високоточна зброя.* Застосування керованих ракет, артилерії з лазерним наведенням та інших високоточних засобів ураження створює постійну загрозу навіть у тилкових зонах. Це руйнує традиційне відчуття «безпечного тилу», змушуючи бійців перебувати в стані напруги незалежно від їхнього місця розташування;

- *гібридні методи.* Поєднання традиційних бойових дій із партизанською тактикою, терористичними актами та диверсіями розмиває лінію фронту. Ворог може з'явитися в будь-якому місці й у будь-який час, що вимагає від військовослужбов-

ців постійної пильності та здатності швидко адаптуватися до непередбачуваних ситуацій.

Ці зміни в способах ведення війни створюють нові форми психологічного стресу, які відрізняються від тих, що були характерні для попередніх конфліктів. Наприклад, якщо раніше стрес був переважно пов'язаний із прямими бойовими зіткненнями, то тепер він містить хронічну напругу від невидимих загроз і необхідність протистояти інформаційному тиску. Це вимагає перегляду традиційних підходів до психологічної підготовки.

Останні дослідження у сфері військової психології, нейронауки та поведінкової сфери пропонують нові підходи до розуміння та підвищення стресостійкості, які можна адаптувати до умов тривалого конфлікту:

- *нейропластичність і тренування стійкості.* Сучасні дослідження показують, що цілеспрямоване тренування може впливати на структуру мозку, підвищуючи стійкість до стресу. Наприклад, техніки медитації усвідомленості активізують префронтальну кору головного мозку, яка відповідає за регуляцію емоцій й ухвалення рішень. Це дає змогу військовослужбовцям краще справлятися з тривожністю та зберігати ясність мислення в критичних ситуаціях;

- *біомаркери стресу.* Вивчення фізіологічних показників, як-от рівень кортизолу (гормону стресу), активність симпатичної нервової системи чи варіабельність серцевого ритму, дає змогу об'єктивно оцінювати рівень стресу та ефективність психологічних інтервенцій. Такі дані можуть бути використані для персоналізації програм підготовки;

- *когнітивно-поведінкова терапія (далі – КПТ).* Сучасні адаптації КПТ передбачають модулі, спрямовані на протидію інформаційним атакам, управління тривожністю та розвиток навичок емоційної саморегуляції. Наприклад, бійців можна навчити розпізнавати когнітивні викривлення, викликані пропагандою, та нейтралізувати їх вплив;

- *соціальна підтримка та колективна стійкість.* Дослідження підкреслюють важливість соціальних зв'язків у підрозділах для підвищення індивідуальної стресостійкості. Згуртованість команди, взаємна довіра та підтримка товаришів можуть слугувати «клапаном» проти стресу, знижуючи ризик розвитку ПТСР чи вигорання.

Ці наукові досягнення надають нові можливості для розробки інноваційних методів психологічної підготовки, адаптованих до умов сучасної війни. Унікальність російсько-українського конфлікту полягає в тому, що він поєднує традиційні бойові дії з гібридними загрозами, що робить його цінним кейсом для вивчення стресостійкості в реальному часі.

Для підвищення стресостійкості військовослужбовців ЗСУ необхідно інтегрувати сучасні наукові підходи в програми психологічної підготовки. Ось кілька ключових напрямів:

- *симуляційне навчання з використанням віртуальної реальності (далі – VR).* Технології VR дають змогу створювати реалістичні сценарії, що передба-

чають атаки БпЛА, кіберперешкоди чи інформаційні маніпуляції. Таке навчання дає змогу бійцям тренувати психологічну витривалість у контрольованому середовищі, поступово адаптуючись до стресових ситуацій. Наприклад, симуляція тривалих атак безпілотниками може навчити солдатів зберігати спокій й ухвалювати рішення під тиском;

- *тренування стрес-інокуляції (Stress Inoculation Training, SIT)*. Цей метод передбачає поступове введення бійців у стресові ситуації зі зростанням рівня складності. Наприклад, тренування може починатися з імітації коротких бойових епізодів, а потім переходити до симуляції тривалих періодів активності без відпочинку. Такий підхід підвищує психологічну витривалість і готує до реальних умов тривалого конфлікту;

- *медитація усвідомленості*. Регулярні сесії медитації можуть допомагати військовослужбовцям управляти тривожністю, покращувати концентрацію та знижувати рівень стресу. Дослідження показують, що навіть 10–15 хвилин щоденної практики можуть значно підвищити емоційну стабільність, що особливо важливо в умовах хронічної напруги.

Технологічні інновації можуть значно покращити психологічну готовність шляхом моніторингу стану бійців і надання своєчасної підтримки:

- *переносні пристрої*. Смартгодиники чи браслети, що відстежують пульс, рівень стресу та якість сну, можуть сигналізувати про необхідність відпочинку чи психологічної допомоги;

- *мобільні застосунки*. Програми з техніками релаксації, когнітивними вправами чи доступом до психологічних ресурсів можуть бути корисними в польових умовах. Такі застосунки можуть містити інструкції з дихальних вправ чи короткі модулі КПТ;

- *телепсихологія*. Віддалені консультації з психологами через відеозв'язок забезпечують доступ до професійної допомоги навіть у зонах бойових дій. Це особливо актуально для бійців, які не можуть покинути позиції для очних сесій.

Тривалий конфлікт впливає не лише на самих військовослужбовців, а й на їхні родини, що позначається на психологічному стані бійців. Пропонуються:

- *програми сімейної підтримки*. Організація регулярних сесій для родин військовослужбовців, що передбачають психологічну освіту, техніки управління емоціями та можливості для спілкування з іншими сім'ями. Це може знизити тривогу бійців за близьких;

- *групи взаємодтримки*. Створення груп, де військовослужбовці можуть ділитися досвідом й отримувати емоційну підтримку від товаришів. Такі групи сприяють згуртованості та допомагають долати почуття ізоляції;

- *реабілітаційні програми*. Комплексні програми для бійців із психологічними травмами, що передбачають КПТ, арттерапію, фізичну реабілітацію та соціальну реінтеграцію. Такі програми мають бути доступними як під час служби, так і після демобілізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Стресостійкість в умовах тривалого конфлікту є центральним елементом психологічної готовності військовослужбовців Сухопутних військ ЗСУ до виконання бойових завдань. Повномасштабне вторгнення росії та зміни в способах ведення війни у 2024–2025 роках, як-от використання БпЛА, кібератак та інформаційних операцій, створюють нові психологічні виклики, що вимагають адаптації традиційних підходів до підготовки. Наукова новизна цього дослідження полягає в урахуванні унікальних особливостей сучасного етапу війни та інтеграції останніх досягнень у галузі психології та нейронаук.

З огляду на динамічний характер російсько-української війни та її вплив на психологічний стан бійців, майбутні дослідження можуть розширити й поглибити отримані результати. Зокрема, доцільно дослідити зв'язок між рівнем стресостійкості під час служби та частотою виникнення ПТСР, депресії чи інших розладів у ветеранів упродовж 5–10 років. Перспективним є створення індивідуалізованих підходів до тренування стресостійкості на основі біомаркерів стресу. Це дасть змогу адаптувати програми до конкретних потреб кожного військовослужбовця, враховуючи їхній попередній бойовий досвід, фізичний стан і психологічні особливості. Також майбутні дослідження можуть зосередитися на застосуванні штучного інтелекту для прогнозування критичних психологічних станів у бійців.

Запропоновані шляхи вдосконалення – симуляційне навчання, стрес-інокуляція, використання технологій і програми підтримки – спрямовані на підвищення стресостійкості, збереження психічного здоров'я бійців і забезпечення їхньої бойової ефективності. Реалізація цих заходів потребує скоординованих зусиль на рівні командування ЗСУ, наукової спільноти та держави загалом, але їхній успіх може стати запорукою перемоги в тривалому протистоянні з агресором.

Список літератури:

1. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення в Збройних Силах України: шляхи удосконалення. *Вісник Національного університету оборони України*. № 6. 2013. С. 177–182.
2. Козяр М., Литвин А. Теоретичні засади формування готовності фахівців цивільного захисту до діяльності в екстремальних ситуаціях. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. С. 85–98.
3. Первачук О. Стан організації і реалізації занять з рукопашного бою та психологічної підготовки курсантів. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. Вип. 28 (4). 2023. С. 232–239.
4. Романюк І.М. Підготовка фахівців з виховної та соціально-психологічної роботи в Збройних силах України як сучасна наукова проблема. *Вісник Національного університету оборони України*. № 6. 2012. С. 135–141.

5. Ткаченко В., Костюкова Н. До проблеми організації психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. *Вісник Національного університету оборони України*, № 50(2), 2019. С. 119–126.
6. Хмільяр О.Ф. Психологічна підготовка солдата і офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*. № 1. 2013. С. 317–322.
7. Чорний В. Психологічна стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: соціальні чинники. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*. № 2. 2024. С. 139–145.
8. Чорний В., Романишин А., Остапчук О. Стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: психологічні чинники. *Вісник Національного університету оборони України*. № 4. 2024. С. 181–189.

References:

1. Aleshchenko, V.I. (2013). Psykholohichne zabezpechennya v Zbroinykh Sylakh Ukrayiny: shlyakhy udoskonalennya [Psychological support in the Armed Forces of Ukraine: ways of improvement]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny*, 6, 177–182. [in Ukrainian].
2. Koziar, M., & Lytvyn, A. (2017). Teoretychni zasady formuvannya hotovnosti fakhivtsiv tsyvilnoho zakhystu do diyalnosti v ekstremalnykh sytuatsiyakh [Theoretical foundations of forming the readiness of civil protection specialists for activities in extreme situations]. *Pedahohika i psykholohiya profesiynoi*, 1, 85–98. [in Ukrainian].
3. Pervachuk, O. (2023). Stan orhanizatsii i realizatsii zanyat z rukopashnoho boyu ta psykholohichnoi pidhotovky kursantiv [The state of organization and implementation of hand-to-hand combat and psychological training classes for cadets]. *Visnyk Kam'yanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Fizychnye vykhovannya, sport i zdorov'ya lyudyny*, 28(4), 232–239. [in Ukrainian].
4. Romaniuk, I.M. (2012). Pidhotovka fakhivtsiv z vykhovnoi ta sotsialno-psykholohichnoi roboty v Zbroinykh Sylakh Ukrayiny yak suchasna naukova problema [Training of specialists in educational and socio-psychological work in the Armed Forces of Ukraine as a modern scientific problem]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny*, 6, 135–141. [in Ukrainian].
5. Tkachenko, V., & Kostiukova, N. (2019). Do problemy orhanizatsii psykholohichnoi pidhotovky do boiovykh dii v armiakh krain NATO [On the problem of organizing psychological preparation for combat operations in the armies of NATO countries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny*, 50(2), 119–126. [in Ukrainian].
6. Khmiliar, O.F. (2013). Psykholohichna pidhotovka soldata i ofitsera [Psychological training of soldiers and officers]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny*, 1, 317–322. [in Ukrainian].
7. Chorny, V. (2024). Psykholohichna stiikist ukraïnskykh viyskovosluzhbovtziv v khodi rosiisko-ukrayinskoi viiny: sotsialni chynnyky [Psychological resilience of Ukrainian servicemen during the Russian-Ukrainian war: social factors]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voyenno-stratehichnykh doslidzhen NUOU imeni Ivana Chernyakhovskoho*, 2, 139–145. [in Ukrainian].
8. Chorny, V., Romanyshyn, A., & Ostapchuk, O. (2024). Stiikist ukraïnskykh viyskovosluzhbovtziv v khodi rosiisko-ukrayinskoi viiny: psykholohichni chynnyky [Resilience of Ukrainian servicemen during the Russian-Ukrainian war: psychological factors]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny*, 4, 181–189. [in Ukrainian].

УДК 378.015.311:[005.336.2:316]

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-15>**Тюльпа Тетяна Миколаївна**

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти,

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

tyulpatnt@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8032-8676

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Вступ. Сучасна професійна освіта набуває нової функції – вона перетворюється в засіб долучення до світової і національної культури, будучи одночасно засобом гуманізації людських відносин. До цивілізаційних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі дослідники зараховують насамперед глобалізацію й інтеграцію. Доведено зумовленість цих процесів суспільною потребою у фахівцях з новою соціокультурною позицією; тяжінням сучасної професійної підготовки до гуманітарної, соціокультурної спрямованості; необхідністю розробки нових дидактичних систем, для яких характерні гнучкість, варіативність, адаптивність; посиленням соціалізувальної ролі освіти для дорослих людей; розширенням можливостей неформальної освіти через дистанційне та індивідуальне навчання.

Мета дослідження – визначити та обґрунтувати провідні тенденції професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій, узгодити їхні основні параметри із суспільними змінами, провідними напрямками соціального прогресу.

Висновки. Теоретичне обґрунтування сутності професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери базується на усвідомленні загальних закономірностей, чинників (суспільно-політичних, соціально-економічних, соціальних, соціально-педагогічних) і провідних тенденцій (гуманізація людських відносин, прагнення до підготовки конкурентоспроможного молодого фахівця, виявлення індивідуально-психологічних особливостей майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей у період професіоналізації, інтерпрофесійність їхньої професійної підготовки). Вони корелюються з головними тенденціями розвитку вищої освіти на основі їхніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, що забезпечує можливість успішної роботи професіоналів в умовах соціономічної сфери, є формою їх залучення в соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціокультурні процеси суспільства.

Ключові слова: тенденції розвитку професійної освіти, професійна підготовка, майбутні фахівці соціономічних спеціальностей.

Tyulpa Tetiana Mykolaivna

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Education

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

MAIN TRENDS IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIONOMIC SPECIALTIES

Introduction. Modern vocational education acquires a new function – it becomes a means of integration into world and national culture, being at the same time a means of humanizing human relations. Researchers primarily include globalization and integration as civilizational trends in the development of education in the modern world. It has been proven that these processes are caused by the public need for specialists with a new socio-cultural position; the tendency of modern professional training to humanitarian, socio-cultural orientation; the need to develop new didactic systems characterized by flexibility, variability, adaptability; strengthening the socializing role of education for adults; expanding the possibilities of informal education through distance and individual learning.

The purpose of the study is to determine and substantiate the leading trends in the professional training of future specialists in socionomic professions, to align their main parameters with social changes and leading directions of social progress.

Conclusions. The theoretical substantiation of the essence of professional training of future specialists in the socionomic sphere is based on the understanding of general patterns, factors (socio-political, socio-economic, social, socio-pedagogical) and leading trends (humanization of human relations, the desire to train competitive young specialists, features of future specialists in socionomic specialties during the period of professionalization, interprofessionalism of their professional training). They are correlated with the main trends in the development of higher education based on their interrelations and interdependencies, which ensures the possibility of successful work of professionals in the conditions of the socionomic sphere, the form of their inclusion in the socio-political, socio-economic, socio-pedagogical, socio-cultural processes of society.

Key words: trends in the development of professional education, professional training, future specialists in socionomic specialties.

Актуальність проблеми. Початок XXI століття більшість учених пов'язують із настанням епохи інновацій у сфері професійної освіти як одного з найважливіших соціальних інститутів, який оновлюється відповідно до зміни цілей і потреб суспільства. Водночас реагування освітніх систем на суспільні виклики часу відбувається опосередковано, під впливом процесів, що відбуваються в суспільстві:

саме вони формують їхню специфіку і, зрештою, ведуть до реформування. Значного поширення набувають нововведення за збереження національних традицій і національної ідентичності країн та регіонів. З огляду на це, освітній простір стає полікультурним та соціально орієнтованим на розвиток людини й цивілізації загалом, більш відкритим для формування міжнародного освітнього середовища,

національним за характером культури та наднаціональним за характером знань, залучення людини до світових життєвих цінностей, до скарбниці світових досягнень.

Ці обставини зумовлюють необхідність у постійному пошуку, дослідженнях і моніторингу як загальноцивілізаційних процесів, так і процесів функціонування освітніх систем з метою узгодження їхніх основних параметрів із суспільними змінами, провідними напрямками й тенденціями соціального прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції розвитку освіти визначені процесами зміни основних парадигм сприйняття світу: замість відносної стабільності – перманентні зміни; географічна віддаленість не є більш перешкодою для спілкування; локальні практики вбирають глобальні та, втрачаючи свою самобутність, народжують нові полікультурні традиції; відбувається віртуалізація більшості сфер життя та інтеграція інформаційних просторів. Українські науковці (О. Вознюк, В. Воронкова, В. Кремень, С. Ніколаєнко, Т. Яровенко), характеризуючи проблеми й тенденції функціонування та розвитку освіти в Україні як складника сучасного світового освітнього простору, визначають її як єдиний організм, що формується, за наявності в кожній освітній системі глобальних тенденцій і збереженні різноманітності. Реформування системи освіти в Україні характеризується пошуком оптимальної відповідності між традиціями, що склалися у вітчизняній педагогіці та новими віяннями, пов'язаними зі входженням у світовий освітній простір, а наявні тенденції виступають у формі певних суперечностей і визначають наявний стан вітчизняної підготовки майбутніх фахівців.

Так, І. Савельчук формулює тенденції як пріоритетні напрями розвитку професійної освіти, що зумовлені вимогами соціального суспільства й професійної спільноти до професійного становлення особистості фахівця [6]; Т. Яровенко розглядає тенденції як фактори розвитку університетської освіти, що визначають якісну роботу закладів вищої освіти з виробництва нових знань та технологій, збереження й відтворення культурних традицій та підготовки професійних кадрів, адаптованих до швидких змін у суспільстві [10, с. 168].

Автори стверджують, що системоутворювальний вплив на розвиток освітніх процесів в Україні загалом і професійної підготовки майбутніх фахівців зокрема здійснюють світові тенденції вищої освіти, які є істотним фактором розв'язання суперечностей загальних глобальних та національних проблем, як-от глобалізація, інтернаціоналізація, демократизація, полікультурність, соціальна й професійна мобільність, гуманізація, гуманітаризація. До цивілізаційних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі дослідники зараховують насамперед глобалізацію, інформатизацію та інтеграцію. Зазначені світові тенденції мають досить загальний характер, адже створюють нові можливості перед людиною в адаптації до складного, постійно змінюваного, динамічного,

багатого творчими можливостями сучасного освітньо-інформаційного простору [4, с. 137]. Водночас для розвитку кожного виду та рівня освіти мають місце і свої специфічні тенденції, зумовлені їхніми цілями, особливостями, характером здійснення та новими соціальними вимогами до рівня підготовки випускників відповідних спеціальностей.

Мета дослідження – визначити та обґрунтувати провідні тенденції професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій, узгодженні їхніх основних параметрів із суспільними змінами, провідними напрямками соціального прогресу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження певних тенденцій розвитку професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій надає можливість визначити деякі специфічні вектори освітнього процесу, що впливають на цілісний розвиток усієї системи підготовки соціономістів й зумовлені розвитком теорії та практики соціальної дійсності з урахуванням трансформаційних суспільних змін. Тому соціальна цінність і значущість освіти в сучасних умовах розвитку суспільства визначається не тільки тим, що вона є основою професійної підготовки, а й сприяє становленню нового типу особистості. Отже, з одного боку, освіта повинна враховувати запити суспільства й будувати освітню діяльність на основі соціального замовлення, з іншого – необхідний постійний аналіз співвідношення соціального замовлення зі стратегічними тенденціями й цілями розвитку соціальних функцій освіти в контексті прогресу всього суспільного розвитку [8, с. 563].

Важливою тенденцією професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій в умовах реформування сучасної освіти є її *гуманізація*, адже в сучасному суспільстві професійна освіта набуває нової функції: «соціалізації нової генерації» – із засобу просвітництва й поширення знань вона перетворюється в засіб прилучення до світової та національної культури, будучи одночасно засобом гуманізації людських відносин [5, с. 187]. У світовій освітній системі суттєво збільшується гуманітарний складник змісту підготовки фахівців загалом, а також завдяки запровадженню нових людиноорієнтованих наукових та навчальних дисциплін: філософії, психології, політології, соціології, культурології, екології, ергономіки, економіки тощо. Це обґрунтовується низкою об'єктивних явищ:

- суспільна потреба у фахівцях, які володіють високим рівнем трудової культури й новою соціокультурною позицією;
- сучасна професійна підготовка майбутніх фахівців більше тяжіє до гуманітарної, соціокультурної спрямованості;
- різноманітність індивідуальних запитів і потреб сучасних студентів вимагає нових дидактичних систем, для яких характерні гнучкість, варіативність, адаптивність;
- особливу соціалізувальну роль починає відігравати освіта для дорослих, які навіть з досягненням поважного віку бажають продовжувати жити

насиченим духовним життям, розвиватися духовно, розумово й фізично;

– з появою нових інформаційних технологій розширюється поле неформальної освіти через дистанційне та індивідуальне навчання [2; 4; 5; 7; 9; 10].

Саме це забезпечує формування в майбутніх фахівців почуття особистої відповідальності перед нинішнім та майбутнім поколінням за можливі результати цієї діяльності.

Ці особливості характерні для України, як і для всього світу. У низці країн заклади вищої освіти педагогічного профілю стають осередками освіти і гуманістичних послуг, готуючи не тільки вчителів-предметників, а й фахівців для різних соціальних сфер, адже гуманізація вищої освіти в сучасних наукових дослідженнях розглядається в дискурсі соціальної проблематики. Підтверджує цю думку наукова позиція С. Гончаренка, який під гуманізацією освіти розуміє «переорієнтацію на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації), здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях» [2, с. 91]. Гуманізація професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій у зазначеному контексті є сукупністю специфічних суспільних відносин у процесі активної взаємодії, метою якої є розвиток особистості як активного суб'єкта; моделювання всього діапазону взаємин особистості із суспільством, природою, формування суб'єктності особистості як її системоутворювальної якості.

Прагнення до конкурентоспроможності молодого фахівця є, з одного боку, тенденцією розвитку професійних й особистісних якостей випускника вищої школи в інтересах сучасного суспільства, а з іншого – показником якості університетської підготовки. Це зумовлено тим, що соціальне замовлення суспільства на ефективну реалізацію соціальної політики орієнтує ЗВО на формування фахівців, готових і здатних здійснювати інновації, активно трансформувати й опановувати передовий вітчизняний і зарубіжний досвід, опановувати знання, професійні цінності, якості, які дають змогу майбутнім фахівцям соціономічних спеціальностей ефективно провадити професійну діяльність на високому рівні. Сучасні вітчизняні науковці (І. Бех, Л. Буркова, З. Карпенко, С. Кубіцький, С. Максименко, І. Томаржевська та ін.) переконані в тому, що цінність такої спрямованості майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей проявляється в їх здатності орієнтуватися на творчий підхід у подоланні критичних ситуацій, виконанні професійної діяльності на основі залучення потенціалу нових моделей і технологій для розв'язання соціальних проблем.

Однією з провідних тенденцій професійної підготовки є *виявлення індивідуально-психологічних особливостей* майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей у період професіоналізації у ЗВО як найбільш інтенсивної і продуктивної. І. Бехом, І. Богдановою, Р. Вайнолою, О. Дубасенюк, О. Пехотою та

іншими науковцями виокремлено загальні особистісні якості студентів, які опановують соціономічні професії: соціабельність, наполегливість, зацікавленість, допитливість, інтуїція, захопленість, гнучкість, орієнтація на процес професійної діяльності, переважання альтруїзму над егоїзмом; домінантні цінності – здоров'я, впевненість у собі, свобода й матеріально забезпечене життя; найбільш важливими якостями «ідеального» фахівця допоміжних професій є професіоналізм, компетентність, толерантність, відповідальність; при цьому є впевненість у відповідності своїх особистісних характеристик вимогам професії.

Основоположними психологічними характеристиками соціально значущих професій визначають насамперед ціннісне ставлення до своєї професії: людина, яка обрала її, розуміє і приймає своєрідність своєї професії, емоційно позитивно ставиться до процесу й змісту своєї праці, вона має бажання працювати з людьми, взаємодіяти з ними, особистісно занурена в професійну діяльність з іншими людьми. Саме тому провідною тенденцією щодо досягнення професійної майстерності є визначення оптимальних психолого-педагогічних умов становлення майбутніх фахівців соціономічних професій, підвищення рівня професійної підготовки, соціалізації та адаптації до діяльності; усвідомлення потреби відповідного психологічного супроводу, розроблення психологічного забезпечення з метою конструктивного впровадження практичної соціально-психологічної допомоги в освітній процес, застосування сучасних психологічних підходів, розроблення психологічних рекомендацій стосовно стилю соціально-педагогічного впливу тощо [9, с. 127].

Підвищення вимог до представників соціономічних спеціальностей пов'язане з особливостями професійної діяльності, складність якої полягає в різноманітності конкретних завдань, що стоять перед різними категоріями працівників соціономічних професій, у поліваріативності виконуваних ними функцій. З огляду на те, що робота в соціономічній сфері є інтегративно-комплексною, вимагає багатопланових компетентностей, однією з тенденцій професійної підготовки стає її *інтерпрофесійність* – спрямованість на підготовку фахівців, здатних до конвергентної діяльності в галузі суміжних, споріднених професій [11]. Підвищення професійної та соціальної мобільності як однієї з визначальних рис способу життя сучасної людини вимагає відмови від вузької спеціалізації та переходу до універсалізації, підготовки спеціаліста широкого профілю. Це дає змогу випускникам вільно орієнтуватися в досить широкому спектрі проблем у сфері професійної діяльності, швидко адаптуватися до неминучих змін технологій, умов та характеру соціальних відносин. За визначенням О. Дольської, інтерпрофесіонал – суб'єкт, який має якості професіонала, здатний діяти в межах кваліфікації та виходити за її межі, має конвергентну підготовку або здатний до засвоєння конвергентних технологій шляхом інтерпрофесіональної комунікації і діяльності, що повністю збігається

з характеристикою представника соціономічних професій [3, с. 17]. У дослідженні С.Ганаби поліфункціональний фахівець визначається як «суб'єкт, що володіє готовністю й здатністю виконувати варіативні професійні та екзистенційні завдання в умовах, що змінюються, і ситуаціях невизначеності» [1, с. 64]. Ураховуючи зазначені вченими С.Ганабою, О.Дольською, Т.Надвиничною та ін. сучасні вектори розвитку вищої освіти, професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, окрім надання професійних знань, умінь і навичок, повинна бути спрямована на формування здатності до міжпрофесійної соціальної комунікації, до трансдисциплінарного синтезу знань, навичок командної роботи, орієнтуватися на поєднання фундаментальних досліджень з практичним розв'язанням проблем, постійний саморозвиток і самовдосконалення.

Визначення й аналіз закономірностей, чинників і тенденцій професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей дає можливість обґрунтувати базові детермінанти та умови підготовки фахівця соціономічної сфери, які формуються, з огляду на загальні цілі політичних, економічних, соціальних і соціально-педагогічних вимог суспільства й держави. Одна з найважливіших умов функціонування вищої освіти – уміння передбачати, а це можливо лише тоді, коли освіта розглядається еволюційно, як продовження минулого. Головним завданням професійної підготовки стає не тільки трансляція нового змісту сучасної освіти, а й залучення фахівця в процес осмислення професійних цілей

і цінностей, розвиток здатностей інтерпретувати зміст щодо власних запитів і особливостей у співвідношенні із цілями й цінностями життя в сучасному світі. Важливо відзначити, що стосовно професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери гостро постає також завдання такої підготовки, яка давала б їм можливість самостійно протягом усієї діяльності досліджувати й аналізувати перспективи розвитку соціономічної сфери, глибоко розуміти й реагувати на зміни, що мають соціальну спрямованість, а також професійно виконувати багатопланові завдання соціалізації різних категорій населення.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, можна стверджувати, що теоретичне обґрунтування сутності професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери базується на усвідомленні закономірностей, чинників (суспільно-політичні, соціально-економічні, соціальні, соціально-педагогічні,) і тенденцій (гуманізація людських відносин, прагнення до підготовки конкурентоспроможного молодого фахівця, виявлення індивідуально-психологічних особливостей майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей у період професіоналізації, інтерпрофесійність їхньої професійної підготовки) і тенденцій розвитку вищої освіти, їхніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, що забезпечують можливість успішної роботи професіоналів в умовах соціономічної сфери, є формою їх залучення в соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціокультурні процеси суспільства.

Список літератури:

1. Ганаба С. Методологічний потенціал трансдисциплінарного підходу в організації змісту навчання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, Серія «Філософія». 2014. Вип.15. 62–67.
2. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ : ВІПОЛ. 2000. 81–107.
3. Дольська О.О. Епістемологічні основи трансдисциплінарного підходу в сучасній освіті. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2012. 1, 16–22.
4. Дубасенюк О.А. Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи. Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура. Київ : НАПН України, 2018. 135–142.
5. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.
6. Кубіцький С.О. Сучасні технології соціальної роботи: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні. Монографія. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. 2015. Київ : Міленіум, 320 с.
7. Савельчук І.Б. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Педагогічні науки*, 2016. 1(83), 117–122.
8. Тюльпа Т.М. Закономірності професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей в умовах модернізації вітчизняної освіти. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2023. С. 559–567.
9. Тюльпа Т.М. Соціальна компетентність майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей: теорія й практика: монографія. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А. 2020, 479 с.
10. Яровенко Т.С., Тенденції та проблеми розвитку освіти в Україні. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, 2015. 12. С. 167–172.
11. Vienni Baptista B., Rojas-Castro S. Transdisciplinary institutionalization in higher education: a two-level analysis. *Studies in Higher Education*, 2020. 45 (6). 1075–1092.

References:

1. Hanaba, S. (2014). Metodolohichnyi potentsial transdystsyplinarnoho pidkhodu v orhanizatsii zmistu navchannia [Methodological potential of transdisciplinary approach in the organization of learning content]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". 15, 62–67 [in Ukrainian].
2. Goncharenko, S.U. (2000). Zmist zahalnoi osvity i yii humanitaryzatsiia [The content of general education and its humanitarianization]. *Continuous professional education: problems, searches, prospects*. Kyiv, 81–107. [in Ukrainian].

3. Dolska, O.O. (2012). Epistemologichni osnovy transdystyplinarnoho pidkhodu v suchasni osviti. [Epistemological foundations of a transdisciplinary approach in modern education.] *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy, [Theory and practice of social systems management]*. 1, 16–22. [in Ukrainian].
4. Dubasenyuk, O.A. (2018). *Rozvytok vyshchoyi osvity: tendentsiyi ta perspektyvy. Lyudynotsentryzm yak osnova humanitarnoyi polityky Ukrainy: osvita, polityka, ekonomika, kul'tura [Development of Higher Education: Trends and Perspectives. Humanism as the Basis of Ukraine's Humanitarian Policy: Education, Politics, Economy, Culture]*. Kyiv : NAPN Ukraine. 135–142 [in Ukrainian].
5. Kremen, V.G. & Ilyin, V.V. (2012). Synerhetyka v osviti: kontekst liudynotsentryzmu [Synergetics in education: the context of human-centeredness]. Kyiv, 368. [in Ukrainian].
6. Kubitskyi, S.O. (2015). Suchasni tekhnolohii sotsialnoi roboty: svitovyi dosvid ta tendentsii rozvytku v Ukraini. [Modern technologies of social work: world experience and development trends in Ukraine]: monohrafiia. Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv : Milenium, 320. [in Ukrainian].
7. Savelchuk, I.B. (2019). Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv v innovatsiinomu osvitnomu seredovyshchi universytetu [Training of social workers in the innovative educational environment of the university]: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 375. [in Ukrainian].
8. Tiulpa, T.M. (2023). Zakonomirnosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh spetsialnostei v umovakh modernizatsii vitchyznianoї osvity. [Regularities of professional training of future specialists in socio-economic specialties in the conditions of modernization of domestic education.]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. [Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences]*. 559–567. [in Ukrainian].
9. Tiulpa, T.M. (2020). Sotsialna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh spetsialnostei: teoriia y praktyka. [Social competence of future specialists in socio-economic specialties: theory and practice]. Monohrafiia. Cherkasy : Vyd. Chabanenko Yu.A. 479 c. [in Ukrainian].
10. Yarovenko, T. (2015). Tendentsiyi ta problemy rozvytku osvity v Ukraini [Tendencies and problems of development of education in Ukraine]. *Ekonomichnyj visnyk Nacionalnogo tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politexnichnyj institut"*, 12, 167–172 [in Ukrainian].
11. Vienni Baptista, B., & Rojas-Castro, S. (2020). Transdisciplinary institutionalization in higher education: a two-level analysis. *Studies in Higher Education*, 45 (6), 1075–1092.

УДК 35.078:364.442

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-16>

Чайка Ірина Юрївна

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи,
Запорізький національний університет
proforientksfu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2315-7724

Цокур Євген Георгійович

доктор політичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри політології,
Запорізький національний університет
thcokur2004@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7605-0114

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ МОЖЛИВОСТЕЙ НЕДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ПРОЄКТНИЙ ПІДХІД

Вступ. Сучасні соціально-політичні й геополітичні реалії створюють нові виклики для недержавних організацій соціальної сфери України, спонукаючи їх шукати нові джерела стійкості, що визначатимуть їх здатність виконувати свою суттєву соціальну функцію в умовах воєнного стану. **Метою дослідження** є аналіз можливостей формування системи внутрішнього аудиту недержавних організацій соціальної сфери в Україні. Наукова новизна дослідження визначається імплементацією до процесу аналізу можливостей функціонування недержавних організацій соціальної сфери принципів внутрішнього аудиту, що є умовою реалізації успішної проєктної діяльності таких організацій і визначає перспективи їх фінансування за рахунок зовнішніх позабюджетних джерел. **Висновки.** Проведення аудиту ефективності, на нашу думку, максимально відповідає завданню з підтриманням стійкості недержавної організації соціальної сфери. Одним з аспектів аудиту ефективності є аналіз ефективності роботи співробітників організації. Оскільки провідним видом їхньої діяльності є надання соціальних послуг, то можливим джерелом інформації про її ефективність можуть бути отримувачі соціальних послуг, які здатні оцінити якість їх надання. Задля оцінки якості надання соціальних послуг у недержавних організаціях соціальної сфери проведено дослідження в Благодійній організації «Благодійний фонд “Карітас Запоріжжя”». За результатами дослідження встановлено, що благодійна організація є проактивною в процесі надання соціальних послуг, не лише надаючи їх за запитом, а інформуючи потенційних отримувачів (30 % від загального числа опитаних) про наявні для них можливості задоволення потреб у догляді вдома. Проте рівень поінформованості про контактні дані (номер телефону, адресу електронної пошти) керівної особи благодійної організації, до якої отримувачі послуг можуть звернутися в разі невдоволеності організацією надання соціальних послуг, є недостатнім (70 %). Недостатній показник інформованості клієнтів може свідчити про потенційні ризики забезпечення ефективності діяльності організації, пов'язані з порушенням зворотного зв'язку. Утім, якість комунікації співробітників із клієнтами є досить високою, оскільки інформація, необхідна для отримання соціальних послуг, була надана всім бенефіціарам простою та зрозумілою мовою.

Ключові слова: внутрішній аудит, недержавна організація соціальної сфери, якість соціальних послуг, проєктний підхід.

Chaika Iryna Yuriivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work,
Zaporizhzhia National University

Tsokur Yevhen Heorhiiovych

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
The Acting Head of the Department of Politology,
Zaporizhzhia National University

INTERNAL AUDIT OF THE CAPABILITIES OF A NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION OF THE SOCIAL SPHERE: A PROJECT APPROACH

Introduction. Modern socio-political and geopolitical realities create new challenges for the non-governmental social organizations of Ukraine. This situation encourages them to search for new sources of stability that will determine their ability to fulfill their essential social function under martial law. **The purpose** of this study is to analyze the possibilities of forming an internal audit system for non-governmental organizations in the social sphere in Ukraine. The scientific novelty of the study is determined by the implementation of the principles of internal audit into the process of analyzing the possibilities of functioning of non-governmental organizations in the social sphere. The use of internal audit is a condition for the implementation of successful project activities of such organizations, and also determines the prospects for their financing from external extra-budgetary sources. **Conclusions.** Conducting an efficiency audit, in our opinion, is most consistent with the task of maintaining the sustainability of a non-governmental organization in the social sphere. One aspect of a performance audit is the analysis of the effectiveness of the organization's employees. Since the leading type of their activity is the provision of social services, a possible source of information about the effectiveness of their activities can be recipients of social services, who are able to assess the quality of their provision. In order to assess the quality of social service provision in social organizations of the social sphere, a study was conducted at the Charitable Organization "Charitable Fund "Caritas

Zaporizhzhia". According to the results of the study, it was found that the charitable organization is proactive in the process of providing social services. The organization not only provides services upon request, but also informs potential recipients (30 % of the total number of respondents) about the options available to them to meet their home care needs. However, the level of awareness of the contact details (phone number, email address) of the head of the charitable organization, to whom service recipients can contact in case of dissatisfaction with the organization providing social services, is insufficient (70 %). Insufficient customer awareness may indicate potential risks to the organization's effectiveness associated with a lack of feedback. However, the quality of employee communication with customers is quite high. The information necessary to receive social services was provided to all beneficiaries in simple and understandable language.

Key words: *internal audit, non-governmental organization of the social sphere, quality of social service, project approach*

Актуальність проблеми. В Основному Законі України зафіксовано її статус як соціальної держави, що передбачає якнайповнішу реалізацію соціальних прав і свобод громадян, повноцінний соціальний захист та надання повного спектра соціальних послуг. Оскільки наша держава є демократією, що розвивається, то в соціальній сфері можемо спостерігати трансформацію патерналістських тенденцій у наданні соціальної допомоги в бік формування сервісного підходу до надання соціальних послуг. У Законі України «Про соціальні послуги» представникам недержавного сектору надається право надання соціальних послуг. В умовах війни розширення кола суб'єктів, які забезпечують надання допомоги представникам соціально незахищених категорій громадян, переважно за рахунок небюджетних коштів, створює можливості для максимально досяжного рівня задоволення їхніх соціальних потреб, а отже, і формування суспільного добробуту. Недержавні заклади соціальної роботи мають різні організаційні форми, зокрема, це громадські організації та благодійні фонди. Отже, потенціал і значення діяльності цих організацій важко переоцінити. Проте сучасні соціально-політичні й геополітичні реалії створюють нові виклики для недержавних організацій соціальної сфери України, спонукаючи їх до пошуку нових джерел стійкості, що визначатимуть здатність виконувати свою суттєву соціальну функцію в умовах воєнного стану. На нашу думку, важливим етапом формування такої стійкості є проведення аналізу можливостей функціонування недержавних організацій соціальної сфери через застосування принципів внутрішнього аудиту, що є умовою реалізації успішної проєктної діяльності таких організацій і визначитиме перспективи їхнього фінансування за рахунок зовнішніх позабюджетних джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика здійснення внутрішнього аудиту відносно організацій соціальної сфери не знайшла широкого відображення в наукових дослідженнях. Більш поширеними є дослідження, пов'язані із соціальним аудитом, що є складником системи аудиторських перевірок у соціальній сфері підприємств та організацій, і надає можливість керівному складу ухвалювати необхідні рішення й реалізовувати адекватні та обґрунтовані заходи, що мають на меті здійснення оптимізації чисельності, зміни в структурі, вплив на якісні характеристики персоналу та оптимізацію витрат на людські ресурси (О. Лебединська, В. Дерій, С. Саченко, Л. Бабій) [5; 3]. Аналіз феномену внутрішнього аудиту здійснюється в роботі О. Кудирко

[4]. Дослідник зазначає, що метою внутрішнього аудиту є сприяння ефективному виконанню завдань і цілей, задля яких функціонує підприємство. А. Білоусов [1] доводить, що внутрішній аудит є одним із найважливіших інструментів вирішення проблем, пов'язаних з визначенням майбутніх ризиків, що можуть виникнути на підприємстві, проведенням їхньої оцінки, а також формуванням управлінських рекомендацій щодо усунення таких ризиків. В. Маліков як мету внутрішнього аудиту визначає ефективне використання наявних ресурсів підприємства, забезпечення безперебійного та ефективного функціонування підприємства; надання повної, правдивої, якісної та неупередженої інформації щодо діяльності підприємства його внутрішнім користувачам, а серед основних переваг при впровадженні системи внутрішнього аудиту називає виявлення резервів підприємства [6]. А. Чуєнков стверджує, що завданням внутрішнього аудиту є допомога працівникам у збільшенні ефективності їхньої роботи [10].

Саме тому актуальним видається дослідити особливості реалізації внутрішнього аудиту можливостей недержавних організацій соціальної сфери задля підвищення ефективності їх функціонування в мінливих умовах зовнішнього середовища, викликаних соціально-політичними і геополітичними трансформаціями, виявлення резервів організації, інформування співробітників щодо досягнення цілей їхньої діяльності.

Метою цього дослідження є аналіз можливостей формування системи внутрішнього аудиту недержавних організацій соціальної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Силою недержавних організацій (далі – НДО) є їх здатність швидко реагувати на виклики, що постають перед громадою, у якій вони працюють. Функціонуючи здебільшого на місцевому рівні, НДО володіють інформацією щодо представленості конкретних вразливих груп і проблем, з якими вони стикаються. НДО, як правило, мають своїм найважливішим ресурсом велику довіру громадян, тому здатні ефективно застосовувати всі свої можливості, включно з волонтерськими, які реалізуються їхніми ініціативними та активними співробітниками. Перевагою недержавних організацій є також можливість залучення матеріальних та грошових ресурсів з різних джерел, включно з пожертвами, грантами, членськими внесками, доходами від соціального підприємництва, коштами фізичних та юридичних осіб, що оплачують їхні послуги. Це відрізняє їх від державних організацій соціальної сфери, які переважно можуть розраховувати лише на бюджетне фінансування.

Водночас те, що визначає силу недержавної соціальної організації, стає джерелом її уразливості. На початку 2025 р. одне з найбільш джерел фінансування грантових проєктів в усіх країнах світу – державний бюджет США, перестав виконувати цю функцію у зв'язку з кардинальними змінами в зовнішньополітичному курсі й відмовою цієї держави від ролі світового провідника демократії.

Саме тому недержавні соціальні організації, зокрема в Україні, мають провести ґрунтовний аудит власних можливостей, що допоможе визначити наявні ресурси для продовження їхньої соціально значущої діяльності й дасть змогу з'ясувати їхні конкурентні переваги в боротьбі за грантове фінансування наявних і перспективних проєктів.

Організаційна структура недержавних організацій соціальної сфери побудована на проєктному принципі, що передбачає розподіл її життєвого циклу на певні завершені епізоди, пов'язані з виконанням конкретного проєкту. Очевидно, підготовка проєкту передбачає попередню оцінку здатності організації щодо його виконання. На цьому етапі доречним є проведення внутрішнього аудиту можливостей.

В.Маліков [6, с. 149] виокремлює 7 етапів процесу здійснення внутрішнього аудиту:

- підготовку до проведення аудиту;
- складання плану аудиту;
- визначення складу групи аудиту;
- інформаційне забезпечення аудиту;
- безпосередньо сам аудит;
- підготовка звіту аудитора;
- доведення результатів аудиту до відома керівників підрозділів, що перевірялися.

Найважливішим етапом, безумовно, є планування аудиту, тому що саме тоді можна визначити напрями перевірки, сформулювати завдання та описати конкретні заходи, що допомагають ці завдання виконати.

Ю.Слободяник зазначає, що виміром внутрішнього аудиту є аудит ефективності, який дає змогу визначити результативність, ефективність окремих напрямів діяльності, бізнес-процесів, господарських операцій, структурних підрозділів тощо. Наприклад, аналіз ефективності реалізації нового проєкту [2, с. 111].

Проведення аудиту ефективності, на нашу думку, максимально відповідає завданню з підтримання стійкості недержавної організації соціальної сфери.

Одним з аспектів аудиту ефективності є аналіз ефективності роботи співробітників організації. Оскільки провідним видом їхньої діяльності є надання соціальних послуг, то можливим джерелом інформації про її ефективність можуть бути отримувачі соціальних послуг, які здатні оцінити якість їх надання. Розробляючи методологію дослідження якості соціальних послуг, можна спиратися на систему критеріїв якості надання соціальних послуг, авторкою якої є Ю.Приймак [7]. Під критеріями якості надання соціальних послуг необхідно розуміти показники, що є основою для встановлення норм (стандартів) надання соціальних послуг

і за якими можна визначити, наскільки при наданні конкретної послуги задоволено потреби та інтереси клієнта й наскільки адекватною та професійною є діяльність закладів сфери соціальної роботи.

З метою апробації наших гіпотез у червні 2024 р. проведено дослідження за зазначеною методикою в Благодійній організації «Благодійний фонд “Карітас Запоріжжя”» (збір первинної інформації в бенефіціарів послуг здійснювали магістранти спеціальності «Соціальна робота» Запорізького національного університету, які є співробітниками «Карітас»).

Серед проєктів, які створені БО «БФ “Карітас Запоріжжя”», варто згадати проєкт «Догляд вдома», орієнтований на соціальну допомогу літнім людям. Передбачається надання допомоги в домашніх справах (прибирання, приготування їжі, купівля ліків). За необхідності вирішуються різні побутові питання, надається допомога в оформленні субсидії, отриманні гуманітарної допомоги. Також важливим є проєкт «Будьте Безпечні: 6 Кроків проти Шахрайства», що містить практичні поради щодо телефонних перевірок, безпечних платежів, поводження з електронною поштою, перевірки інформації, захисту персональних даних та розуміння своїх прав.

Сукупність критеріїв оцінки якості досліджуваного типу послуг у проєкті «Догляд вдома» можна поділити на три групи: 1) критерії, що пов'язані з показниками ефективності діяльності закладу сфери соціальної роботи або обслуговування; 2) критерії, що окреслюють параметри якості діяльності соціального працівника як безпосереднього суб'єкта надання соціальної послуги; 3) критерії якості задоволення потреб клієнта шляхом замовленої та отриманої останнім соціальної послуги.

Більш детально розглянемо характеристики третьої групи критеріїв.

Важливим елементом цієї групи є відкритість, яка орієнтує на те, що клієнти мають бути обізнані щодо процесу надання соціальних послуг, осіб, що є відповідальними за надавані послуги, можливості корегування ситуацій у разі неправильних дій. Другим елементом є відповідність (задоволення потреб клієнтів), що акцентує на гарантуванні процесу надання послуг, які мають відповідати конкретним запитам. Доступність означає, що для отримувачів доступ до соціальної послуги має бути наданий у зручний час, а вся необхідна для отримання послуги інформація викладена простою та зрозумілою мовою. Своєчасність надання соціальних послуг передбачає визначення норми часу, що відводиться на обслуговування отримувача послуг, задоволення його потреби, створення умов досягнення мети. Спорідненим із попереднім є критерій обсягу й періодичності надання соціальної послуги, який характеризує кількість наданих однотипних соціальних послуг одному споживачу за конкретно визначений проміжок часу. Суттєве значення для оцінки якості соціальної послуги має критерій наявності або безперервності отримання такої послуги.

Усі описані критерії відображені в інструментарії нашого дослідження (інструментарій раніше був

успішно валідизованим [8; 9]). Анкета соціологічного дослідження містила дванадцять питань.

В опитуванні брали участь десять осіб: вісім жінок і двоє чоловіків, які є бенефіціарами БО «БФ “Карітас Запоріжжя”».

60 % людей, які отримують послуги, що надаються благодійним фондом «Карітас», особи віком 61–70 років, 30 % – особи, яким виповнилося 71–80 років, та 10 % – особи віком 50–60 років.

Питання: Як ви дізналися про можливість отримати послуги, що надаються БО «БФ “Карітас Запоріжжя”»? (див. табл. 1).

Таблиця 1

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	від родичів чи знайомих	60,0 %	
2.	із засобів масової інформації	10,0 %	
3.	представники БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» самі запропонували мені ці послуги	30,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи знаєте ви імена, прізвища, посади співробітників БО «БФ “Карітас Запоріжжя”», які надають вам соціальні послуги (див. табл. 2)?

Таблиця 2

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Так, знаю	100,0 %	
2.	Ні, не знаю	0,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи задовольняють вас умови, у яких вам надають соціальні послуги (див. табл. 3)?

Таблиця 3

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Задовольняють повністю	90 %	
2.	Задовольняють частково	10 %	
3.	Не задовольняють	0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи задоволені Ви компетентністю (професійною грамотністю) співробітників БО «БФ “Карітас Запоріжжя”», які надають вам соціальні послуги (див. табл. 4)?

Таблиця 4

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Задовольняють повністю	100,0 %	
2.	Задовольняють частково	0,0 %	
3.	Не задовольняють	0,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи вважаєте ви, що співробітники БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» ввічливі та доброзичливі (див. табл. 5)?

Таблиця 5

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Так, вважаю	100,0 %	
2.	Ні, не вважаю	0,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи знаєте ви контактні дані (наприклад, номер телефону, адресу електронної пошти) керівної особи БО «БФ “Карітас Запоріжжя”», до якої ви можете звернутися в разі вашої невдоволеності організацією надання соціальних послуг (див. табл. 6)?

Таблиця 6

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Так, знаю	70,0 %	
2.	Ні, не знаю	30,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи надав вам співробітник БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» інформацію, необхідну для отримання соціальних послуг, простою та зрозумілою мовою (див. табл. 7)?

Таблиця 7

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Так, надав	100,0 %	
2.	Ні, не надав	0,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи відводять працівники БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» достатньо часу для надання вам соціальних послуг, щоб ви були задоволені їхнім результатом (див. табл. 8)?

Таблиця 8

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Так, відводять	100,0 %	
2.	Іноді часу вистачає, а іноді ні	0,0 %	
3.	Ні, не відводять	0,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи є графік надання вам соціальних послуг БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» (див. табл. 9)?

Таблиця 9

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
1.	Так, існує	100,0 %	
2.	Ні, не існує	0,0 %	
3.	Я не маю такої інформації	0,0 %	
	Всього	100,0 %	

Питання: Чи дотримуються співробітники БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» цього графіка (див. табл. 10)?

Таблиця 10

№	Варіанти відповідей	Відсотки	
	1.	Так, дотримуються	80,0 %
	2.	Дотримуються час від часу	20,0 %
	3.	Ні, не дотримуються	0,0 %
		Всього	100,0 %

Отже, більш ніж половина бенефіціарів дізналася про можливість отримувати соціальні послуги, що надаються БО «БФ “Карітас Запоріжжя”», від родичів, друзів, знайомих (60 %), 10 % отримала інформацію із засобів масової інформації, важливим є те, що благодійна організація є проактивною в процесі надання соціальних послуг, не просто надаючи їх за запитом, а інформуючи потенційних отримувачів про наявні для них можливості задоволення потреб у догляді вдома (30 %). Отримувачі послуг знають імена, прізвища, посади співробітників благодійного фонду «Карітас» (100 %), проте рівень поінформованості про контактні дані (номер телефону, адресу електронної пошти) керівної особи благодійної організації, до якої вони можуть звернутися в разі недоволеності організацією надання соціальних послуг є недостатнім (70 %). Недостатній показник інформованості клієнтів може свідчити про потенційні ризики забезпечення ефективності діяльності організації, пов'язані з порушенням зворотного зв'язку. Утім, якість комунікації співробітників із клієнтами є високою, оскільки інформація, необхідна для отримання соціальних послуг, була надана 100 % бенефіціарів простою та зрозумілою мовою. Взагалі є спеціальний графік надання соціальних послуг, а часу для надання соціальних послуг достатньо, щоб отримувачі були задоволені їхнім результатом (100 % підтвердили ці факти), графік надання послуг виконувався у 80 % випадків. Майже всі опитані респонденти (90 %) повністю задоволені умовами, у яких надаються послуги. Учасники соціологічного дослідження одноголосно зазначили, що співробітники БО «БФ “Карітас Запоріжжя”» ввічливі, доброзичливі та компетентні.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, сучасні соціально-політичні й геополітичні реалії створюють нові виклики для недержавних організацій соціальної сфери України, спонукаючи їх до пошуку нових джерел стійкості, що визначатимуть їхню здатність виконувати свою суттєву соціальну функцію в умовах воєнного стану. На нашу думку, важливим етапом формування такої стійкості є проведення аналізу можливостей функціонування недержавних організацій соціальної сфери через застосування принципів внутрішнього аудиту, що є умовою реалізації успішної проєктної діяльності таких організацій і визначитиме перспективи їхнього фінансування за рахунок зовнішніх позабюджетних джерел. Проведення аудиту ефективності, на нашу думку, максимально відповідає завданню з підтримання стійкості недержавної організації соціальної сфери. Одним з аспектів аудиту ефективності є аналіз ефективності роботи співробітників організації. Оскільки провідним видом їхньої діяльності є надання соціальних послуг, то можливим джерелом інформації про її ефективність можуть бути отримувачі соціальних послуг, які здатні оцінити якість їх надання. Задля оцінки якості надання соціальних послуг у недержавних організаціях соціальної сфери проведено дослідження в Благодійній організації «Благодійний фонд “Карітас Запоріжжя”». За результатами дослідження встановлено, що благодійна організація є проактивною в процесі надання соціальних послуг, не просто надаючи їх за запитом, а інформуючи потенційних отримувачів (30 % від загального числа опитаних) про наявні для них можливості задоволення потреб у догляді вдома. Проте рівень поінформованості про контактні дані (номер телефону, адресу електронної пошти) керівної особи благодійної організації, до якої отримувачі послуг можуть звернутися в разі недоволеності організацією надання соціальних послуг є недостатнім (70 %). Недостатній показник інформованості клієнтів може свідчити про потенційні ризики забезпечення ефективності діяльності організації, пов'язані з порушенням зворотного зв'язку. Утім, якість комунікації співробітників із клієнтами є досить високою, оскільки інформація, необхідна для отримання соціальних послуг, надана всім бенефіціарам простою та зрозумілою мовою.

Список літератури:

1. Білоусов А. Внутрішній аудит: перспективи розвитку і методика організації на підприємствах України. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2001. № 2. С. 54–59.
2. Внутрішній аудит : навчальний посібник / за ред. Ю. Б. Слободяник. Суми : ТОВ «ВПП «Фабрика друку», 2018. 248 с.
3. Дерій В., Саченко С., Бабій Л. Соціальний аудит у контексті посилення вимог до корпоративної соціальної відповідальності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 5. С. 17–26.
4. Кудирко О. М. Внутрішній аудит в Україні: сутність, проблеми розвитку та шляхи їх усунення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5. Т. 1. С. 186–189.
5. Лебединська О. С. Особливості внутрішнього соціального аудиту в сучасних умовах. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика»*. Харків : ХНЕУ, 2018. С. 156–158. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/18962>
6. Маліков В. В. Внутрішній аудит: аналіз проблематики та організація на підприємстві. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 147–152.

7. Приймак Ю. О. Критеріальна основа оцінки якості соціальних послуг в Україні. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20. № 10. С. 55–60.
8. Чайка І. Ю., Бондаренко І. Ю. Особливості соціальної роботи з ветеранами Антитерористичної операції в Україні в державних організаціях соціальної сфери. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. Т. 1. С. 177–183.
9. Чайка І. Ю., Хакімова М. Р. Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку в недержавних організаціях соціальної сфери. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. Вип. 1 (44). С. 198–203.
10. Чуєнков А. Є. Внутрішній аудит у системі управління підприємством. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 37–40.

References:

1. Bilousov, A. (2001). Vnutrishnii audyt: perspektyvy rozvytku i metodyka orhanizatsii na pidpriemstvakh Ukrainy [Internal audit: development prospects and organization methods at Ukrainian enterprises]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 2, 54–59 [in Ukrainian].
2. Vnutrishnii audyt : navchalnyi posibnyk, [Internal audit: a training manual] (2018) / Edited Yu. B. Slobodanyk. Sumy : TOV “VPP “Fabryka druku”. 248 [in Ukrainian].
3. Derii, V., Sachenko, S., & Babii, L. (2016). Sotsialnyi audyt u konteksti posylennia vymoh do korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti [Social audit in the context of strengthening requirements for corporate social responsibility]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 5, 17–26 [in Ukrainian].
4. Kudyрко, O. M. (2011). Vnutrishnii audyt v Ukraini: sutnist, problemy rozvytku ta shliakhy yikh usunennia [Internal audit in Ukraine: essence, development problems and ways to eliminate them]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5, Vol. 1, 186–189 [in Ukrainian].
5. Lebedynska, O. S. (2018). Osoblyvosti vnutrishnoho sotsialnoho audytu v suchasnykh umovakh [Features of internal social audit in modern conditions]. *Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii “Suchasni problemy upravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka”*. Kharkiv : KhNEU, 156–158 [in Ukrainian].
6. Malikov, V. V. (2015). Vnutrishnii audyt: analiz problematyky ta orhanizatsiia na pidpriemstvi [Internal audit: analysis of the issues and organization at the enterprise]. *Problemy ekonomiky*, 2, 147–152 [in Ukrainian].
7. Pryimak, Yu. O. (2017). Kryterialna osnova otsinky yakosti sotsialnykh posluh v Ukraini [Criteria for assessing the quality of social services in Ukraine]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh “Hrani”*, Vol. 20, 10, 55–60 [in Ukrainian].
8. Chaika, I. Yu., & Bondarenko, I. Yu. (2019). Osoblyvosti sotsialnoi roboty z veteranamy Antyterorystychnoi operatsii v Ukraini v derzhavnykh orhanizatsiiakh sotsialnoi sfery [The peculiarities of social work with veterans of Antiterrorist operations in Ukraine in public organizations of social sphere]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 2, Vol. 1, 177–183 [in Ukrainian].
9. Chaika, I. Yu., & Khakimova, M. R. (2019). Osoblyvosti sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku v nederzhavnykh orhanizatsiiakh sotsialnoi sfery [Peculiarities of social work with the elderly in non-governmental organisations of social sphere]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: “Pedagogika. Sotsialna robota”*, 1 (44), 198–203 [in Ukrainian].
10. Chuienkov, A. Ye. (2011). Vnutrishnii audyt u systemi upravlinnia pidpriemstvom [Internal audit in the enterprise management system]. *Ahrosvit*, 19, 37–40 [in Ukrainian].

УДК 316.774:159.944.4-053.6:364

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-17>

Шевчук Олександр Володимирович

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
evruka@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-0557-2994

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ В ЕРУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Вступ. У сучасному суспільстві, коли цифрові технології проникли в усі сфери життя, соціальні мережі стали важливою складовою повсякденного існування молоді. Особливо це стосується підлітків, які активно використовують платформи для спілкування, самовираження та здобуття інформації. Водночас існує значна кількість досліджень, що вказують на неоднозначний вплив соціальних мереж на психоемоційний стан молоді. З одного боку, ці платформи можуть стати простором для підтримки та розвитку, де молодь може знайти однодумців і висловлювати себе. З іншого боку, соціальні мережі можуть стати джерелом стресу, тривожності, депресії та соціальної ізоляції через порівняння себе з іншими, зловживанням анонімністю та іншими факторами.

Мета. аналіз впливу соціальних мереж на психоемоційний стан молоді та визначення ролі соціальних працівників у підтримці підлітків у цифрову епоху.

Наукова новизна

1. Узагальнено й систематизовано наукові підходи до вивчення впливу соціальних мереж на психоемоційний стан підлітків, зокрема з урахуванням когнітивно-поведінкових, емоційно-регуляторних і соціально-психологічних факторів.
2. Вперше у контексті соціальної роботи проаналізовано взаємозв'язок між активністю в соціальних мережах та рівнем емоційного інтелекту підлітків, що визначає глибину їхнього залучення у віртуальні взаємодії та характер впливу на психоемоційний стан.
3. Сформульовано концептуальну модель соціальної підтримки підлітків, яка враховує специфіку їхньої взаємодії з цифровим середовищем та орієнтована на профілактику деструктивного впливу інформаційних технологій на психіку.
4. Визначено соціально-психологічні маркери ризику, пов'язані з надмірним або проблемним використанням соціальних мереж, що можуть бути використані соціальними працівниками як індикатори для своєчасного втручання.

Висновки. Результати дослідження свідчать про те, соціальні мережі стали невід'ємним компонентом повсякденного життя підлітків, значно впливаючи на формування їхнього психоемоційного стану, особистісної ідентичності та соціальної поведінки. Цей вплив є амбівалентним: з одного боку, цифрові платформи сприяють розвитку комунікативних навичок, самовираженню, пошуку підтримки та формуванню соціального капіталу; з іншого – провокують почуття тривожності, соціальної ізоляції, формування залежності, зниження самооцінки та порушення емоційної стабільності.

Ключові слова: соціальні мережі, психоемоційний стан, підлітки, цифрова епоха, молодь, соціальна робота, інтернет-залежність.

Shevchuk Oleksandr Volodymyrovych

Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Digital, Educational, and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
evruka@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-0557-2994

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF YOUTH: SOCIAL WORK WITH ADOLESCENTS IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Introduction. In modern society, where digital technologies have penetrated all areas of life, social media has become an essential part of young people's daily existence. This is especially true for adolescents who actively use these platforms for communication, self-expression, and acquiring information. At the same time, there are numerous studies indicating the ambiguous impact of social media on the psycho-emotional state of youth. On one hand, these platforms can provide a space for support and development, where young people can find like-minded individuals and express themselves. On the other hand, social media can become a source of stress, anxiety, depression, and social isolation due to comparing oneself with others, abusing anonymity, and other factors.

Purpose. To analyze the impact of social media on the psycho-emotional state of youth and define the role of social workers in supporting adolescents in the digital age.

Scientific novelty.

1. The scientific approaches to studying the impact of social media on the psycho-emotional state of adolescents have been generalized and systematized, considering cognitive-behavioral, emotional-regulatory, and socio-psychological factors.
2. For the first time, the relationship between social media activity and the level of emotional intelligence of adolescents has been analyzed in the context of social work, determining the depth of their engagement in virtual interactions and the impact on their psycho-emotional state.
3. A conceptual model of social support for adolescents has been formulated, which takes into account the specifics of their interaction with the digital environment and focuses on preventing the destructive impact of information technologies on their psyche.

4. Socio-psychological risk markers associated with excessive or problematic use of social media, which can be used by social workers as indicators for timely intervention, have been identified.

Conclusions. The results of the study indicate that social media has become an integral part of adolescents' daily lives, significantly influencing the formation of their psycho-emotional state, personal identity, and social behavior. This influence is ambivalent: on the one hand, digital platforms promote the development of communication skills, self-expression, seeking support, and building social capital; on the other hand, they provoke feelings of anxiety, social isolation, dependence, lower self-esteem, and emotional instability.

Key words: social media, psycho-emotional state, adolescents, digital age, youth, social work, internet addiction.

Актуальність проблеми. Стрімке проникнення цифрових технологій у повсякденне життя підлітків, що суттєво трансформує процеси соціалізації, комунікації та формування психоемоційного досвіду молоді. Соціальні мережі стали не лише засобом спілкування та самовираження, а й потужним фактором впливу на емоційний стан, ціннісні орієнтації та поведінкові реакції підлітків. У контексті постійного інформаційного навантаження, візуальної конкуренції та цифрової присутності виникають нові ризики для психічного здоров'я, серед яких тривожність, депресивні стани, зниження самооцінки, порушення сну та залежність від віртуального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючу увагу наукової спільноти до впливу соціальних мереж на психоемоційний стан молоді, зокрема в контексті соціальної роботи з підлітками.

Гречановська О.В., Мегем О.М. та Потапюк Л.М. у своїй роботі «Вплив соціальних мереж на психологічний стан та самооцінку української молоді» дослідили, як надмірне використання соціальних мереж може призводити до зниження самооцінки та підвищення рівня тривожності серед української молоді. Автори наголошують на необхідності впровадження програм соціальної підтримки для молоді, яка зазнає негативного впливу цифрового середовища [2, с. 60–66.].

Голембівська Е. у статті «Вплив соціальних мереж на соціальний та емоційний стан молодих людей» виявила, що 28 % респондентів зізналися у зниженні самооцінки після перегляду контенту в соціальних мережах, а 96 % відчували перевантаження через наплив інформації. Ці дані підкреслюють важливість розвитку емоційної стійкості та навичок критичного мислення серед молоді [1, с. 50–58].

Огоренко В. та співавтори у дослідженні «Використання соціальних мереж підлітками: потенційний вплив на психіку і поведінку» зазначають, що надмірне використання соціальних мереж пов'язане з підвищеним ризиком розвитку депресивних станів, тривожності та соціальної ізоляції. Автори рекомендують впровадження освітніх програм для батьків та вчителів щодо безпечного використання соціальних мереж підлітками [3].

Мороз А.М. та Підбуцька Н.В. у своїй роботі «Вплив соціальних мереж на психологічне здоров'я сучасного підлітка» підкреслюють, що соціальні мережі можуть впливати на формування особистості підлітка, зокрема на розвиток емоційної сфери та соціальних навичок. Вони наголошують на необхідності інтеграції цифрової грамотності в освітні програми для підлітків.

Загалом, аналіз останніх досліджень вказує на необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми впливу соціальних мереж на психоемоційний стан

молоді. Це включає впровадження програм соціальної підтримки, розвиток емоційної стійкості та критичного мислення, а також освіти для батьків і вчителів щодо безпечного використання цифрових технологій.

Метою дослідження є всебічне вивчення впливу соціальних мереж на психоемоційний стан підлітків як однієї з найбільш вразливих категорій молоді, а також розроблення науково обґрунтованих підходів і рекомендацій щодо соціальної роботи з підлітками в умовах цифрової трансформації суспільства. Особлива увага приділяється визначенню ролі соціального працівника в забезпеченні психоемоційного благополуччя підлітків через адаптацію практик соціальної роботи до умов цифрової епохи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному цифровому середовищі соціальні мережі стали невід'ємною частиною повсякденного життя молоді, особливо підлітків. Ці платформи не лише змінюють способи комунікації та самовираження, але й суттєво впливають на психоемоційний стан молодих людей. Дослідження, проведене Європейською комісією, показало, що 96 % п'ятнадцятирічних підлітків у ЄС щодня користуються соціальними мережами, а понад третина з них проводить у цих платформах більше трьох годин на день. Це пов'язано з підвищеним ризиком розвитку депресії, тривожності та інших психічних розладів, особливо серед дівчат-підлітків [4].

Всесвітня організація охорони здоров'я також звертає увагу на зростання проблемного використання соціальних мереж серед підлітків у Європі. З 2018 по 2022 рік цей показник зріс з 7 % до 11 %, причому дівчата частіше зазнають негативного впливу. Таке використання характеризується неможливістю контролювати час, проведений у мережі, та відчуттям тривоги при відсутності доступу до соціальних платформ [5].

Європейські дослідження також підкреслюють, що надмірне використання соціальних мереж може призводити до зниження самооцінки, порушення сну та інших негативних наслідків для психічного здоров'я молоді. Зокрема, дослідження, проведене в Угорщині та Ізраїлі, виявило, що порівняння себе з іншими в соціальних мережах може спричиняти незадоволення власним тілом та зниження самооцінки.

У відповідь на ці виклики, соціальна робота з підлітками в Європі адаптується до нових реалій. Зокрема, у Великій Британії поліція та громадські організації закликають до обмеження доступу до соціальних мереж для дітей до 16 років, посилюючи на зростання випадків онлайн-насилства та експлуатації. Водночас, дослідження показують, що заборона використання смартфонів у школах сама по собі не покращує психічне здоров'я учнів, що вказує

на необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми [8].

У сучасному цифровому середовищі соціальні мережі стали невід'ємною частиною повсякденного життя молоді, особливо підлітків. Ці платформи не лише змінюють способи комунікації та самовираження, але й суттєво впливають на психоемоційний стан молодих людей. Дослідження, проведене Європейською комісією, показало, що 96 % п'ятнадцятирічних підлітків у ЄС щодня користуються соціальними мережами, а понад третина з них проводить у цих платформах більше трьох годин на день. Це пов'язано з підвищеним ризиком розвитку депресії, тривожності та інших психічних розладів, особливо серед дівчат-підлітків.

Всесвітня організація охорони здоров'я також звертає увагу на зростання проблемного використання соціальних мереж серед підлітків у Європі. З 2018 по 2022 рік цей показник зріс з 7 % до 11 %, причому дівчата частіше зазнають негативного впливу. Таке використання характеризується неможливістю контролювати час, проведений у мережі, та відчуттям тривоги при відсутності доступу до соціальних платформ [5].

Європейські дослідження також підкреслюють, що надмірне використання соціальних мереж може призводити до зниження самооцінки, порушення сну та інших негативних наслідків для психічного здоров'я молоді. Зокрема, дослідження, проведене в Угорщині та Ізраїлі, виявило, що порівняння себе з іншими в соціальних мережах може спричинити незадоволення власним тілом та зниження самооцінки.

У відповідь на ці виклики, соціальна робота з підлітками в Європі адаптується до нових реалій. Зокрема, у Великій Британії поліція та громадські організації закликають до обмеження доступу до соціальних мереж для дітей до 16 років, посиляючись на зростання випадків онлайн-насилюства та експлуатації. Водночас, дослідження показують, що заборона використання смартфонів у школах сама по собі не покращує психічне здоров'я учнів, що вказує на необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми [9].

Візуалізація, яка ілюструє вплив соціальних мереж на психоемоційний стан молоді в Європі, зокрема серед підлітків:

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження засвідчило глибокий і різновекторний вплив соціальних мереж на психоемоційний стан підлітків у цифрову епоху. Соціальні мережі відіграють як позитивну, так і негативну роль у житті молоді: вони слугують простором для самовираження, підтримки та розвитку соціальних зв'язків, водночас можуть стати джерелом психологічного навантаження, тривожності, емоційної нестабільності та формування залежної поведінки. У сучасних умовах, коли цифрова взаємодія є невід'ємною складовою повсякденного життя, особливої актуальності набуває необхідність розробки ефективних моделей соціального супроводу молоді, які враховують як ризики, так і потенціал соціальних мереж.

Рис. 1. Проблемне використання соціальних мереж серед підлітків у Європі (2018–2022) [10]

Рис. 2. Рівень проблемного використання соціальних мереж у деяких країнах Європи (2022) [6]

Таблиця 1

Час, проведений у соціальних мережах, та рівень депресивних симптомів серед підлітків у Великій Британії

Щоденний час у соцмережах	Збільшення рівня депресивних симптомів
3–5 годин	+26 % (дівчата), +21 % (хлопці)
Понад 5 годин	+ 50 % (дівчата), + 35 % (хлопці)

Джерело: *Millennium Cohort Study, 2019* [7, р. 59–68].

Таблиця 2

Фактори, що впливають на психоемоційний стан підлітків у контексті використання соціальних мереж

Фактор	Вплив
Онлайн-цитування	Підвищення рівня тривожності та депресії
Порушення сну	Зниження когнітивних функцій та настрою
Низька самооцінка	Зростання ризику депресивних розладів
Незадоволення тілом	Підвищення рівня тривожності та депресії

Джерело: *Millennium Cohort Study, 2019* [7, р. 59–68].

Результати дослідження дозволили сформулювати концептуальні засади для побудови соціальної підтримки підлітків, яка ґрунтується на принципах розвитку емоційної стійкості, критичного мис-

лення, цифрової грамотності та безпечної поведінки в інтернеті. Визначено соціально-психологічні маркери ризику, які можуть бути використані соціальними працівниками для своєчасної профілактики психоемоційних порушень, а також надано практичні рекомендації щодо адаптації існуючих методів соціальної роботи до умов цифрового середовища.

Перспективи подальших досліджень варто спрямувати на поглиблений аналіз впливу окремих платформ соціальних мереж на різні аспекти психоемоційного стану молоді, зокрема в контексті гендерних відміннос-

тей, соціального статусу та рівня цифрової грамотності. Доцільним є також вивчення ефективності впровадження інтегрованих програм соціального супроводу, що включають елементи медіаосвіти, психоемоційного тренінгу та партнерської взаємодії з батьками й освітніми закладами. Особливо актуальними залишаються дослідження трансформації соціальної ідентичності підлітків під впливом цифрових медіа, а також пошук нових форм і методів роботи соціальних працівників, здатних забезпечити стійкий психоемоційний розвиток молоді в умовах цифрової трансформації суспільства.

Список літератури:

1. Големб'ювська Е. Вплив соціальних мереж на соціальний та емоційний стан молодих людей. *Освітologia*. 13(13). 2024. С. 50–58. <https://doi.org/10.28925/2412-124X.2024.13.5>
2. Гречановська О. В., Мегем О. М., Потапюк Л. М. Вплив соціальних мереж на психологічний стан та самооцінку української молоді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Психологія : наук. журн.* 2023. Т. 34(73), № 4. С. 60–66.
3. Огоренко В., Тимофєєв Р., Гарібова Л., Крамарчук Д., Шорніков А. Використання соціальних мереж підлітками: потенційний вплив на психіку і поведінку. *Психосоматична медицина та загальна практика*. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/473>
4. Bertoni E., Centeno C., Cachia R. Social media usage and adolescents' mental health in the EU. JRC Publications Repository. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC141047>
5. Bhanu B., Roy W. Teens, screens and mental health. URL: <https://www.who.int/europe/news-room/25-09-2024-teens--screens-and-mental-health>
6. Euronews. Social media addiction among teenagers reaches alarming levels in Europe. new study. 2024. URL: <https://www.euronews.com/next/2024/01/17/social-media-addiction-among-teenagers-reaches-alarming-levels-in-europe-new-study>
7. Kelly Y., Zilanawala A., Booker C., Sacker A. Social media use and adolescent mental health: findings from the UK Millennium Cohort Study. *EClinicalMedicine*. 2019. Vol. 6. P. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2018.12.00>
8. Rachel Sylvester. We need a social media ban for under-16s, police chiefs say. URL: <https://www.thetimes.com/uk/crime/article/crime-justice-commission-police-chiefs-call-social-media-ban-under-16s-d979hds9v>
9. Weaver Matthew. School phone bans alone do not improve grades or wellbeing, says UK study. URL: <https://www.theguardian.com/education/2025/feb/05/school-ban-phones-not-improve-grades-health-uk-study>
10. World Health Organization. Growing up in a digital world: Data and evidence on digital technologies and child health. Geneva: WHO, 2024. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240071904>

References:

1. Golembiovs'ka, E. (2024). Vplyv sotsial'nykh merezh na sotsial'nyi ta emotsiynyi stan molodykh liudei [The impact of social media on the social and emotional state of young people]. *Osvitohiia*, 13(13), 50–58. Retrieved from: <https://doi.org/10.28925/2412-124X.2024.13.5>
2. Hrechanyvs'ka, O. V., Meheme, O. M., & Potapiuk, L. M. (2023). Vplyv sotsial'nykh merezh na psykholohichnyi stan ta samootsinku ukrains'koi molodi [The impact of social media on the psychological state and self-esteem of Ukrainian youth]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Psykholohiia*, 34(73), 4, 60–66.
3. Ohorenko, V., Tymofeev, R., Haribova, L., Kramarchuk, D., & Shornikov, A. Vykorystannia sotsial'nykh merezh pidlitkami: Potentsiynyi vplyv na psykiku i povedinku [The use of social media by adolescents: potential effects on mental health and behavior]. *Psykhosomatychna medytsyna ta zahal'na praktyka*. (n.d.). *uk.e-medjournal.com*. Retrieved from: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/473>
4. Bertoni, E., Centeno, C., & Cachia, R. Social media usage and adolescents' mental health in the EU. *JRC Publications Repository*. Retrieved from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC141047>
5. Bhanu, B., & Roy, W. (2024). Teens, screens and mental health. *World Health Organization*. Retrieved from: <https://www.who.int/europe/news-room/25-09-2024-teens--screens-and-mental-health>
6. Euronews. (2024). Social media addiction among teenagers reaches alarming levels in Europe: New study. *Euronews*. (n.d.). *euronews.com*. Retrieved from <https://www.euronews.com/next/2024/01/17/social-media-addiction-among-teenagers-reaches-alarming-levels-in-europe-new-study>
7. Kelly, Y., Zilanawala, A., Booker, C., & Sacker, A. (2019). Social media use and adolescent mental health: Findings from the UK Millennium Cohort Study. *EClinicalMedicine*, 6, 59–68. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2018.12.00>
8. Sylvester, R. We need a social media ban for under-16s, police chiefs say. *The Times*. Retrieved from: <https://www.thetimes.com/uk/crime/article/crime-justice-commission-police-chiefs-call-social-media-ban-under-16s-d979hds9v>
9. Weaver, M. (2025). School phone bans alone do not improve grades or wellbeing, says UK study. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/education/2025/feb/05/school-ban-phones-not-improve-grades-health-uk-study>
10. World Health Organization. (2024). Growing up in a digital world: Data and evidence on digital technologies and child health. *World Health Organization*. (n.d.). *who.int* Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789240071904>

УДК 159.922.1

DOI

Гудзь Тетяна Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
tatkagydzy@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6133-2891

КОНФЛІКТИ У СІМ'Ї: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Вступ. Сімейні конфлікти є однією з найпоширеніших форм міжособистісних взаємодій, які виникають у процесі спільного життя. Вони можуть як сприяти розвитку взаємин через конструктивне вирішення, так і ставати джерелом психологічного напруження та деструктивних наслідків для членів сім'ї. Актуальність проблеми зумовлена її впливом на якість життя, психологічне здоров'я членів родини та соціальну стабільність. Особливого значення дослідження цієї теми набуває у сучасних умовах цифровізації, соціальних змін та економічної нестабільності. **Метою дослідження** є виявлення основних психологічних причин сімейних конфліктів, аналіз їхніх наслідків для членів родини та розробка ефективних методів і засобів їх подолання, спрямованих на гармонізацію сімейних взаємин. **Наукова новизна роботи** полягає у комплексному підході до аналізу сімейних конфліктів, який включає розгляд їхніх психологічних причин, наслідків і практичних шляхів вирішення. Зокрема, досліджено вплив когнітивних установок, емоційної взаємодії та комунікативних моделей на динаміку конфліктів. У роботі також акцентується увага на впливі сучасних соціальних і технологічних трансформацій на природу сімейних суперечок. **Висновки.** Дослідження показало, що основними психологічними причинами сімейних конфліктів є розбіжність очікувань, проблеми комунікації, емоційна нестабільність, рольові суперечності та внутрішньоособистісні конфлікти. Наслідки конфліктів включають емоційне виснаження, порушення комунікації, зниження самооцінки та негативний вплив на дітей, які можуть переймати деструктивні моделі поведінки. Ефективними методами вирішення конфліктів є розвиток комунікативних навичок, емпатії, медіація та сімейна терапія. Практичне значення роботи полягає у розробці рекомендацій для профілактики та гармонізації сімейних стосунків. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням впливу цифровізації, соціокультурних факторів та економічних змін на динаміку сімейних конфліктів.

Ключові слова: сімейні конфлікти, психологічні причини, наслідки конфліктів, комунікація в сім'ї, гармонізація стосунків.

Gudz Tetiana Oleksandrivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work,
Psychology and Socio-Cultural Activities named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"

FAMILY CONFLICTS: PSYCHOLOGICAL CAUSES, CONSEQUENCES AND METHODS OF RESOLUTION

Introduction. Family conflicts are one of the most common forms of interpersonal interactions that arise in the process of living together. They can both contribute to the development of relationships through constructive resolution and become a source of psychological stress and destructive consequences for family members. The relevance of the problem is due to its impact on the quality of life, psychological health of family members and social stability. The study of this topic acquires particular importance in modern conditions of digitalization, social changes and economic instability. **The purpose of the study** is to identify the main psychological causes of family conflicts, analyze their consequences for family members and develop effective methods and means of overcoming them, aimed at harmonizing family relationships. **The scientific novelty of the work** lies in the comprehensive approach to the analysis of family conflicts, which includes consideration of their psychological causes, consequences and practical solutions. In particular, the influence of cognitive attitudes, emotional interaction and communicative models on the dynamics of conflicts has been investigated. The work also focuses on the impact of modern social and technological transformations on the nature of family disputes. **Conclusions.** The study has shown that the main psychological causes of family conflicts are a discrepancy in expectations, communication problems, emotional instability, role contradictions and intrapersonal conflicts. The consequences of conflicts include emotional exhaustion, communication disorders, reduced self-esteem and a negative impact on children, who may adopt destructive behavior patterns. Effective methods of conflict resolution are the development of communication skills, empathy, mediation and family therapy. The practical significance of the work lies in the development of recommendations for the prevention and harmonization of family relationships. Prospects for further research are related to the study of the impact of digitalization, socio-cultural factors and economic changes on the dynamics of family conflicts.

Key words: family conflicts, psychological causes, consequences of conflicts, communication in the family, harmonization of relationships.

Вступ. Конфлікти у сім'ї є однією з найпоширеніших форм міжособистісних взаємодій, які виникають у процесі спільного життя. Вони можуть бути як природними, так і руйнівними, залежно від причин виникнення, характеру перебігу та способів їх вирішення. Сім'я, як найважливіший соціальний інститут, відіграє ключову роль у формуванні особистості, її цінностей, норм поведінки та психологічного здоров'я. Саме тому розуміння природи сімейних конфліктів, їхніх причин та можливих наслідків є важливим для забезпечення гармонійного сімейного життя.

Серед основних психологічних причин сімейних конфліктів можна виділити різницю у ціннісних орієнтаціях, невідповідність очікувань, емоційний стан партнерів, а також соціальні й економічні чинники. Такі конфлікти не лише ускладнюють взаємини між членами сім'ї, але й можуть мати серйозні наслідки, зокрема емоційну напругу, погіршення психологічного клімату, формування деструктивних моделей поведінки у дітей тощо [1, с. 25].

З огляду на це, актуальним є пошук ефективних шляхів подолання сімейних конфліктів, серед яких значне місце займають психологічна підтримка, розвиток комунікативних навичок, застосування медіації, а також формування толерантності й взаємоповаги у сімейних стосунках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сімейні конфлікти є об'єктом активного вивчення у різних наукових дисциплінах, зокрема психології, соціології та педагогіці. Протягом останніх десятиліть значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили такі вчені, як О.Горова [1], Н.В.Жиляк, Н.С.Гевчук [2], В.О.Крамченкова, Н.І.Чепелева [3] та інші. У їхніх роботах аналізуються основні причини виникнення конфліктів у сімейному середовищі, пропонуються методи їхньої профілактики та подолання.

Психологічні причини конфліктів, згідно з дослідженнями К.О.Падалиціта О.Л.Туриніної [4], часто пов'язані із внутрішньоособистісними суперечностями членів сім'ї, зокрема низькою емоційною стабільністю, рівнем стресу та особливостями комунікативної поведінки. Так, у роботі Т.Д.Перепелюк [5] підкреслюється важливість емоційної інтелігентності у підтримці гармонійних взаємин.

Серед соціальних аспектів, які впливають на динаміку сімейних конфліктів, ключову увагу приділено гендерним ролям, економічним труднощам і культурним відмінностям. Наприклад, праці О.Рязанової [6], І.В.Сингаївської та Ю.С.Лукаш [7] досліджують вплив соціальних змін на структуру сім'ї та взаємини між її членами.

Окрему увагу приділено впливу сімейних конфліктів на дітей. Роботи О.Хомовиченко та І.Власенко [8], І.Шинкаренко [9] демонструють, що постійна конфліктна атмосфера в родині може призводити до формування у дітей тривожності, агресивності або замкнутості, що позначається на їхньому психосоціальному розвитку.

У контексті шляхів подолання конфліктів вчені акцентують увагу на розвитку ефективних комуні-

каційних стратегій, використанні медіації та сімейної терапії. Наприклад, у дослідженнях І.Шутякта А.Кубіної[10] пропонуються практичні підходи до вирішення конфліктів через активне слухання, емпатію та спільне обговорення проблем.

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, існує потреба у більш глибокому вивченні специфіки конфліктів у сучасних умовах, зокрема в контексті діджиталізації, змін соціальних ролей та економічної нестабільності. Це дозволить розробити нові підходи до попередження та вирішення сімейних конфліктів, адаптовані до викликів сьогодення.

Метою дослідження є аналіз психологічних причин виникнення конфліктів у сім'ї, їхніх наслідків та ефективних шляхів їх подолання.

Завдання дослідження: визначити основні чинники, які сприяють виникненню конфліктів у сім'ї; оцінити вплив конфліктів на емоційний стан, психічне здоров'я та поведінку членів сім'ї; розглянути методи і засоби вирішення сімейних конфліктів.

Реалізація зазначених завдань сприятиме поглибленню розуміння динаміки сімейних конфліктів, їхньої природи та дозволить визначити ефективні підходи до їх подолання, що має велике значення для забезпечення психологічного комфорту та гармонії в сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конфлікти в сім'ї є складним і багатограним явищем, яке має глибокі психологічні корені. Вони виникають на тлі внутрішньоособистісних і міжособистісних суперечностей, які проявляються у взаємодії членів сім'ї. Психологічні причини конфліктів варто розглядати через призму індивідуальних особливостей, емоційної взаємодії, когнітивних установок і комунікативних моделей.

Зупинимось детальніше на основних психологічних чинниках, які спричиняють сімейні конфлікти.

Розбіжність очікувань. Однією з ключових причин є невідповідність уявлень членів сім'ї про ролі, обов'язки та взаємодію. Наприклад, партнери можуть мати різні очікування щодо розподілу побутових обов'язків, виховання дітей чи фінансових витрат. Невідповідність цих очікувань призводить до фрустрації, що стає джерелом напруги [12, с. 4].

Відповідно до досліджень В.О.Крамченкової та Н.І.Чепелевої [3], незадоволення базових потреб, таких як потреба у визнанні, повазі чи підтримці, часто призводить до внутрішнього дискомфорту, що виливається у міжособистісні конфлікти.

Емоційна нестабільність. Емоційний стан членів сім'ї відіграє значну роль у динаміці взаємин. Підвищена тривожність, депресивність, агресивність чи схильність до перепадів настрою сприяють виникненню конфліктних ситуацій.

Також значну роль відіграє рівень емоційного інтелекту – здатність розпізнавати й керувати власними емоціями та емоціями інших. Люди з низьким рівнем емоційного інтелекту часто не вміють адекватно реагувати на стресові ситуації чи конструктивно вирішувати суперечності [2, с. 11].

Відсутність ефективної комунікації. Проблеми у спілкуванні є однією з найпоширеніших причин сімейних конфліктів. Відсутність навичок активного слухання, надмірна критика, звинувачення чи ігнорування потреб партнера можуть значно ускладнювати відносини. Дослідження Н. В. Жилияк, Н. С. Гевчук [2] демонструють, що деструктивні форми комунікації, такі як сарказм, зневага або «емоційне блокування» (коли партнери уникають спілкування) є основними предикторами розриву відносин.

Особистісні особливості та темперамент. Різниця в особистісних характеристиках, таких як рівень екстраверсії, терпимість до стресу чи схильність до ризику, може сприяти виникненню конфліктів. Наприклад, імпульсивність одного партнера та обережність іншого часто стають джерелом непорозуміння [11, с. 1]. Темпераментні особливості (холерична схильність до швидкого реагування чи меланхолійна схильність до замкнутості) також впливають на динаміку взаємин.

Внутрішньоособистісні конфлікти. Члени сім'ї часто переносять свої внутрішні конфлікти на міжособистісний рівень. Наприклад, невпевненість у собі, низька самооцінка чи незадоволення життєвими досягненнями можуть проявлятися у вигляді роздратування або агресії до інших членів сім'ї [12, с. 5]. Психодинамічні дослідження підкреслюють, що незавершені емоційні травми дитинства, зокрема недостатня любов чи прийняття, можуть проявлятися у вигляді конфліктної поведінки у зрілому віці [6, с. 200].

Проблеми з самоконтролем. Сімейні конфлікти часто виникають через нездатність членів сім'ї контролювати свої емоції та поведінку у стресових ситуаціях. Несподівані спалахи гніву, надмірна емоційна реакція на незначні подразники або уникнення відповідальності за свої вчинки можуть стати каталізатором конфліктів [10, с. 71].

Незадоволення потреб у близькості. Потреба у фізичній, емоційній і духовній близькості є однією з базових у сімейних стосунках. Коли ці потреби не задовольняються, виникає почуття самотності, яке часто призводить до напруження. Наприклад, відсутність підтримки у важкі моменти чи нехтування емоційними потребами партнера може викликати образи та розчарування [5, с. 150].

Рольові конфлікти. Невідповідність уявлень про рольові обов'язки членів сім'ї також є важливою психологічною причиною конфліктів. Зміна традиційних соціальних ролей, таких як роль годувальника чи вихователя, часто спричиняє суперечки. Дослідження вказують, що невизначеність ролей або їхній нерівномірний розподіл (наприклад, коли один партнер виконує більшість обов'язків) створює додаткове навантаження, яке підвищує ризик конфліктів [4, с. 441].

Різні цінності та пріоритети. Конфлікти виникають, коли члени сім'ї мають різні життєві орієнтири чи цінності. Наприклад, різні підходи до виховання дітей, пріоритети в кар'єрі чи фінансових витратах можуть стати причиною суперечок [12, с. 6]. Зміна

ціннісних орієнтацій у процесі життєвого розвитку також може впливати на виникнення конфліктів. Наприклад, один партнер може прагнути до самореалізації, тоді як інший орієнтується на традиційні сімейні цінності [3].

Сімейні конфлікти мають суттєвий вплив на психологічний стан усіх членів сім'ї, формуючи як індивідуальні, так і міжособистісні проблеми. Постійні сварки викликають емоційну напругу та хронічний стрес, які можуть проявлятися у формі дратівливості, тривожності чи депресії. Дорослі члени сім'ї часто відчувають зниження самооцінки через постійні звинувачення або критику, що призводить до відчуття власної неповноцінності. У відносинах між партнерами погіршується комунікація, формується недовіра, емоційна дистанція та втрата взаємної підтримки, що нерідко завершується розривом чи розлученням. Особливий вплив конфлікти мають на дітей, які, спостерігаючи за деструктивними моделями поведінки, можуть відчувати страх, почуття провини чи емоційну нестабільність. Часті конфлікти між батьками створюють у дітей ризик розвитку тривожних та депресивних розладів, агресивності або замкнутості, а також сприяють формуванню деструктивних моделей поведінки у їхніх власних майбутніх стосунках. Атмосфера напруженості та токсичний психологічний клімат у сім'ї знижують здатність її членів вирішувати спільні проблеми та підтримувати здорову динаміку взаємин. Крім того, хронічні конфлікти можуть провокувати психосоматичні розлади, такі як головний біль, безсоння або порушення роботи серцево-судинної системи через постійний вплив стресу. Емоційна ізоляція, що виникає внаслідок невирішених конфліктів, погіршує почуття близькості між членами сім'ї, підриваючи основи гармонійних відносин. Таким чином, сімейні конфлікти не тільки створюють серйозну загрозу психологічному здоров'ю, але й можуть мати довгострокові наслідки, які позначаються на якості життя всіх учасників сімейного середовища [7, с. 251].

Сімейні конфлікти є природною частиною взаємодії між членами родини, однак їх ефективне вирішення є ключем до збереження гармонії та взаєморозуміння. Існує низка методів і засобів, спрямованих на подолання конфліктів, які ґрунтуються на покращенні комунікації, розвитку емпатії та пошуку компромісів.

Комунікативні методи. Комунікація є основою вирішення більшості сімейних конфліктів. Одним із найефективніших підходів є активне слухання, яке допомагає створити атмосферу довіри та взаєморозуміння. Члени сім'ї повинні вміти не лише висловлювати свої думки, а й уважно слухати співрозмовника, визнаючи його емоції та почуття [1].

Також важливим методом є використання «Я-висловлювань», коли замість звинувачень члени сім'ї говорять про свої почуття та потреби. Наприклад, замість фрази «Ти завжди мене ігноруєш» краще сказати «Я відчуваю себе непочутим, коли ти не звертаєш уваги на мої слова» [12].

Контроль емоцій є ще одним ключовим компонентом комунікації. Під час конфлікту важливо

уникати різких слів, сарказму чи зневаги, адже вони лише загострюють ситуацію.

Методи вирішення проблем. Для ефективного подолання конфліктів членам сім'ї необхідно зосередитися на вирішенні конкретних проблем, які їх викликають. Одним із популярних підходів є пошук компромісу, коли кожна сторона йде на поступки задля досягнення взаємоприйняттого рішення [9].

Спільне прийняття рішень також є важливим методом. Воно передбачає залучення всіх членів сім'ї до обговорення проблеми та пошуку шляхів її вирішення, що сприяє відчуттю відповідальності кожного за результат [10].

У складних ситуаціях може бути корисним аналіз альтернатив, коли розглядаються різні можливі варіанти вирішення конфлікту з урахуванням їх переваг та недоліків [12].

Емоційна підтримка та емпатія. Розвиток емпатії – здатності розуміти та приймати почуття іншого – є ключовим для збереження гармонії у сімейних стосунках. Уміння виявляти підтримку допомагає зменшити емоційну напругу та сприяє вирішенню конфліктів [6, с. 202].

Практика вдячності, коли члени сім'ї висловлюють вдячність одне одному навіть за дрібні речі, допомагає створити позитивну атмосферу [8, с. 59].

Крім того, важливим є емоційне регулювання, яке передбачає контроль над власними емоціями та вміння їх конструктивно висловлювати [9, с. 554].

Медіація та сімейна терапія. У складних випадках, коли конфліктні ситуації не вдається вирішити самотійно, доцільним є залучення нейтральної сторони – медіатора. Медіатор допомагає членам сім'ї краще зрозуміти один одного та знайти компромісне рішення.

Сімейна терапія є ще одним ефективним інструментом, особливо в ситуаціях затяжних конфліктів. Психолог допомагає аналізувати причини проблем, виявляти деструктивні моделі поведінки та замінювати їх конструктивними [11, с. 5].

Профілактика конфліктів. Для запобігання конфліктам важливо заздалегідь домовлятися про розподіл ролей і обов'язків у сім'ї, а також обговорювати очікування кожного члена родини. Створення спільних сімейних традицій, таких як регулярні вечери чи спільний відпочинок, сприяє зміцненню зв'язків і зниженню напруги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз психологічних причин, наслідків та шляхів подолання сімейних конфліктів дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, конфлікти в сім'ї є природною складовою взаємодії, проте їхній вплив значною мірою залежить від характеру перебігу та способів вирішення. Основними психологічними причинами конфліктів є розбіжність очікувань, емоційна нестабільність, проблеми комунікації, рольові суперечності та внутрішньоособистісні конфлікти. Ці фактори посилюються під впливом стресових ситуацій, соціально-економічної нестабільності та змін у традиційних сімейних структурах.

По-друге, наслідки сімейних конфліктів проявляються як на індивідуальному, так і на міжособистісному рівнях. Вони включають емоційне виснаження, зниження самооцінки, порушення комунікації між членами сім'ї, а також негативний вплив на дітей, які можуть формувати деструктивні моделі поведінки у майбутніх стосунках.

По-третє, ефективне подолання сімейних конфліктів можливе за умови застосування конструктивних підходів, таких як розвиток комунікативних навичок, емпатії, емоційного інтелекту, а також використання методів медіації чи сімейної терапії. Значну роль у збереженні гармонії в сім'ї відіграє профілактика конфліктів через планування, відкриті обговорення та створення сімейних традицій.

Перспективи подальших досліджень включають аналіз впливу цифровізації на виникнення сімейних конфліктів, зокрема вивчення того, як використання гаджетів і соціальних мереж змінює комунікацію в родині та сприяє формуванню напруги. Важливим є також дослідження впливу культурних особливостей на динаміку конфліктів у різних соціокультурних контекстах, що дозволить краще зрозуміти роль традицій, цінностей і соціальних норм. Особливу увагу слід приділити психосоціальному впливу сімейних конфліктів на дітей різного віку та розробці стратегій їхньої підтримки. Крім того, актуальним є створення програм профілактики конфліктів, що спрямовані на навчання навичкам конструктивного вирішення суперечностей і гармонізації стосунків. Поглиблений аналіз впливу соціальних і економічних факторів, таких як фінансова криза, гендерна рівність та інші суспільні трансформації, допоможе краще зрозуміти природу конфліктів у сучасних сім'ях. Загалом, подальші дослідження повинні бути зосереджені на розробці комплексних і практично орієнтованих підходів до вирішення сімейних конфліктів, що враховують виклики сучасності й сприяють збереженню психологічного здоров'я та гармонії у сімейних стосунках.

Список літератури:

1. Горова О. Компетентність сім'ї у розв'язанні подружніх конфліктів. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Сер. Соціальні та поведінкові науки. Сер. Управління та адміністрування Початок*, 2023. № 23(52). С. 25–40.
2. Жияк Н. В., Гевчук Н. С. Роль сім'ї у формуванні уявлень студентів з інвалідністю про майбутнє подружнє життя. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2023. № 2. С. 11–16.
3. Крамченкова В. О., Чепелева Н. І. Подружні конфліктогени як ознака сімейної кризи на різних етапах життєвого циклу сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. № 1. С. 47–51.
4. Падалиця К. О., Туриніна О. Л. Психологічні особливості конфліктів у подружніх парах. In: *The 5th International scientific and practical conference "Modern science: innovations and prospects"* (February 6–8, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. 771 p.p. 441.
5. Перепелюк Т. Д. Психосоматичне безпліддя: причини, наслідки, вирішення. *Науковий журнал «Гумані-*

тарні студії: педагогіка, психологія, філософія». 2023. № 14(2). С. 150–155.

6. Рязанова О. Чинники виникнення та динаміка протікання подружніх конфліктів. *Psychology Travels*. 2024. № 4. С. 200–209.

7. Сингаївська І. В., Лукаш Ю. С. Психологічна допомога при вирішенні подружніх конфліктів. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 1(61). С. 251–257.

8. Хомовиченко О., Власенко І. Психологічні особливості поведінки в сімейному конфлікті подружжя середнього віку. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2019. № 31. С. 59–65.

9. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 554–562.

10. Шутяк І., Кубіна А., Камінна О. Конфлікти в спілкуванні: причини та шляхи вирішення. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2024. № 32(03). С. 71–78.

11. Khimmataliev D. O., & Ergashevna B. K. Family Crises: Psychological Dynamics and Strategies for Resolution. *ASEAN Journal of Community and Special Needs Education*. 2024. № 4(1). P. 1–10.

12. Molina J. A. The work–family conflict: Evidence from the recent decade and lines of future research. *Journal of Family and Economic Issues*. 2021. № 42. Suppl 1. P. 4–10.

References:

1. Horova, O. (2023). Kompetentnist simi u rozv'iazanni podruznykh konfliktiv [Family competence in resolving marital conflicts]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity: zb. nauk. pr. Ser. Sotsialni ta povedinkovi nauky. Ser. Upravlinnia ta administruvannia Pochatok*, 23(52), 25–40. [in Ukrainian].

2. Zhyliak, N. V., & Hevchuk, N. S. (2023). Rol simi u formuvanni uivlen studentiv z invalidnistiu pro maibutnie podruznie zhyttia [The role of the family in forming the visions of students with disabilities about their future married life]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka*, (2), 11–16. [in Ukrainian].

3. Kramchenkova, V. O., & Chepelieva, N. I. (2022). Podruzni konfliktoheny yak oznaka simeinoi kryzy na riznykh etapakh zhyttievoho tsyklu simi [Marital conflictogens as a sign of family crisis at different stages of the family life cycle]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia*, (1), 47–51. [in Ukrainian].

4. Padalytsia, K. O., & Turynina, O. L. (2022, February). Psykholohichni osoblyvosti konfliktiv u podruznykh parakh [Psychological features of conflict in couples]. In *The 5th International scientific and practical conference "Modern science: innovations and prospects"* (February 6–8, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 771 p. (p. 441). [in Ukrainian].

5. Perepeliuk, T. D. (2023). Psykhosomatychne bezpliddia: prychyny, naslidky, vyrishennia [Psychosomatic infertility: causes, consequences, solutions]. *Naukovyi zhurnal "Humanitarni studii: pedahohika, psykholohiia, filosofii"*, 14(2), 150–155. [in Ukrainian].

6. Riazanova, O. (2024). Chynnyky vynyknennia ta dynamika protikannia podruznykh konfliktiv [Factors of the origin and dynamics of the process of marital conflict]. *Psychology Travels*, (4), 200–209. [in Ukrainian].

7. Synhaivska, I. V., & Lukash, Yu. S. (2021). Psykholohichna dopomoha pry vyrishenni podruznykh konfliktiv [Psychological assistance in resolving marital conflicts]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 1(61), 251–257. [in Ukrainian].

8. Khomovychenko, O., & Vlasenko, I. (2019). Psykholohichni osoblyvosti povedinky v simeinomu konflikti podruzzhzia serednoho viku [Psychological characteristics of behavior in family conflict of middle-aged spouses]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, (31), 59–65. [in Ukrainian].

9. Shynkarenko, I. (2022). Simia v umovakh viiny: psykholohichni, psykhosotsialni ta psykhopatolohichni problemy [Family in wartime: psychological, psychosocial and psychopathological problems]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav*, (2), 554–562. [in Ukrainian].

10. Shutiak, I., Kubina, A., & Kaminna, O. (2024). Konflikty v spilkuванні: prychyny ta shliakhy vyrishennia [Conflicts in communication: causes and solutions]. *Modern Engineering and Innovative Technologies*, 32(03), 71–78. [in Ukrainian].

11. Khimmataliev, D. O., & Ergashevna, B. K. (2024). Family Crises: Psychological Dynamics and Strategies for Resolution. *ASEAN Journal of Community and Special Needs Education*, 4(1), 1–10.

12. Molina, J. A. (2021). The work–family conflict: Evidence from the recent decade and lines of future research. *Journal of Family and Economic Issues*, 42(Suppl 1), 4–10.

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ: ОСВІТА І НАУКА

Випуск 2

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Тетяна Клименко*

Підписано до друку 29.05.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,56. Зам. № 0625/458
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.